

ΑΓΛΑΪΑΣ ΤΡΩΙΑΝΟΥ-ΛΟΥΛΑ

Δρ. Νομικής

ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΚΑΙ Ο ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΖΑΧΑΡΙΟΥ

Η ιστορική διαδρομή ενός ειδικού κλάδου

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ - ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Η συμβολή της «ιστορίας» στη μελέτη της εξέλιξης των θεσμών και της επιστημονικής έρευνας είναι τόσο δεδομένη που δεν αφήνει περιθώρια για επεξηγηματική αναφορά. Η ιστορική δε θεώρηση κάθε επιστημονικού κλάδου και των αντίστοιχων θεσμών του καθιερώθηκε ήδη ως υποχρέωση του επιστήμονα που το πραγματεύεται. Μολονότι δεν εθεωρείτο, τουλάχιστον μέχρι πρό τιнос, αναγκαία και συνηθισμένη η αυτοτελής ιστορική εξέταση της εξελικτικής διαδρομής ενός επιστημονικού κλάδου, με την πάροδο του χρόνου επικράτησε να προτάσσεται στο θέμα, που κάθε φορά εξετάζεται, μια ιστορική ανασκόπησή του. Η «ιστορία της επιστήμης» ως ιδιαίτερη διερεύνηση ενός γνωστικού αντικειμένου και ως ειδικός κλάδος έχει αναπτυχθεί μάλλον πρόσφατα και φαίνεται να έχει πάρει μια αυτοτελή μορφή. Στη χώρα μας ωστόσο, από όσο είναι γνωστό, δεν καλλιεργείται ιδιαίτερα¹.

Στη μελέτη που ακολουθεί, ως αφετηρία της ιστορικής εξέλιξης του Δικαίου των Ανηλίκων λαμβάνεται ο χρόνος προετοιμασίας μιας πρώτης νομοθετικής ρύθμισης με το αντίστοιχο νομοθετικό της πλαίσιο, για τη μεταχείριση των ανηλίκων δραστών, περίπου από το 1918. Λόγω αδυναμίας πλήρους ιστορικής αναφοράς, που προϋποθέτει χρόνο και δυνατότητα έκτασης του πονήματος που την απεικονίζει, η προκειμένη προσπάθεια περιορίζεται σε μια μορφή σκιαγράφησης με έναρξη την εποχή των πρώτων δεκαετιών του αιώνα μας. Η πρώτη, προγενέστερη, χρονική περίοδος, που αναφέρεται όχι μόνο στην ποινικοσωφρονιστική μεταχείριση των παιδιών αλλά γενικότερα στην προστασία τους με ευρύτερο νομικό πλαίσιο, δίνεται

συνοπτικά και συμπληρώνεται συγχρόνως με παραπομπές σε πλήρη ιστορικά έργα (ως δευτερογενείς πηγές) ή τμήματα έργων που έχουν προηγηθεί.

Το Δίκαιο Ανηλίκων², κι αν ακόμη διαχωριστεί από το γενικότερο χώρο του δικαίου (που περιλαμβάνει τόσο τον δράστη όσο και τον ανήλικο ως θύμα και ακόμη την προστασία τους μέσα στα πλαίσια των διαφόρων νομικών κλάδων) και ληφθεί ως τμήμα μόνο του ποινικοεγκληματολογικού χώρου δεν στερείται ιδιαιτερότητας και χρησιμότητας. Ανεξάρτητα όμως από το ειδικό επιστημονικό ενδιαφέρον του, η διασύνδεσή του και με μια διαφορετική μέθοδο επιστημονικής θεώρησης, όπως είναι η ιστορική (έστω και περιορισμένης έκτασης στην προκειμένη περίπτωση), είναι πολύ πιθανό να έχει αξιοσημείωτη απήχηση. Σε αυτό το σύντομο μελέτημα δεν υπάρχουν περιθώρια για τη διευκρίνιση της αναγκαιότητας που εμφανίζει μια ιστορική αναφορά. Η ανάπτυξη της χρησιμότητάς της ανήκει σε άλλους τομείς της επιστημονικής διεργασίας³. Στόχος της προσπάθειάς μου είναι η αναφορά και, κατά το μέτρο του δυνατού, η αξιολόγηση γεγονότων, καταστάσεων και, μέσω αυτών, προσώπων που συνέβαλαν στην εξελικτική πορεία του Δικαίου των Ανηλίκων, ως ιδιαίτερου επιστημονικού κλάδου στον ελληνικό χώρο. Με κυρίαρχη όμως σκέψη την αναμφισβήτητη συμβολή και ενεργό συμμετοχή στη διαμόρφωσή του, του καθηγητή Ιωάννη Παπαζαχαρίου.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΣΤΟΝ ΔΙΕΘΝΗ ΚΑΙ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΩΡΟ

α) Στον διεθνή χώρο.

Ο εικοστός αιώνας θεωρείται η εποχή της τεχνικής εξέλιξης αφού συνειδητοποιήθηκε η κατά τις τελευταίες δεκαετίες ραγδαία επιτάχυνση της πορείας των τεχνικών επιτευγμάτων. Είναι γνωστό ωστόσο στους ειδικούς με τα θέματα των λεγόμενων θεωρητικών επιστημών, ότι κατά τις πρώτες δεκαετίες του χαρακτηρίστηκε ως αιώνας του παιδιού. Κι αυτό γιατί ενώ επί αιώνες η γνώση και το επιστημονικό ενδιαφέρον είχαν αφήσει τελείως έξω από κάθε μορφής έρευνα και επιστημονική ενασχόληση το νεότερο αυτό μέλος της κοινωνίας, που αποτελεί, όπως έχει ειπωθεί, το μέλλον της, ήδη από το τέλος του 19ου αλλά κυρίως στη συνέχεια από τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, άρχισε μια εντατική θα λέγαμε

ενασχόληση με την «εξερεύνηση» της ουσιαστικής του οντότητας. Και έδειξαν τέτοιο και τόσο ζήλο οι επιστήμονες, ώστε οι καρποί που φάνηκαν απέδωσαν. Σε κάθε εποχή βέβαια του ανθρώπινου πολιτισμού υπήρξε πρόνοια, αγωγή και διδασκαλία για το παιδί. Η αντιμετώπισή του όμως ως πρόβλημα «ανακαλύφθηκε» από το τέλος περίπου του 19ου αιώνα, και έγινε αισθητό ως γεγονός αναμφισβήτητο το ανεξερεύνητο αυτού του πεδίου. Αλλά παρά το γεγονός ότι ο χώρος αυτός που αφορούσε το παιδί δεν είχε διερευνηθεί ακόμη και από επιστημονικούς κλάδους κατεξοχήν ειδικούς (δεδομένου ότι η παιδαγωγική και η παιδοψυχολογία διαμορφώθηκαν μεταγενέστερα), στο δίκαιο απαντούν μεμονωμένα και σποραδικά δείγματα μιας ιδιαίτερης μεταχείρισης όταν το παιδί τελούσε αδίκημα, ήδη από την αρχαιότητα χωρίς όμως αυτό να έχει γενική ισχύ. Στο ρωμαϊκό δίκαιο υπήρχαν διατάξεις που επέβαλλαν ανάλογη με την ηλικία μεταχείριση, εξεταζόταν το ενδεχόμενο της εντελούς ατιμωρησίας με την έννοια της επιείκειας, και ακόμη γινόταν αντικείμενο έρευνας η ικανότητα του παιδιού για «διάκριση». Στο μεσαίωνα πιο συγκεκριμένες διατάξεις εισάγουν και όριο ποινικής ανηλικότητας με ανάλογες συνέπειες⁴.

Ειδικό σύστημα ποινικής μεταχείρισης των ανηλίκων καθιέρωσε για πρώτη φορά ο γαλλικός κώδικας του 1791, πράγμα που επανέλαβε και ο του 1810. Αλλά η κίνηση για τη διαφοροποίηση αντιμετώπισης ανηλίκων και ενηλίκων δραστών άρχισε, σε συνδυασμό και με την ανάπτυξη των επιστημονικών ερευνών για το παιδί, στα τέλη του 19ου αιώνα. Ανησυχίες για την τύχη του ανήλικου που αδικοπράγησε είχαν ήδη εκφραστεί σε διεθνές επίπεδο από το τέλος του περασμένου αιώνα, αλλά μόλις το 1910 σε συνέδριο του ποινικού δικαίου στην Ουάσιγκτον εμφανίστηκαν οι νέες αντιλήψεις για τη μεταβολή του τρόπου μεταχείρισης των ανηλίκων δραστών με συζητήσεις και κατάθεση υπομνημάτων. Τα θέματα αυτά έτυχαν λεπτομερέστερης επεξεργασίας το 1911 σε συνέδριο στο Παρίσι⁵. Τα πορίσματά του αποκρυσταλλώθηκαν στις νομοθεσίες πολλών κρατών με πρωτοπόρα στην κίνηση τα αγγλοσαξωνικά. Ακολούθησαν οι χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης που όμως είχαν ήδη θεωρητικά προσανατολιστεί προς τις νέες αυτές κατευθύνσεις. Έτσι το Δίκαιο Ανηλίκων άρχισε να διαμορφώνεται ως αυτοτελής κλάδος στις κεντροευρωπαϊκές χώρες στις αρχές του 20ού αιώνα, ενώ οι αγγλό-

φωνες με τη δικαστηριακή τους πρακτική αποτελούν την αρχική του κοιτίδα στο τέλος του προηγούμενου⁶. Ως ειδικός κλάδος έχει, δεοντολογικά, προληπτικό χαρακτήρα με υπεροχή του κοινωνικού στοιχείου. Αποβλέπει στην προστασία, την αγωγή, τη θεραπεία και με υψηλό σκοπό σωφρονιστικής εκφράζεται μέσω των ειδικών Δικαστηρίων Ανηλίκων⁷.

Τα Δικαστήρια Ανηλίκων (δημιούργημα των θετικιστικών τάσεων) χαρακτηρίζονται από απλουστευμένη διαδικασία, φιλική-οικογενειακή ατμόσφαιρα και στοχεύουν στη μεταχείριση με ειδικά μέτρα⁸ αγωγής. Βασίζονται στο τρίπτυχο, δικαστής-επιμελητής-ειδικά ιδρύματα με βάση το κοινό συμφέρον παιδιού-κοινωνίας⁹. Στη διεθνή βιβλιογραφία ως πρώτα δικαστήρια ανηλίκων αναφέρονται αυτά των Η.Π.Α. (Μασσαχουσέτης 1869, Σικάγου 1899, Κολοράδου 1900) αλλά και της Αδελαΐδας Αυστραλίας 1895 και ακολουθούν τα ευρωπαϊκά (Ιρλανδίας 1905, Δανίας και Αγγλίας 1906, Γερμανίας 1908 κ.ά.)¹⁰.

β) Ελληνικός χώρος.

Μέσα στα πλαίσια των ιστορικών ερευνών έχει αρχίσει και επεκτείνεται συνεχώς σε πολλές χώρες και η μελέτη της ιστορίας της παιδικής ηλικίας, χρήσιμη για την διαμόρφωση της αντίστοιχης πολιτικής. Δεδομένου ότι «... και στο χώρο της ελληνικής ιστοριογραφίας ήταν μια από τις μεγάλες σιωπές». Η ιστορική εξέταση της νομοθεσίας που αφορά το παιδί δεν διακρίνεται μεμονωμένα αλλά συνδέεται με ένα πολυεπίπεδο συνδυασμό και με κοινωνικές και εξωδικαιικές δομές. Πλούσια νομοθετική παραγωγή παρατηρείται αρχικά μόνο στον τομέα της παιδείας. Η νομική επιστήμη δεν διαμόρφωσε την εξέταση της νομοθεσίας ως προς το παιδί σε ιδιαίτερο κλάδο δικαίου, αλλά το προσήγγιζε μέσω άλλων νομικών κλάδων ή μέσα από γενικότερες έννοιες. Η ιστορική διάσταση της παιδικής ηλικίας εξαφανίζεται¹¹. Στην πρώτη περίοδο μετά τη σύσταση του ελληνικού κράτους ίσχυε αρχικά το λεγόμενο «Απάνθισμα των Εγκληματικών» και αργότερα ο ποινικός νόμος του 1834. Σχετικά με την ποινική ευθύνη των παιδιών η πρώτη ρύθμιση ακολουθούσε μεν αυτή όλων των παραβατών του νόμου (αφού το γενικό πνεύμα της τότε εποχής σε όλους τους ποινικούς κώδικες είχε ως αποδεκτή αρχή αυτήν της ελευθερίας της θέλησης κι επομένως την ποινική

ευθύνη του ατόμου), αλλά με εξαίρεση δύο κατηγορίες ατόμων που στερούνταν τον καταλογισμό (και τη συνειδητή θέληση): τους παράφρονες και τα παιδιά. Η ταύτιση φρενοβλαβών και παιδιών στο θέμα του καταλογισμού όπως και στη δικαιοπρακτική ικανότητα, παρατηρείται ήδη και από το βυζαντινό δίκαιο¹². Ωστόσο η πλήρης ποινική ευθύνη άρχιζε από τον 7ο χρόνο της ηλικίας, και αργότερα το 10ο. Δυσανάλογα με τα χαμηλά όρια (βάσει των σημερινών δεδομένων) εμφανίζονται και εκδηλώσεις σκληρότητας προς τη νεανική ηλικία¹³.

Την πλήρη ποινική ευθύνη των παιδιών, πρώτα από τα 7 κι ύστερα από τα 10 χρόνια, ακολουθεί μια νέα φάση κατά την οποία η ύπαρξη της ευθύνης και του καταλογισμού αφήνεται στην κρίση του δικαστή με το γνωστό στοιχείο της «διάκρισης». Δηλαδή, αν το παιδί ενήργησε με ή χωρίς τη δυνατότητα να διακρίνει το «παράνομο» της πράξης του. Επομένως το παιδί δεν γίνεται αμέσως «ποινικά ενήλικο». Το τελικό όριο αυτής της δεύτερης περιόδου της ηλικίας είναι το 14ο έτος. Μετά τη συμπλήρωσή του «η νεανική αυτή ηλικία δεν χορηγεί καθεαυτήν κανένα δικαίωμα εις μετρίασιν της ποινής» (άρθρο 85 Π.Ν.). Για τους πάνω από τα 14 χρόνια ανηλίκους ίσχυε ακόμα και η θανατική ποινή όπως επίσης και η ισόβια κάθειρξη¹⁴. Η ανηλικότητα δεν φαίνεται να λειτουργούσε ούτε για «ηπιότερη» μεταχείριση. Η εξακρίβωση της ηλικίας υπήρξε σοβαρό πρόβλημα (ιδιαίτερα για τις οριακές καταστάσεις των εφήβων) και αποδεικνυόταν με μάρτυρες, ή με δήλωση ή και ομολογία του ίδιου του κατηγορουμένου. Αυτή η πρόωρη ποινική ενηλικότητα των 14 χρόνων κατακρίθηκε σοβαρά και ως σωφρονιστική πολιτική από θεωρητικούς¹⁵. Στην περίπτωση κατηγορούμενου παιδιού 10-14 χρόνων, για άδικη πράξη που ο δικαστής έκρινε ότι αυτό ενήργησε «άνευ διακρίσεως», το αθώωνε και είχε δύο δυνατότητες που προσδιόριζε στην απόφασή του: α) είτε να το επιστρέψει στους γονείς του, β) είτε να το παραδώσει για σωφρονισμό (εφόσον έχρηζε διαπαιδαγώγησης), διατάζοντας τη φύλαξή του σε σωφρονιστικό (επανορθωτικό) κατάστημα.

Για τους ανηλίκους που ενήργησαν «μετά διακρίσεως» ακολουθούσε καταδίκη με τις κοινές ποινές που προβλέπονταν για τους ενηλίκους. Συγκεκριμένα, δεν υπήρχε καμία ιδιαίτερη πρόβλεψη για τη σωφρονιστική μεταχείριση-εκπαίδευση των παιδιών. Αυτό είχε

ως συνέπεια τη βάνανση μεταχείριση της τότε εποχής με τις συνακόλουθες για την παιδική ψυχή τραυματικές εμπειρίες¹⁶. Αλλά ενώ υπήρχε ικανότητα καταλογισμού¹⁷, η ποινή ήταν ηπιότερη, δηλαδή ελαττωμένη, π.χ. αντί για θάνατο ή ισόβια προβλέπονταν πρόσκαιρα δεσμά, (σύμφωνα με τη σχετική διάταξη του άρθρου 84 Π.Ν.).

Ο τρόπος ωστόσο και ο τόπος εκτέλεσης δεν συμβάδιζαν με την πρόθεση του νομοθέτη αλλά και των δικαστών, για την ευνοϊκότερη μεταχείριση των παιδιών μέχρι 14 χρόνων. Οι ποινικοί δικαστές που τα δίκάζαν βρίσκονταν σε δίλημμα και έκριναν όχι τόσο με βάση τις νομικές τους εκτιμήσεις κατά πόσο ο ανήλικος ενήργησε με ή χωρίς διάκριση, όσο από καθαρό ανθρωπισμό (με την επίδραση των αρχών του ευρωπαϊκού διαφωτισμού) για το ανώριμο άτομο και το έκριναν αθώο. Από βαθύτερο συναίσθημα δικαίου κατέληγαν σε θεμιτές παραβιάσεις του ποινικού νόμου, ξεφεύγοντας από διλήμματα και συνειδησιακά αδιέξοδα¹⁸. Οι εφαρμοστές του νόμου κατόρθωναν να βρουν λύσεις και εξέδιδαν αποφάσεις αθωωτικές για τα παιδιά προσπαθώντας να καλύψουν με τη δικαστηριακή πρακτική τις υπερβολές νομοθετικών ρυθμίσεων. Στην όμοια σωφρονιστική μεταχείριση των ανηλίκων με τους ενηλίκους ως πρώτη προσπάθεια διαφοροποίησης μέσα στις φυλακές αναφέρεται η πρόβλεψη με Β. Διάταγμα σύστασης «τμήματος ανηλίκων» στις φυλακές Συγγρού, και αργότερα στο Εφηβείο Αβέρωφ¹⁹. Για τις «ελαφρότερες» περιπτώσεις είχαν ήδη ανεγερθεί στην Αθήνα το «Εμπειρίκειο αναμορφωτικό σχολείο» για παιδιά έως 13 χρόνων άστεγα ή που τέλεσαν αδίκημα, και στη συμπρωτεύουσα αντίστοιχα το «Άσυλο για το παιδί Θεσσαλονίκης», το 1919 και το 1921²⁰.

Στο μεταξύ είχε αρχίσει διστακτικά η προσπάθεια εισαγωγής του θεσμού των δικαστηρίων ανηλίκων και στη χώρα μας²¹. Η πρώτη κίνηση για τη θεσμοθέτηση των δικαστηρίων ανηλίκων στην Ελλάδα σημειώνεται μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο²². Και ενώ στην Ελλάδα ο σχετικά αργός ρυθμός καθυστέρουσε την πραγματοποίηση και εφαρμογή των νέων θεσμών (δικαστηρίων ανηλίκων κτλ.), στις ευρωπαϊκές χώρες η ιδιαίτερη μεταχείριση των ανηλίκων κρατουμένων ήταν ήδη μια παλιά υπόθεση. Αλλά και εκεί, μολονότι η ιδιαίτερη σωφρονιστική μεταχείριση των ανηλίκων είχε ήδη θεσπιστεί νωρίτερα, στην ουσιαστική εφαρμογή και στις συνθήκες γενικά του συστήματος κράτησης δεν φαίνεται να υπήρξαν εντυπωσιακές διαφορές.

Ο ποινικός νόμος του 1834 περιείχε διατάξεις που παρείχαν τη δυνατότητα αστυνομικής παρέμβασης εφόσον προκαλείτο από συμπεριφορά (αντικοινωνική, όπως θα λέγαμε σήμερα) που συνιστούσε φυγοπονία, επαιτεία ή αγυρτεία. Με τον τρόπο αυτόν συλλαμβάνονταν παιδιά (χωρίς την τέλεση άλλου αδικήματος και χωρίς δίκη) με «αστυνομική επιτήρηση» και αποκλειστική εκτίμηση του κατά τόπους αστυνόμου που συχνά ενεργούσε αυθαίρετα²³. Οι διατάξεις αυτές (άρθρα 661, 664 Π.Ν.) ίσχυσαν και εφαρμόστηκαν μέχρι την έκδοση δύο σημαντικών νομοθετημάτων, των ν. 1681 και 1682 του 1919. Ο πρώτος αφορούσε τα αδικήματα της επαιτείας και αλητείας και ο δεύτερος απέβλεπε στην «προστασία των εις επαιτείαν, αλητείαν κτλ. εκδότων ανηλίκων».

Οι νόμοι αυτοί αφορούσαν ανηλίκους κάτω των 18 χρόνων και παρείχαν τη δυνατότητα σε διοικητικά όργανα να παρεμβαίνουν και να διατάσσουν αναμορφωτική κράτηση αυτών των ανηλίκων. Η σχετική αρμοδιότητα, είχε ανατεθεί σε Εισαγγελέα που ενεργούσε με δύο τρόπους, δηλαδή μπορούσε α) ή να «νουθετήσει» τον ανήλικο και να τον παραδώσει στη συνέχεια στα «...πρόσωπα υπό την εξουσία των οποίων τελούσε» (γονείς, αν υπήρχαν, ή άλλα), β) ή να αναθέσει για ορισμένο χρόνο (μέχρι της ενηλικότητάς του) την «επιμέλεια» (αστικής μορφής, δηλαδή ανατροφή, εκπροσώπηση κτλ.) σε ορισμένο πρόσωπο ή σύλλογο, ή να διατάξει την εισαγωγή του σε ίδρυμα ή άσυλο κατάλληλο για το σκοπό αυτό. Τα μέτρα αυτά μπορούσαν οποτεδήποτε να μεταρρυθμιστούν. Οι γονείς ή οι «εξουσιασταιί» των ανηλίκων είχαν δικαίωμα προσφυγής στο Πρωτοδικείο (πολιτικό δικαστήριο) για άρση των μέτρων.

Η επίδραση των νέων ιδεών και ρευμάτων, από τις χώρες που τις είχαν ήδη εφαρμόσει και στην Ελλάδα, ήταν ένα γεγονός αποδεκτό από όλους, είτε συμφωνούσαν είτε όχι. Συγχρόνως οι επικρατούσες πραγματικές συνθήκες (λόγω του μικρασιατικού πολέμου και του προσφυγικού προβλήματος) επέσπευσαν την απόφαση υλοποίησής τους, μολονότι η ουσιαστική πραγματοποίηση καθυστέρησε αδικαιολόγητα²⁴. Τα πρώτα νομοθετήματα, οι νόμοι 1681 και 1682 του 1919 δεν εφαρμόστηκαν εξ ολοκλήρου, δεδομένου ότι τα νομοθετικά μέτρα που λήφθηκαν αναγνώριζαν δικαιοδοσία μόνο στον Εισαγγελέα Πρωτοδικών για ζητήματα που όλες οι νομοθεσίες με «ευρύτητα» ανέθεταν στα παιδικά δικαστήρια με όλες τις εγγυήσεις

που συνεπάγονται οι δικαστικές διαδικασίες. Η εισαγγελική αυτή αρμοδιότητα αντιμετωπίστηκε με κάποια ανησυχία από μεγάλο τμήμα του δικαστικού κόσμου²⁵. Τα νομοθετήματα αυτά ακολούθησε εγκύκλιος του Υπουργείου Δικαιοσύνης (23-12-1924) που περιείχε υποδείξεις και κατευθύνσεις, αρκετές δικονομικού χαρακτήρα²⁶, αλλά τα σχεδιασθέντα μέτρα, για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που προέκυπταν, δεν απέδωσαν και δεν πέτυχαν το σκοπό τους, κυρίως λόγω της ατελέστατης εφαρμογής τους. Και έτσι έγινε επιτακτική η ανάγκη της καθιέρωσης νέων δικαστικών και διοικητικών μέτρων και της δημιουργίας των παιδικών δικαστηρίων.

Η προσπάθεια θεσμοθέτησης (που αρχικά στηρίχθηκε στην ιδιωτική πρωτοβουλία και ακολούθησε το κρατικό ενδιαφέρον με την έκδοση και νόμων που προαναφέρθηκαν) συνεχίστηκε με την υποβολή του νομοσχεδίου για τα δικαστήρια ανηλίκων, αρχικά με την πρώτη του μορφή (η εκπόνησή του ανήκε στον εισαγγελέα Ρηγανάκο) στη Βουλή. Αργότερα με τροποποιημένες διατάξεις κατατέθηκε στη Γερουσία από τον γερουσιαστή Ε. Φωτάκη. Οι δύο Βουλές το ψήφισαν τελικά, σχεδόν χωρίς άλλες τροποποιήσεις και έγινε ο ν. 5098/1931 «περί δικαστηρίων ανηλίκων»²⁷. Ο νόμος αυτός (ενώ το αρχικό σχέδιο ήταν άρτιο) με τις τροποποιήσεις που έγιναν πήρε περισσότερο δικαστικό παρά κοινωνικό χαρακτήρα, αλλά και πάλι ικανοποιούσε τις τότε αντιλήψεις για το νέο θεσμό των δικαστηρίων ανηλίκων, αφού περιείχε μεγάλες καινοτομίες για την τότε εποχή. Παρουσίαζε ωστόσο και μια αδυναμία. Περιέλαβε στην ακροτελεύτιά του διάταξη τη δυνατότητα αναβολής από το Υπουργείο Δικαιοσύνης της έναρξης ισχύος του. Και της διάταξης αυτής γινόταν συνεχώς χρήση χωρίς την παράλληλη προετοιμασία για την εφαρμογή του. Η μία αναβολή διαδεχόταν την άλλη ώσπου το 1939 καταργήθηκε, χωρίς ποτέ να εφαρμοστεί, από το νέο ν. 2135/1939 «περί εκδικάσεως των εγκλημάτων των ανηλίκων». Αυτός, προϊόν δεύτερης νομοθετικής προσπάθειας, απείχε από το πνεύμα των παιδικών δικαστηρίων αλλά βρισκόταν μέσα στα πλαίσια της τότε ελληνικής πραγματικότητας και ήταν αμέσως εφαρμόσιμος. Όπως είπε και ο συντάκτης του, Ι. Παπαζαχαρίου, συντελέστηκε με αυτόν το πρώτο βήμα που είχε προπαρασκευαστικό χαρακτήρα. Στη συνέχεια διατυπώθηκε πρόταση που έγινε αποδεκτή, να συνταχθεί ειδικός κώδικας ανηλίκων, αλλά η προσπάθεια αυτή ανακόπηκε από τον Β' παγκό-

σμιο πόλεμο που είχε ήδη εκραγεί²⁸. Πάντως από την 1η Ιανουαρίου 1940 άρχισαν να λειτουργούν τα Δικαστήρια Ανηλίκων στην Ελλάδα με πρώτη συνεδρίαση στο Δικαστήριο Ανηλίκων της Αθήνας στις 14 Μαρτίου του χρόνου αυτού, ενώ, όπως αναφέρεται, φαίνεται να είχε προηγηθεί σε πειραματικό στάδιο συνεδρίαση σε δικάσιμο πλημμελειοδικείου της Θεσσαλονίκης²⁹.

Ωστόσο, παρά την έναρξη λειτουργίας τους, τυπικά μόνο είχε εισαχθεί ο θεσμός των δικαστηρίων ανηλίκων, αφού δεν φαίνεται να είχαν τηρηθεί οι προϋποθέσεις για την εικόνα τους ως ειδικών παιδικών δικαστηρίων (εκτός από τους άλλους λόγους και εξαιτίας της Κατοχής), εφόσον η διαδικασία διεξαγόταν στις κοινές αίθουσες με τη γνωστή συνηθισμένη ατμόσφαιρα και κυρίως υπό το καθεστώς του προϊσχύοντος ποινικού νόμου του 1834 (με τις αρχές της «κλασικής» θεώρησης). Και αυτό κράτησε μέχρι την έναρξη ισχύος των δύο ποινικών μας κωδίκων.

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΠΟΙΝΙΚΟ ΜΑΣ ΚΩΔΙΚΑ

Οι πρώτες νομοθετικές κινήσεις στο διεθνή χώρο δείχνουν τον ενθουσιασμό των ειδικών και μη για τη δημιουργία των παιδικών δικαστηρίων και τη νέα οργάνωση μέριμνας και προστασίας των ανηλίκων σε ευρύτερο πλαίσιο. Ακολουθεί μια περίοδος έντονης κινητοποίησης σε όλες τις πολιτισμένες χώρες. Τις νέες ιδέες ενστερνίζεται και η χώρα μας και υποχρεώνεται εκ των πραγμάτων, κατά κάποιο τρόπο, να δραστηριοποιηθεί έστω και με μεγάλη καθυστέρηση. Ενώ δηλαδή οι γενικές αρχές που χαρακτηρίζουν το Δίκαιο Ανηλίκων είχαν διεθνώς παγιωθεί, στην Ελλάδα, όπως ήδη ειπώθηκε, συνεχίζονταν επί χρόνια, οι συζητήσεις για στοιχεία που θα έθεταν τις βάσεις του νέου θεσμού.

Είναι γεγονός ότι στην πρώτη φάση της εμφάνισής του στην Ελλάδα (κυρίως στη δεκαετία της νομοθετικής ρύθμισης των παιδικών δικαστηρίων 1921-1931) το Δίκαιο ανηλίκων απασχόλησε τους νομικούς και προκάλεσε έντονο επιστημονικό ενδιαφέρον. Συγκεκριμένα, στα περισσότερα από τα πρώτα άρθρα και μελέτες που γράφτηκαν³⁰, αναφέρεται σχετικά ότι η εγκληματικότητα ανηλίκων είναι ένα από τα θέματα που απασχολούν περισσότερο την επιστη-

μονική σκέψη και «...ως πρόβλημα αποτελεί θέμα ευρυτάτης επιστημονικής ερεύνης συγκεντρούσης καθημερινώς περισσότερον το επιστημονικόν ενδιαφέρον...». Παρόλα αυτά υπήρξε μια αδικαιολόγητη καθυστέρηση στην υλοποίηση, όπως ήδη ειπώθηκε (βλ. σημ. 24). Τελικά θεσμοθετείται η νέα αντιμετώπιση αρχικά με το ν. 2135/1939 και αρκετά αργότερα με τους δύο ποινικούς κώδικες του 1950. Με αργό ρυθμό (αφού παράλληλα με τα σοβαρά διεθνή, πολεμικά κτλ. γεγονότα υπήρχε και τότε, όπως και πάντα, οπισθοδρομική τροχοπέδη), με δημοσιεύματα και νέα νομοθετήματα σε συνδυασμό ουσιαστικής προσπάθειας φορέων της νέας αντιμετώπισης (Υπουργείο Δικαιοσύνης και ιδιωτική πρωτοβουλία) δημιουργείται το πλαίσιο για τη διαμόρφωση του νέου κλάδου.

Μια πρόχειρη έρευνα οδηγεί στην παρατήρηση ότι στη δεκαετία 1940-1950 περίπου δεν εμφανίζεται αντίστοιχη, με την παλαιότερη, συγγραφική δραστηριότητα (στη βιβλιογραφία από '42-'48), όπως επίσης παρατηρείται και έλλειψη ουσιαστικής εφαρμογής των ειδικών ρυθμίσεων για τους ανηλίκους μέσα στα πλαίσια του κλάδου. Τόσο η πενιχρότητα της σχετικής φιλολογίας όσο και η απουσία νομολογιακής απεικόνισης μπορεί να ερμηνευτεί από τις δυσκολίες της σκληρής εκείνης πολεμικής εποχής (αρχικά Κατοχής και αργότερα του εμφύλιου πολέμου) και ειδικά για τη νομολογία από την αδυναμία, ενδεχομένως, «καταγραφής» της.

Αξιοπρόσεκτο, ωστόσο, υπήρξε το νομοθετικό έργο των ετών αυτών, κατά τα οποία συντελέστηκε εισαγωγή ουσιαστικών ρυθμίσεων για τα σχετικά με τους ανηλίκους θέματα. Συγκεκριμένα, μετά το ν. 2724/1940 για τα αναμορφωτικά ιδρύματα που υπήρξε σταθμός (αλλά που δυστυχώς δεν έχει ακόμη αντικατασταθεί, βλ. σχετικά παρακάτω), σειρά νομοθετημάτων, όπως το ν.δ. 625/1941 για την απαγόρευση συμμετοχής των ανηλίκων σε τυχερά παιχνίδια, το ν.δ. 1108/1942 για τον έλεγχο των κινηματογράφων, ο ν. 1651/1942 για την αποφυλάκιση ανηλίκων από αγροτικά και σωφρονιστικά καταστήματα, ο κανονισμός των Ε.Π.Α. του 1943, ο ν. 1651/1944 για το ποινικό μητρώο, όπου «εγγράφονται» μεν τα μέτρα των ανηλίκων αλλά αντιμετωπίζονται με μεγαλύτερη ευμένεια οι ανήλικοι, ο α.ν. 1026/1946 για τις τροποποιήσεις διατάξεων που αφορούσαν το προσωπικό των σωφρονιστικών και αναμορφωτικών καταστημάτων ανηλίκων, και λίγο αργότερα ο ν. 1541/1950 για την παραπομπή

ανηλίκων κρατουμένων στις πρακτικές γεωργικές και τεχνικές σχολές του Εθνικού Ιδρύματος (για τις σχετικές επιφυλάξεις, βλ. παρακάτω).

Στη διαμόρφωση του Δικαίου των Ανηλίκων συνέβαλλαν, όπως ήταν φυσικό, και οι επιμέρους θεσμοί π.χ. των Εταιριών Προστασίας Ανηλίκων, των Ιδρυμάτων αγωγής και των Επιμελητών ανηλίκων³¹. Ιδιαίτερη ώθηση έδωσαν τα νομοθετήματα για τους Επιμελητές ανηλίκων, βασικού μέρους του θεσμικού πλαισίου των Δικαστηρίων Ανηλίκων. Στην προαγωγή της εξέλιξης μέσω των κατά την εποχή εκείνη νομοθετικών ρυθμίσεων, συνέβαλαν και οι αρμόδιοι υπάλληλοι του Υπουργείου Δικαιοσύνης, που συνέχισαν το έργο των παλαιότερων³². Επισημαίνεται ακόμη η προσφορά με την μορφή εισηγήσεων σε υπηρεσιακά έγγραφα προς το Υπουργείο, από της πλευράς των υπευθύνων των αρμοδίων Υπηρεσιών επιμελητών των δικαστηρίων ανηλίκων³³.

Ο ποινικός κώδικας αφιερώνει τα άρθρα 121-133 στους ανήλικους «εγκληματίες» ρυθμίζοντας την ποινική τους μεταχείριση στο κεφάλαιο Η', που κλείνει το γενικό μέρος του. Θα πρέπει να προστεθεί ότι περιέλαβε πολλά στοιχεία του ν. 5098/1931 (ακολουθώντας τις νεότερες θετικιστικές αντιλήψεις). Όπως αναφέρεται στην εισηγητική έκθεση του Π.Κ., το κεφάλαιο αυτό βασίστηκε στον Ελβετικό ιδιαίτερα κώδικα του 1937 και στη Γαλλική Ordonnance του 1945. Το κεφάλαιο Η' του Π.Κ. αποτελεί μια χωριστή ενότητα και καλύπτει την έλλειψη ειδικού κώδικα ανηλίκων³⁴. Ο κώδικας ποινικής δικονομίας εξ άλλου περιέλαβε ικανό αριθμό άρθρων που αναφέρονται στα δικαστήρια ανηλίκων και σε σχετικά προς αυτά θέματα. Οι δυο κώδικες, δικαιοκοί σταθμοί στη χώρα μας, αποτέλεσαν βαθειά τομή στην ελληνική ποινική επιστήμη. Με την έναρξη εφαρμογής τους άρχισε μια νέα εποχή, ειδικότερα για τη μεταχείριση των ανηλίκων. Οι οικείες διατάξεις τους συμπληρώνονται από ειδικούς νόμους (π.χ. για τις Εταιρίες Προστασίας ανηλίκων, τα Αναμορφωτικά καταστήματα, τους Επιμελητές ανηλίκων κ.ά.) και αποτελούν το ισχύον ειδικό ποινικό δίκαιο ανηλίκων στην Ελλάδα.

Μια σύντομη εικόνα που θα μπορούσε να σκιαγραφηθεί ως προς το νομοθετικό πλαίσιο της πρώτης εκείνης σχετικής ρύθμισης είναι η αμέσως παρακάτω: Στα οικεία άρθρα του Π.Κ. καθορίζονται αρχικά τα ηλικιακά όρια των 7-21 χρόνων που διαχωρίζουν τις τρεις

κατηγορίες, παιδιών (7-12), εφήβων (13-17) και μετεφήβων (18-21) χρόνων, και τα «μέτρα» που επιβάλλονται σε περίπτωση τέλεσης αξιόποινης πράξης τους. Το νομοθετικό πλαίσιο που δημιουργήθηκε από τους δύο ποινικούς μας κώδικες βασίστηκε σε ορισμένες αρχές, όπως την αγωγή αντί της ποινής, τη θεώρηση αντί της παράνομης πράξης του υποκειμένου της κ.ά. Τα μέτρα της αγωγής είναι λοιπόν διάφορα και ανάλογα με την προσωπικότητα του δράστη (με συνέπεια τις διακρίσεις δραστών), που θα πρέπει να διαγνωστεί πριν από το στάδιο της εκδίκησης³⁵. Η «διάγνωση» αυτή γίνεται από τους επιμελητές ανηλίκων και με τον τρόπο αυτόν καθιερώνεται η εξατομικευμένη δικαιοσύνη ειδικά στους ανηλίκους. Επισημαίνεται ότι με τις νέες ρυθμίσεις καταργείται το περιώνυμο δίλημμα της «διάκρισης» και ότι οι συνεδριάσεις είναι ακόμη δημόσιες (βλ. παρακάτω).

Η ειδική μεταχείριση των ανηλίκων είναι τριών κατηγοριών: 1. Τα αναμορφωτικά μέτρα (επίπληξη, επιμέλεια γονέων κτλ., επιμέλεια ειδικών επιμελητών, εισαγωγή σε αναμορφωτικά καταστήματα). 2. Τα θεραπευτικά μέτρα και 3. Ο ποινικός σωφρονισμός ως ιδιαίτερη κατηγορία των γενικών «μέτρων». Η ιεραρχική κλιμάκωση των μέτρων δεν είναι πάντα ανάλογη με αυτή της ηλικίας του ανηλίκου και ο ελληνικός Π.Κ. παρέχει μεγάλη διακριτική ευχέρεια στον εφαρμοστή του νόμου που ωστόσο δεσμεύεται από μερικούς περιορισμούς. Συγκεκριμένα: Η αξιόποινη πράξη δεν καταλογίζεται στο παιδί 7-12 χρόνων (για τις λεπτομερειακές διακρίσεις 6+1 μέρα κτλ., βλ. Τρωιάνου, *Ποιν. Νομοθεσία και Σπινέλλη-Τρωιάνου*, 1987) και εφαρμόζονται γι' αυτό μόνο αναμορφωτικά και θεραπευτικά μέτρα, ακόμη και για πλημμέλημα ή κακούργημα. Αντίστοιχα, στους εφήβους δεν επιβάλλεται ποινικός σωφρονισμός για τέλεση πταίσματος, ενώ γενικά λαμβάνονται γι' αυτούς όλα τα είδη των μέτρων ειδικής μεταχείρισης. Τα μέτρα είναι αόριστης διάρκειας και με τη ρύθμιση αυτή υπάρχει παρέκκλιση από το αμετάβλητο του δεδικασμένου. Αίρονται δε από το δικαστήριο που τα επέβαλε μόλις εκπληρώσουν τον προορισμό τους (το σκοπό για τον οποίο λήφθηκαν) και σε κάθε περίπτωση παύουν αυτοδικαίως στα 21 χρόνια οπότε αρχίζει η πλήρης ποινική ενηλικίωση. Τα «μέτρα», σύμφωνα με την οικεία διάταξη της ποινικής δικονομίας (άρθρο 574 § 1γ Κ. Ποιν. Δ.), αναγράφονται στο ποινικό μητρώο του «καταδικασθέντος»³⁶.

Η «αναμορφωτική» γενικά μεταχείριση που προβλέπεται από τον Π.Κ. παρακολουθείται από το Δικαστή ανηλίκων μέσω των επιμελητών³⁷, αφού ο ίδιος αδυνατεί τεχνικά να επιβλέπει την ουσιαστική εκτέλεση των μέτρων που έχει διατάξει. Αλλά και πριν από την εκδίκαση προβλέφθηκε (από τον Κώδικα ποινικής δικονομίας άρθρο 239 § 2) η διερεύνηση της προσωπικότητας, του περιβάλλοντος και κάθε παράγοντα επίδρασης στον ανήλικο. Όστε στο «υλικό» αυτό να βασιστεί η απόφαση του δικαστηρίου για το κατάλληλο μέτρο μεταχείρισής του. Και την κοινωνική αυτή έρευνα διενεργούν μέχρι και σήμερα οι επιμελητές ανηλίκων. Οι περί ανηλίκων διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας ολοκληρώθηκαν με: α) το θεσμό της υφ' όρον απόλυσης και β) τις ειδικότερες διατάξεις για τους μετεφήβους³⁸.

Η διαδοχική και σταδιακή διαμόρφωση του δικαίου ανηλίκων ως ειδικού κλάδου, επιτεύχθηκε με τη συνδρομή πολλών παραγόντων. Κατά τη μακριά όμως διαδρομή του παρουσιάστηκαν αντιξοότητες και πολλές δυσκολίες. Τα κενά που εμφανίζονταν κατά την πρακτική εφαρμογή χρειάστηκε να καλυφθούν τόσο από τη νομολογία όσο και με νέα ειδική νομοθετική αντιμετώπιση των θεμάτων που προέκυψαν. Πολλά από αυτά ήταν δικονομικής μορφής, και μερικά συνταγματικά, που προκάλεσαν προβλήματα και αντιγνώμίες μεταξύ των νομικών της εποχής. Ωστόσο, σε αρκετά από αυτά τα θέματα δόθηκαν λύσεις με βάση το δόγμα του ποινικού δικαίου, συγχρόνως όμως και με τη νομολογιακή πρακτική που άρχισε να διαμορφώνεται³⁹. Από τα πρώτα δημοσιεύματα διαπιστώνεται η ανάγκη της ξεχωριστής παρουσίας του κλάδου στο χώρο του δικαίου, αφού η ειδική μεταχείριση του ανήλικου έχει ήδη καθιερωθεί. Ο όρος «Δίκαιο Ανηλίκων» και η χρησιμοποίησή του εμφανίζεται ήδη από παλιά⁴⁰, αλλά άργησε πολύ όχι τόσο η τυπική του καθιέρωση όσο η ουσιαστική του αυτοτέλεια και παραδοχή.

Τα αποτελέσματα από τις προσπάθειες τριών περίπου δεκαετιών για την εγκαθίδρυση του θεσμού των δικαστηρίων ανηλίκων φάνηκαν, κατά κάποιο τρόπο, ισχνά και φτωχότερα από τις αρχικές προσδοκίες των πρωτοστατών και πρωτοπόρων του θεσμού. Δεν πρέπει όμως να παραγνωριστούν οι φοβερές κοινωνικοπολιτικές συνθήκες της τότε εποχής μετά τους πολέμους (παγκόσμιο και ελληνικό εμφύλιο) και τα σκληρά και ανώμαλα χρόνια που τους ακολούθη-

σαν. Χρειάζεται πολύς χρόνος για να πάρουν την υπόσταση πολιτειακών μέτρων και ακόμη περισσότερος καιρός για να ωριμάσουν στην κοινωνική συνείδηση και να γίνουν αποδεκτές από την κοινή γνώμη νεοεμφανιζόμενες θεωρήσεις που ανατρέπουν παλιά συστήματα. Από την έναρξη της ισχύος του εκσυγχρονισμένου ποινικού μας κώδικα διαπιστώνονται δυσχέρειες εφαρμογής των διατάξεων για τους ανηλίκους. Εκτός των άλλων, λόγω έλλειψης των μέσων που απαιτούνταν για την εφαρμογή, επισημαίνεται εγκαίρως η προφανής ανάγκη συντονισμού των σχετικών ενεργειών. Η πολύ μεταγενέστερη ωστόσο προσπάθεια γι' αυτόν το συντονισμό δεν βρήκε πρόσφορο έδαφος και δεν είχε την επιτυχία που αναμενόταν. Συγκεκριμένα, το 1953 ψηφίστηκε ο ν. 2330 «περί συστάσεως παρά τη Γενική Διευθύνσει του Υπουργείου Δικαιοσύνης Συμβουλίου Συντονιστικού των μέτρων προλήψεως και καταστολής της εγκληματικότητας ανηλίκων». Το νομοθέτημα αυτό δεν καταργήθηκε ποτέ ρητά αλλά τα άρθρα που αφορούσαν το συμβούλιο αυτό ατόνισαν εκ των πραγμάτων και η λειτουργία του ένα μόλις χρόνο σχεδόν μετά τη σύστασή του διακόπηκε⁴¹. Παράλληλα με τις διατάξεις του Π.Κ. για τους ανηλίκους, κατά την εποχή της έναρξης της ισχύος του, εφαρμόζονται και οι διατάξεις του ν. 1616/1950 περί παραπομπής ανηλίκων κρατουμένων στις σχολές του Εθνικού Ιδρύματος⁴². Ιδιαίτερα σημαντική η περίοδος που ακολουθεί με τα γενικά ερμηνευτικά έργα των ποινικών κωδίκων και που μέχρι σήμερα ακόμη τα επικαλείται το σύνολο σχεδόν των εφαρμοστών του νόμου⁴³. Όπως τεράστια επίσης υπήρξε, όπως είναι αυτονόητο, η επίδραση βασικών συγγραμμάτων θεωρητικών ποινικολόγων που περιέχουν κεφάλαια αφιερωμένα στους ανηλίκους⁴⁴, καθώς και μονογραφιών⁴⁵.

Τα ποικίλα γεγονότα που ακολούθησαν με τις αντίστοιχες νομοθετικές ρυθμίσεις και σφράγισαν τις επόμενες δεκαετίες 1940-1960, μπορούν να συνοψιστούν στα παρακάτω: α) Η δημιουργία αυτοτελούς Υπηρεσίας επιμελητών των δικαστηρίων ανηλίκων μετά την απόσπασή τους από τμήμα των Εταιριών Προστασίας Ανηλίκων. β) Η κατάργηση της δημοσιότητας στις δίκες ανηλίκων, με τη διάταξη του άρθρου 1 του ν. 3315/1955. Η διάταξη αυτή με την καθιέρωση της «κεκλεισμένων των θυρών» διαδικασίας αποτελεί αναμφισβήτητα σταθμό στην ιστορική εξέλιξη του Δικαίου Ανηλίκων⁴⁶. γ) Σημαντική θέση στη διαμόρφωση που συνεχίστηκε παίρνει και η

νέα ρύθμιση για το ποινικό μητρώο των ανηλίκων με τις σχετικές τροποποιήσεις των οικείων άρθρων του κώδικα ποινικής δικονομίας, που καθιέρωσε ο ν. 3423/1955 με την παύση αναγραφής στα οικεία δελτία του ποινικού μητρώου των αναμορφωτικών μέτρων. Δυστυχώς όμως νέα ρύθμιση εισάγεται με το ν. 1160/1972 που τροποποιεί και πάλι τις οικείες διατάξεις της ποινικής δικονομίας και επιβάλλει την αναγραφή⁴⁷. δ) Ακολουθούν μερικά μικρότερης μεν εμβέλειας, αλλά σημαντικής επίδρασης στην όλη εικόνα νομοθετήματα, όπως ο ν. 3811/1958 (με άσχετο ουσιαστικά αντικείμενο), με διάταξη του οποίου αποκτούν υπαλληλική ιδιότητα εμπίσθων υπαλλήλων της τότε Βασιλικής Πρόνοιας οι επιμελητές ανηλίκων. ε) Στο χώρο του Δικαίου των Ανηλίκων μπορεί να υπαχθεί και ο ν. 4000/1959, ο γνωστός ως «περί κοινωνικής θρασύτητας» που προσπάθησε να καλύψει τις ανησυχίες της εποχής της έκδοσής του αλλά που αργότερα, λόγω των αντιδράσεων που προκάλεσε, κυρίως του νομικού κόσμου, καταργήθηκε. στ) Χρήσιμο είναι να μνημονευτεί η απαρχή θεσμοθέτησης της ειδικότητας των (πολύτιμων κυρίως για τα αναμορφωτικά και σωφρονιστικά καταστήματα) κοινωνικών λειτουργών με το ν. 4018/1959 που συμπληρώθηκε αργότερα με τα ν.δ. 195 και 272/1974 για τη σύσταση του κλάδου τους. ζ) Στις επόμενες δεκαετίες μεταξύ 1960-1980 βλέπουν το φως της δημοσιότητας ο ν. 125/1967 ως σωφρονιστικός κώδικας και το β.δ. 29/1971 για τα τυχερά παιχνίδια, που σε συνδυασμό με το ν. 614/1977 (κώδικα οδικής κυκλοφορίας, βλ. παρακάτω), άσκησε καθοριστική επίδραση στο Δίκαιο Ανηλίκων.

Ο κώδικας οδικής κυκλοφορίας με διαδοχικές τροποποιήσεις ορισμένων διατάξεών του μετέβαλε τη φαινομενολογία της «εγκληματικότητας» ανηλίκων ως προς το είδος και τη βαρύτητα των αδικημάτων. Συγκεκριμένα, πραγματοποίησε την ποινικοποίηση των τροχαίων παραβάσεων (στερουμένων ηθικής απαξίας) με τη δυσμενή μετατροπή της πταισματικής παράβασης σε πλημμέλημα, αρχικά με το ν.δ. 905/1971 (περί τροποποίησης του άρθρου 74 του Κ.Ο.Κ.) και στη συνέχεια με το ν. 614/1977 περί κυρώσεως του κώδικος οδικής κυκλοφορίας· κανόνες συμπεριφοράς επί των οδών. Συνέπεια αυτής της ρύθμισης ήταν να κατακλυστούν τα πινάκια των δικαστηρίων ανηλίκων με μειωμένης σημασίας τροχαία αδικήματα, αλλά και να δημιουργηθεί σοβαρό πρόβλημα φόρτου απασχόλησης σε όλους

τους φορείς του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης (διωκτικές αρχές, εισαγγελείς και αστυνομικούς υπαλλήλους, δικαστικούς γραμματείς κτλ.) και βέβαια η δυσανάλογη (με τη συνεχιζόμενη μείωση του αριθμού τους) υπεραπασχόληση των επιμελητών ανηλίκων σε βάρος της ουσιαστικής αναμορφωτικής εργασίας τους. Με τον τρόπο αυτό αλλοιώνεται και ο σκοπός του θεσμού γενικότερα των δικαστηρίων ανηλίκων⁴⁸. η) Στη συνέχεια άξιος ιδιαίτερης μνείας είναι και ο ν. 378/1976 και το π.δ. 49/1979, νομοθετήματα με τα οποία οι επιμελητές των δικαστηρίων ανηλίκων απέκτησαν τη δημοσιονομική ιδιότητα. Η θεσμοθέτηση του κλάδου των επιμελητών ανηλίκων που τόσο «ύμνησε» ο καθηγητής Ι. Παπαζαχαρίου, απαραίτητων πράγματι για την πληρέστερη λειτουργία των δικαστηρίων ανηλίκων, ολοκλήρωσε τις προσδοκίες πολλών ετών⁴⁹. θ) Αξιοπρόσεκτη αναμφισβήτητα είναι και η ίδρυση ειδικού Τμήματος ανηλίκων στη Γενική Ασφάλεια με το ν. 1481/1984 και το π.δ. 95/1987 (άρθρο 56 §8) που υπάγεται στο Υπουργείο Δημόσιας τάξης⁵⁰, και αποτελεί έναν επί πλέον φορέα αντιμετώπισης της εγκληματικότητας ανηλίκων εκτός του Υπουργείου Δικαιοσύνης.

Ως δραστηριότητες που συνέβαλλαν ή συμβάλλουν στη λειτουργία των δικαστηρίων ανηλίκων, ως βασικού θεσμού στο αντίστοιχο δίκαιο, αλλά και των ιδρυμάτων αγωγής ανηλίκων, μπορούν να προστεθούν οι εξής: ι) Στέγες που προορίζονται για παιδιά και εφήβους προσφέροντας γενική προστασία. Αυτής της μορφής είναι η Στέγη της Εταιρίας Προστασίας Ανηλίκων της Αθήνας και οι αντίστοιχες του Πειραιά, της Καρδίτσας και άλλων πόλεων (όπου λειτουργούν Ε.Π.Α.), όπως επίσης η στέγη του Συλλόγου Μερίμνης Ανηλίκων (που η λειτουργία του αριθμεί πολλές δεκαετίες πολύτιμης κοινωνικής προσφοράς). κ) Ουσιαστική συμβολή, στα πλαίσια της συνεργατικής λειτουργίας του όλου θεσμού του δικαίου ανηλίκων, είναι και αυτή των ιατροπαιδαγωγικών σταθμών. λ) Χρήσιμη και η δραστηριότητα Εταιριών προστασίας ανηλίκων που επεκτείνεται σε ενέργειες άλλης μορφής, όπως η λειτουργία Σχολής επιμόρφωσης γονέων στην Κατερίνη⁵¹. Πλήθος επαγγελματιών αλλά και εθελοντών — όπως της Ελληνικής Εταιρίας Αντλεριανών Σπουδών — προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στους χώρους αυτούς αποδεικνύοντας και πάλι την πολύτιμη συνδρομή της ιδιωτικής πρωτοβουλίας.

Για την εμφάνιση την ίδια εκείνη εποχή των νεότερων διεθνών κοινωνικοεγκληματολογικών κατευθύνσεων, με άμεση επίδραση και στο Δίκαιο Ανηλίκων, βλ. παρακάτω την επόμενη ενότητα.

ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ Ι. ΠΑΠΑΖΑΧΑΡΙΟΥ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΚΑΙ ΣΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙ ΜΕΡΟΥΣ ΘΕΣΜΩΝ

Η συνειρμική διασύνδεση του ειδικού κλάδου του Δικαίου Ανηλίκων με το όνομα του Ι. Παπαζαχαρίου δεν είναι τυχαίο γεγονός, αφού θεωρήθηκε από πολλούς για τη χώρα μας ο δημιουργός του. Στα περισσότερα κράτη ο κλάδος αυτός ανήκει και διδάσκεται μέσα στα πλαίσια του ευρύτερου διεπιστημονικού κλάδου της εγκληματολογίας, όπως άλλωστε και στην Ελλάδα. Ωστόσο δεν μπορεί να αμφισβητηθεί το γεγονός, ότι όχι μόνο η δημιουργία του, αλλά και η αρχική προσπάθεια για την προώθηση και την αυτοτέλειά του ανήκει δικαιωματικά στον Ι. Παπαζαχαρίου. Η μεγάλη του αγάπη, που την μετέδωσε σε πολλούς από τους πολυάριθμους μαθητές του για το μικρό αυτό επιστημονικό τομέα της κοινωνικής παθολογίας, είναι φανερό και αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος του συγγραφικού του έργου εντάσσεται στο Δίκαιο Ανηλίκων. Τη στενή αυτή σχέση μας τη θυμίζει αρχικά με τη διδακτορική του διατριβή⁵² και αργότερα στο τρίτομο έργο του, που έχει ως τίτλο την ονομασία του κλάδου. Με μια συνοπτική απεικόνιση του όλου πλαισίου θα επιχειρηθεί ένα οδοιπορικό στις δεκαετίες της εποχής της πρώτης διαμόρφωσης του Δικαίου Ανηλίκων με αναφορά σε μερικούς από τους «σταθμούς» που τη σημάδεψαν, σε συσχετισμό με το έργο του δασκάλου του οποίου τιμάμε τη μνήμη.

Μετά τις γενικές του σπουδές στο Πανεπιστήμιο Αθηνών ο Ι. Παπαζαχαρίου ειδικεύτηκε, στα πανεπιστήμια του Μονάχου και του Αμβούργου, στην εγκληματολογία (με τη διεύρυνση της λεγόμενης βιοκοινωνικής παθολογίας), στη σωφρονιστική, στην επιστημονική αστυνομία και στην επιστήμη της νεότητας, όπως την αποκαλούσε, στην οποία και θεωρήθηκε ο κατεξοχήν ειδικός επιστήμονας στην Ελλάδα. Πέρασε όλες τις βαθμίδες της πανεπιστημιακής κλίμακας (διδάκτορας, Υφηγητής, έκτακτος και τακτικός Καθηγητής), ασκώ-

ντας τα ακαδημαϊκά του καθήκοντα με διδακτικό και συγγραφικό έργο (αργότερα και διοικητικό ως πρότανης της ΠΑΣΠΕ). Συγχρόνως όμως (και παράλληλα με επιτυχημένη δικηγορία μέχρι τον Άρειο Πάγο) αναπτύσσει πολύπλευρη δραστηριότητα σε επιστημονικούς τομείς που κύριο στόχο, όπως αποδείχθηκε, είχαν τον τομέα του Δικαίου Ανηλίκων.

Η ευαισθητοποίηση για τον κλάδο αυτό έγινε τόσο μέσω της κίνησης για τη δημιουργία των ειδικών δικαστηρίων ανηλίκων⁵³ όσο και της ανάγκης προνοιακής/προστατευτικής μορφής αντιμετώπισης ειδικών περιπτώσεων εκτός δικαιικού χώρου (προληπτικής μεταχείρισης του λεγομένου ηθικού κινδύνου ή ηθικής παρεκτροπής, όπως ονομάστηκε αργότερα). Στις πρώτες κινητοποιήσεις για την πραγματοποίηση αυτών των, φιλόδοξων για την εποχή τους, ιδεών συμμετείχε και ο Ι.Π. που ως μέλος προστατευτικών εταιριών (όπως η Γενική Εταιρία Προστασίας της παιδικής και εφηβικής ηλικίας) με πολύπλευρο έργο συμβάλλει όχι μόνο σε γενικής μορφής δραστηριότητες αλλά και ειδικότερα στις προσπάθειες της επιθυμητής υλοποίησης των στόχων που αφορούσαν το Δίκαιο Ανηλίκων.

Από τα αρχικά νομοσχέδια για τα δικαστήρια ανηλίκων έχει μια από τις πρώτες θέσεις στην όλη κίνηση. Δημοσιεύει στη διδακτορική του διατριβή (βλ. *Μελέται Α' και Β'*) πλήθος στοιχείων για το νέο θεσμό με βάση διεθνή δεδομένα. Συγχρόνως συμμετέχει στην προσπάθεια του προπαρασκευαστικού σταδίου για την καλύτερη πραγματοποίηση της ίδρυσης των δικαστηρίων ανηλίκων με τον πρώτο νόμο 5098 του 1931 που είχε ήδη ψηφιστεί. Μολονότι υπήρξε θιασώτης της σύντομης υλοποίησης του θεσμού και ενώ αναγνώριζε, ως ειδικός στις νέες κατευθύνσεις, την άρτια νομοτεχνική δομή αυτού του νόμου, εντούτοις ήταν από τους πρώτους που επεσήμαναν τις τεράστιες δυσκολίες εφαρμογής του λόγω των καινοτομιών που εισήγαγε (βλ. Ι.Π., *Μελέται Β'*, σ. 133).

Όταν διαπιστώθηκε καθαρά όχι μόνο η αδυναμία εφαρμογής του νόμου λόγω ελλείψεων οικονομικής και υλικοτεχνικής υποδομής, αλλά και η απουσία κυρίως κοινωνικοπολιτικής θέλησης, πήρε θέση με συγκεκριμένες προτάσεις (βλ. Ι.Π., *Επί της προλειάνσεως κτλ. στο Α.Π.Ε. 1938*). Συγκεκριμένα, πρότεινε την τρίτη από τις τρεις απόψεις που φαίνεται να είχαν συζητηθεί⁵⁴: α) την άμεση

ολοκληρωτική εφαρμογή, β) την άμεση μερική και γ) την προσωρινή αναβολή με άμεση ωστόσο έναρξη της συστηματικής προετοιμασίας για μεταγενέστερη εφαρμογή, με προϋπόθεση την άμεση έναρξη λειτουργίας του κεντρικού γραφείου ανηλίκων του Υπουργείου Δικαιοσύνης που είχε προταθεί, ώστε να προετοιμαστεί η οργάνωση της εφαρμογής των σχετικών θεσμών. Ενδόμυχη σκέψη του ήταν μήπως: «η δημιουργία των ειδικών δικαστηρίων ανηλίκων θεωρείται από πολλούς ως περιττή και ως αποτέλεσμα ξενομανίας οφειλόμενη πολυτέλεια»⁵⁵. Αργότερα, μπροστά στο αδιέξοδο στο οποίο οδήγησαν οι πολλαπλοί λόγοι συνεχούς αναβολής, ο Ι.Π. δίνει λύσει με τη σύνταξη του νεότερου νόμου 2135/1939 που τελικά εκδόθηκε καταργώντας τον πρώτο. Οι συγκριτικές αναφορές, οι πληροφορικές ενημερώσεις, τα ευχολόγια και οι παροτρύνσεις για την υλοποίηση των νέων τάσεων⁵⁶ αποτέλεσαν ένα προστάδιο της πρώτης φάσης για τη νέα εποχή δημιουργίας των δικαστηρίων ανηλίκων. Η επόμενη φάση της υλοποίησης της όλης προσπάθειας επιτεύχθηκε με το ν. 2135/1939. Μολονότι ο τελευταίος αυτός νόμος χρειάστηκε μετά πέντε χρόνια να τροποποιηθεί και να συμπληρωθεί με το ν. 1390/1944, ωστόσο κάλυψε πολλά κενά της δύσκολης εκείνης εποχής και βρισκόταν περισσότερο μέσα στη σκληρή τότε ελληνική πραγματικότητα. Και όπως επισημαίνει ο ίδιος, ως συντάκτης του⁵⁷, επιδιώχθηκε να συντελεστεί το πρώτο βήμα που είχε σαφώς προπαρασκευαστικό χαρακτήρα.

Ο Ι.Π. συμβάλλει καθοριστικά με τους πρώτους συγγραφείς και μελετητές των νέων κατευθύνσεων και θεσμών για την αντιμετώπιση της εγκληματικότητας ανηλίκων την εποχή που ξεκινάει στη χώρα μας η ιστορική αναφορά του Δικαίου Ανηλίκων, ενώ συγχρόνως προβληματίζει και προβληματίζεται και με τα επί μέρους θέματα που το αφορούν. Η επιστημονική του επομένως παρουσία συμπίπτει χρονικά με την προετοιμασία, τα κύρια γεγονότα και τις αντίστοιχες προσπάθειες εκείνης της εποχής⁵⁸. Η άμεση συμμετοχή του στις διάφορες κινητοποιήσεις εκείνης της πρώτης φάσης διαμόρφωσης του δικαίου των ανηλίκων είχε δύο μορφές: Τη συμβολή του ως μέλους προστατευτικών συλλόγων και εταιριών της παιδικής ηλικίας και τη θέση του ως επιστημονικού συνεργάτη του ποινικού και σωφρονιστικού τμήματος μελετών του Υπουργείου Δικαιοσύνης (βλ. Ι.Π., *Μελέται Δ'*, σ. 59-60 σημ. 4). Επομένως συμμετείχε στη διττή προ-

σπάθεια, αφενός μέσα στο χώρο της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και αφετέρου μέσα στον πολιτειακό τομέα.

Οι αναφορές του που ποικίλλουν σε θεματολογία, μπορούν να σταχυολογηθούν ως περιληπτικοί τίτλοι στα εξής: Οι κάθε είδους περιγραφές των δικαστηρίων ανηλίκων και των επιμέρους θεσμών (εταιριών προστασίας ανηλίκων και αργότερα των επιμελητών ανηλίκων) που είχαν βέβαια προτεραιότητα. Επίσης, σε γενικότερα θέματα, όπως για τις παιδικές μαρτυρικές καταθέσεις, για το πρόβλημα της διδασκαλίας σε φυλακές (σωφρονιστήρια κτλ.) ανηλίκων, για το οικογενειακό σύστημα στη σωφρονιστική εκτέλεση της ειδικής μεταχείρισης. Τα θέματα αυτά τον απασχόλησαν και αναφέρθηκε διεξοδικά και συχνά περιγραφικά σε αυτά, με ομιλίες και διαλέξεις του (βλ. Ι.Π., *Μελέται Γ'*).

Πλήθος οι συγκεκριμένες προτάσεις του, για την υλοποίηση των οποίων μεριμνούσε και σε επίπεδο πρακτικής εφαρμογής. Μολονότι μερικές από αυτές κατά την εποχή εκείνη φαίνονταν ουτοπικές, σήμερα βλέπουμε ότι έχουν πραγματοποιηθεί, ενώ άλλες ακόμη απασχολούν τον κλάδο. Συνοπτική αναφορά τους η παρακάτω:

- α) Μόνιμοι ειδικοί και ειδικευμένοι δικαστές ανηλίκων (διαφορετικής νοοτροπίας από τους κοινούς).
- β) Επιτροπικός δικαστής (με σχετική αλλά διαφορετική αρμοδιότητα από τον ποινικό δικαστή ανηλίκων) με δράση που επεκτείνεται στην καθολική προστασία των ανηλίκων (π.χ. σε θέματα κακοποίησης παιδιού, καθώς και αστικού δικαίου).
- γ) Ανάθεση δικαστικών καθηκόντων και σε γυναίκες ως δικαστές ανηλίκων⁵⁹.
- δ) Ειδική αστυνομία ανηλίκων (από τα θέματα των οποίων πρόσφατα επιτεύχθηκε εν μέρει η πραγματοποίηση)⁶⁰.
- ε) Ειδίκευση των επιμελητών ανηλίκων και εξέλιξή τους μέχρι τις ανώτατες βαθμίδες της υπαλληλικής ιεραρχίας⁶¹.
- στ) Οργάνωση ψυχολογικής, ψυχιατρικής, παιδαγωγικής, κοινωνικής και οικονομικής δικαστηριακής βοήθειας των ανηλίκων.
- ζ) Εκκλησιαστική συμπαράσταση και χριστιανική αγωγή στην ποινικοσωφρονιστική μεταχείριση των ανηλίκων.
- η) Κατάργηση της δημοσιότητας στις δίκες των ανηλίκων (πρόκειται για μια από τις πιο ενδιαφέρουσες επιδιώξεις που τελικά πραγματοποιήθηκε με το ν. 3315/1955 άρθρο 1 και καθιέρωσε την «κεκλεισμένων των θυρών» διαδικασία στις δίκες των ανηλίκων). Μερικές από τις προτάσεις του αυτές (οραματικής για τότε υφής) πραγματοποιήθηκαν και με δική του συμπαράσταση.

Τα παραπάνω (και όχι μόνο αυτά) που αποδεικνύουν τη μεγάλη συμβολή του στο νομοθετικό έργο της εποχής του στα θέματα των ανηλίκων, αλλά και την ουσιαστική του επίδραση στα μετέπειτα νομοθετήματα γι' αυτούς, δεν μπορεί να αμφισβητηθούν. Εκτός του βασικού νομοθετήματος 2135/1939 για τη δημιουργία των δικαστηρίων ανηλίκων, συνέταξε και άλλους νόμους, νομοσχέδια (όπως π.χ. το σχέδιο νόμου προνοίας ανηλίκων, βλ. Ι.Π., *Μελέται Β'*, σ. 70), και εισηγήσεις τους που έχουν τη σφραγίδα του. Τέτοιας μορφής νομοσχέδια και εισηγήσεις είναι: (1937) Οργανισμός Νυκτερινής Σχολής Επιμελητών Ανηλίκων⁶², (1953) Νόμος περί δικαστών ανηλίκων και διοργανώσεως «Σταθμών παιδικής διημερεύσεως» (*Μελέται Δ'*, σ. 101), (1954) Ίδρυση Σταθμού «Πρώτων Κοινωνικών βοηθειών» (*Μελέται Δ'*, σ. 114), (1955) Πρόταση για τον επιτροπικό δικαστή. Επίσης: Διευθύνει στα πρώτα χρόνια της ίδρυσής της τη Σχολή Κοινωνικών Λειτουργών του τότε Βασιλικού Εθνικού Ιδρύματος (1956). Αναλαμβάνει Κοσμήτορας του (μοναδικού) φροντιστηρίου επιμόρφωσης των επιμελητών των δικαστηρίων ανηλίκων του Υπουργείου Δικαιοσύνης, της οργάνωσης του οποίου φαίνεται να ήταν και ο εμπνευστής (1956). Συμμετέχει σε φροντιστήριο για τα στελέχη (αρχηγούς και υπαρχηγούς) των παιδοπόλεων του μετέπειτα Εθνικού Ιδρύματος (1960).

Μπορεί η κατοχική περίοδος να υπήρξε στάσιμη από την άποψη συγγραφικής παραγωγής και άλλων σχετικών δραστηριοτήτων γενικά στον ελληνικό χώρο, αλλά συντελέστηκε ένα θαυμάσιο κοινωνικό έργο απόλυτης αναγκαιότητας για τη δύσκολη εκείνη εποχή. Το «Σπίτι του παιδιού» του Ι. Παπαζαχαρίου αποτελεί ένα επίτευγμα, που δεν είναι εύκολο να παρουσιαστεί σε όλο του το μεγαλείο μέσα στα περιορισμένα πλαίσια αυτού του σύντομου μελετήματος. Το ιδιαίτερο που επιβάλλεται να επισημανθεί στο μελέτημα αυτό είναι η ιδέα του «οικογενειακού συστήματος» μεταχείρισης ανηλίκων που εφαρμόσθηκε και υπήρξε ο προάγγελος, η πρωτοποριακή μορφή πραγματοποίησης των μετέπειτα «παιδικών χωριών» (εμφανίστηκαν αργότερα και στην Αυστρία), των γνωστών σήμερα ως S.O.S.⁶³.

Ένα άλλο σημαντικό κεφάλαιο της πολυσχιδούς δραστηριότητας του «δασκάλου» (με όλη τη σημασία της λέξης) Ι. Παπαζαχαρίου υπήρξε η ουσιαστική προσφορά του στη «στελέχωση» του αρ-

μόδιου τότε τμήματος της Εταιρίας Προστασίας Ανηλίκων της Αθήνας με επιμελητές ανηλίκων (αναγκαίους και χρήσιμους συνεργάτες για την πρώτη τότε εφαρμογή της λειτουργίας των δικαστηρίων ανηλίκων), τους οποίους «στρατολογούσε» από φοιτητές (κυρίως, αλλά όχι μόνο) της Νομικής του Πανεπιστημίου της Αθήνας και της Παντείου Ανώτατης Σχολής Πολιτικών Επιστημών. Παράλληλη βέβαια υπήρξε και η αντίστοιχη κίνηση των άλλων πόλεων και κυρίως της συμπρωτεύουσας⁶⁴. Ήταν ίσως από τους πρωτοπόρους, και πάλι, στη χώρα μας που επεσήμανε την ανάγκη και της πρακτικής διασύνδεσης της εγκληματολογίας/δικαίου ανηλίκων και των κοινωνικών επιστημών, ιδιαίτερα της κοινωνικής εργασίας και της κοινωνικοπρονοιακής υφής του κλάδου αυτού. Ειδικότερα στο διδακτικό τομέα συνέβαλε στην επιστημονική προώθηση των σχολών κοινωνικής προνοίας/κοινωνικής εργασίας, ρίχνοντας τα διαχωριστικά που υπήρχαν (και σήμερα ακόμη μερικοί επιμένουν στη θεώρηση του θέματος από τη νομική μόνο σκοπιά) μεταξύ των διεπιστημονικών αυτών κλάδων.

Το μεγάλο έκτασης διδακτικό του έργο (υπενθυμίζεται η διδασκαλία του στη Νομική σχολή του Πανεπιστημίου της Αθήνας και αργότερα στην Πάντειο Α.Σ.Π.Ε.) επεκτείνεται και στις αστυνομικές σχολές. Μια από τις μεγαλύτερες όμως προσφορές θα πρέπει να θεωρηθεί η από την εποχή εκείνη διδασκαλία του Δικαίου Ανηλίκων, έστω και μέσα στα πλαίσια του μαθήματος της εγκληματολογίας, ως ιδιαίτερου και ειδικού κλάδου με έμφαση στην αυτοτέλειά του. Με τον Ι.Π. εκφράζονται γενικότερα απόψεις της εποχής του, αλλά με πολλά στοιχεία τόσο προοδευτικά, ώστε να διακρίνονται νεότερες τάσεις. Προσεκτική παρατήρηση επιτρέπει την επισήμανση στοιχείων που και σήμερα ακόμη η επιδίωξή τους αποτελεί στόχο υλοποίησης. Ήταν υπέρ της πρακτικής εφαρμογής (μολονότι ο ίδιος θεωρητικός), μεταβάλλοντας τη θεωρία σε πράξη. Πολλοί από τους στόχους του και σήμερα αποτελούν επιδιώξεις του κλάδου. Όπως η ειδίκευση του Δικαστή Ανηλίκων, ο θεσμός του επιτροπικού δικαστή, παιδικοί σταθμοί και κέντρα νεότητας, οικογενειακό σύστημα ιδρυματικής μεταχείρισης ανηλίκων κ.ά.

Την εποχή που διαμορφώνεται η νεότερη ποινικοεγκληματολογική επιστήμη στην Ελλάδα, η ευαισθησία του, η γνησιότητά του και η οικογενειακή του αγωγή τον ωθούν να εκφράσει τα εσωτερικά

του αισθήματα και κυρίως το «πιστεύω» του και να ξεφύγει από τη σπουδαιοφανή τυπομορφή των τότε κυρίαρχων αντιλήψεων «επιστημονικότητας» προσδίνοντας μια έντονη συγκινησιακή εικόνα στον κλάδο του Δικαίου των Ανηλίκων, με έμφαση στο μήνυμα της «χριστιανικής αγάπης»⁶⁵. Μιας πανανθρώπινης αγάπης που κυριαρχούσε στη διδασκαλία του και το μετέφερε εντονότερο, έχοντας ως στόχο το νέο άνθρωπο, το παιδί, τη βασική αυτή κυτταρική μονάδα της μελλοντικής κοινωνίας που μονοπώλησε σχεδόν το επιστημονικό αλλά και το προσωπικό του ενδιαφέρον.

ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΕΧΙΣΗ ΤΗΣ ΕΞΕΛΙΚΤΙΚΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΑΝΗΛΙΚΩΝ

Η επισήμανση των αρνητικών συνεπειών της αναποτελεσματικότητας του σωφρονιστικού συστήματος που ήδη υπήρχε, οδήγησε στην εμφάνιση νεότερων τάσεων στην εγκληματοσωφρονιστική επιστήμη. Αυτές πήραν τη μορφή αμφισβητήσεων των προηγούμενων αντιλήψεων σχετικά με την κοινωνική επανένταξη του «εγκληματία» (που ωστόσο παραμένει κύριος στόχος μιας σωστής αντεγκληματικής πολιτικής και του ποινικοσωφρονιστικού συστήματος), αλλά με διαφορετική μέθοδο. Συγκεκριμένα, αναιρέθηκε η ηθικοπλαστική αξία της ειδικής μεταχείρισης μέσω μιας αγωγής ανάλογης των ιδιαιτεροτήτων της προσωπικότητας. Συνέπεια αυτής υπήρξε η αποδέσμευση πράξης κύρωσης και η δυσανάλογου χρόνου σε σχέση με την πράξη, ειδική μεταχείριση (προστατευτικής μορφής προνοιακού προτύπου)⁶⁶. Η αντίληψη αυτή εκφράστηκε κατά κύριο λόγο στο Δίκαιο Ανηλίκων με τις αντίστοιχες ποικίλες νομοθετικές διαμορφώσεις και αρχικά πήρε μια θετικής διάστασης εφαρμόσιμη μορφή.

Συχνά οι συνέπειες φαίνονται κατώτερες από τις προσδοκίες που διαψεύδονται από τα αποτελέσματα κάθε νεοεμφανιζόμενης θεωρήσης. Έτσι, η αξία της διερεύνησης της προσωπικότητας (που είχαν εγκαινιάσει οι θετικές σχολές) άρχισε να χάνει έδαφος κυρίως ως προς την αοριστία της ποινής και της άσκησης του «μέτρου», και δημιουργήθηκε για ακόμη μια φορά η ανάγκη νέων αναζητήσεων. Συγχρόνως κοσμογονικές κοινωνικοπολιτικές αλλαγές και διαφοροποιήσεις αξιών και «αγαθών» συνέβαλλαν στον καθορισμό νέων κατευθύνσεων.

Στη δεκαετία 1960-1970, ο πρωταρχικός σκοπός της σωφρονιστικής πολιτικής, που είναι η κοινωνική επανένταξη του εγκληματία με τη μέθοδο της ειδικής εξατομικευμένης μεταχείρισής του και με βάση την προσαρμοσμένη στην προσωπικότητά του αγωγή, αμφισβητήθηκε και υιοθετήθηκε μια νέα αντιμετώπιση. Η αρχική σχέση εγκλήματος-ποινής που διέρχεται ιστορικά από τις μορφές αντεκδίκησης-ανταπόδοσης και προστασίας της έννομης τάξης, παίρνει νέα μορφή. Από το 1970 περίπου, που εντείνονται σε διεθνές επίπεδο οι αμφισβητήσεις (ήδη είχαν αρχίσει πολύ νωρίτερα) ως προς το γενικό ποινικοσωφρονιστικό σύστημα, προτείνεται ως νέα αντιμετώπιση η θέση της «μη κρατικής παρέμβασης» στην προσωπικότητα του κρατουμένου, επιστημονική τοποθέτηση που γεννήθηκε μετά τη διαπίστωση ότι το ιδεώδες της εξατομικευμένης μεταχείρισης οδηγεί συχνά σε δικαστικές και σωφρονιστικές αυθαιρεσίες, κατάχρηση του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης, υπονόμηση των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών και ανασφάλεια δικαίου. Προτείνεται λοιπόν η εγκατάλειψη του προνοιακού προτύπου που το διαδέχεται το δικαιικό και η αρχή της ενιαίας εφαρμογής του νόμου για όλα ανεξαρτήτως τα άτομα.

Σύμφωνα με αυτήν, επιτρέπεται τροποποιητική παρέμβαση στην προσωπικότητα του κρατουμένου μόνο εκεί όπου είναι αναπόφευκτο και εφόσον τηρούνται οι σχετικές συνταγματικές εγγυήσεις, με βάση το δόγμα κυριαρχίας του νόμου⁶⁷. Επί πλέον απαιτείται συναίνεση του έγκλειστου και όχι αοριστία στη διάρκεια της ποινής του. Για τη νέα αυτή άποψη εκφράστηκαν επιφυλάξεις⁶⁸ που φαίνεται να οδήγησαν στη μετέπειτα ανάγκη εναρμονισμένου συνδυασμού των δύο προτύπων.

Η προσπάθεια μεγαλύτερης κατοχύρωσης των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου και κρατουμένου επεκτείνεται και στο χώρο του Δικαίου Ανηλίκων, όπου ήδη είχαν γεννηθεί επιφυλάξεις για την έκταση της «δικαστικής διακριτικής ευχέρειας» και της κρατικής (έστω προστατευτικής) παρέμβασης. Στις περιπτώσεις μάλιστα μορφών συμπεριφοράς μη παραβατικής, όπως η «ηθική παρεκτροπή», οι αντιρρήσεις έφθασαν στο σημείο της ανάγκης συνταγματικής κατοχύρωσης. Ως προς τη μεταχείριση ιδιαίτερα των νεαρών παραβατών προτάθηκαν δύο μορφές: Για τους ανηλίκους που τελούν ελαφρότερες και μέσες μορφές παραβάσεων να εφαρμόζονται προγράμματα

αρωγής που δημιουργούν υπευθυνότητα χωρίς εγκλεισμό σε ίδρυμα, για τις σοβαρότερες μορφές τέλεσης αδικημάτων που αναγκάζουν σε κοινωνική άμυνα, περιορισμός της ελευθερίας, αλλά για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα και με τήρηση των διεθνών εγγυήσεων για τα ανθρώπινα δικαιώματα⁶⁹.

Ωστόσο στην Ελλάδα, που βρίσκεται ακόμη σε προγενέστερο στάδιο εγκληματοσωφρονιστικής κατάστασης και πολιτικής και για τους ανήλικους δράστες, συνεχίζεται η εφαρμογή της ειδικής μεταχείρισης, με τη λήψη των κατάλληλων «μέτρων» μετά από διαγνωστική διερεύνηση.

Πρόσφατη (μετά το 1980) είναι η συνειδητοποίηση και η διαπίστωση των διαφόρου μορφής και έκτασης καταργητικών λεγομένων τάσεων των ποινικών κυρώσεων ως επανεξέταση του ποινικοσωφρονιστικού δικαίου⁷⁰. Κατάργηση των σοβαρότερης μορφής ποινών, όπως της θανατικής, είχε ήδη αρχίσει από παλιά, ακολούθησε της ισόβιας κάθειρξης και τελευταία οπαδοί αυτών των απόψεων συζητούν το θέμα και της στερητικής της ελευθερίας ποινής γενικότερα.

Στη χώρα μας η θεωρητική μορφή αυτών των τάσεων άρχισε από το 1982 περίπου⁷¹ και περιορίζεται στον πανεπιστημιακό χώρο, όπου ακαδημαϊκοί δάσκαλοι εκφράζουν — με συναίνεση, επιφυλάξεις ή και αντιρρήσεις — τις σχετικές θεωρήσεις. Ωστόσο, μια μορφή αξιολογής προσπάθειας υλοποίησής τους είναι οι σχετικές διατάξεις του Κώδικα Μεταχείρισης Κρατουμένων (ά. 61 ν. 1851/1989) και οι τροποποιήσεις του Π.Κ. (ά. 82 όπως διαμορφώθηκε με το ά. 2 του ν. 1941/1991).

Ο εκτεταμένος «καταργητισμός» που ακολουθούν πολλές σύγχρονες κατευθύνσεις φαίνεται να καλύπτεται εν μέρει από τη φυσιολογική ανάγκη αντικατάστασης των «διαγραμμένων» από νέους θεσμούς ως εναλλακτικές μορφές μέτρων σωφρονιστικής μεταχείρισης. Τέτοιες εναλλακτικές διέξοδοι θεωρούνται: Ο θεσμός της «δοκιμασίας» με όλες τις ποικίλες μορφές εφαρμογής του, η κατά παρέκκλιση δοκιμασία (σε προδικαστικό στάδιο), η ημιελεύθερη έκτιση «ποινών» και ο νεοσύστατος θεσμός της κοινωφελούς υπηρεσίας/εργασίας. Στα εναλλακτικά αυτά μέτρα που μπορούν να εφαρμοστούν και στους ανηλίκους (ήδη από παλιά υπάρχει η δοκιμασία), μπορούν να προστεθούν η εντατική φροντίδα και η τοποθέτηση σε οικογένεια ή εκπαιδευτικό περιβάλλον ή οίκημα κ.ά.⁷². Μια από τις

βασικότερες μορφές των εναλλακτικών μέτρων είναι η «δοκιμασία» με επιβλεπόμενη ελευθερία από ειδικά εκπαιδευμένους κοινωνικούς εργάτες (επιμελητές και κοινωνικούς λειτουργούς). Αυτή είχε ήδη επικρατήσει ως πρακτική εφαρμογή, στο Δίκαιο Ανηλίκων, και στη χώρα μας από την αρχική θεσμική λειτουργία των δικαστηρίων ανηλίκων και των επιμελητών τους⁷³. Στο Δίκαιο Ανηλίκων η δυνατότητα νομοθετικής υλοποίησης και πρακτικής εφαρμογής αρκετών (αν εξαιρεθούν τα μέτρα που ήδη εφαρμόζονται) από τις νεότερες αυτές τάσεις φαίνεται περιορισμένη. Εκτός από τον πραγματικό λόγο της έλλειψης υλικοτεχνικής υποδομής, υπάρχουν και οι πολλαπλής μορφής αντιδράσεις και επιφυλάξεις που θα διατυπωθούν και θα χαρακτηρίσουν τις κατευθύνσεις αυτές ουτοπιστικές. Δεδομένου ότι η έλλειψη ανταπόκρισης στα νέα ρεύματα (που ίσως να οφείλονται και στην επιδίωξη «πρωτοποριακής» αναζήτησης διαφορετικών μεθόδων) από τους επίσημους φορείς του κρατικού ελέγχου, θα προέρχεται και από τον «συντηρητισμό» και τη διστακτικότητα για νέα μοντέλα, που χαρακτηρίζει την ελληνική νοοτροπία.

Αναμφισβήτητη επίδραση ασκεί στην εξελικτική πορεία και η συμβολή επιστημονικών δραστηριοτήτων όπως Συνέδρια, Συμπόσια, και εμπειρικές Έρευνες. Συγκεκριμένα, από το 1979 (από ό,τι είναι γνωστό), πραγματοποιήθηκαν στη χώρα μας τα παρακάτω Συνέδρια κτλ.: α) Το πανελλήνιο Συνέδριο των Εταιριών Προστασίας Ανηλίκων-Οργάνωση Υπουργείο Δικαιοσύνης 14-17.5.1979. β) Δημόσια συζήτηση, «Η εγκληματικότητα των ανηλίκων»-Οργάνωση Ελληνικής Εταιρίας Εγκληματολογίας 10-11.5.1982. γ) Διεθνές Συμπόσιο, «Η εγκληματικότητα ανηλίκων»-Οργάνωση Ανωτάτης Βιομηχανικής Σχολής Πειραιά (καθηγητής Ι. Χατζηδήνας) 24-27.2.1982. δ) Διεθνές Συνέδριο «Ιστορικότητας της παιδικής ηλικίας και της νεότητας»-Οργάνωση Γραμματεία Νέας Γενιάς 1-5.10.1984 (βλ. και *Πρακτικά* 1986). ε) Σεμινάρια: Παιδικής εγκληματικότητας και Τοξικομανίας-Οργάνωση Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού 15-6.3.1985. στ) Σεμινάριο, «Οι νεαροί παραβάτες απέναντι στην κοινωνία, τους θεσμούς, τους νόμους· κοινωνική ένταξη ή αντιπαλότητα;»-Οργάνωση Δήμου Θεσσαλονίκης 12-14.12.1985 (βλ. και *Πρακτικά* 1986, έκδ. Γρ. Νεολαίας Δήμου Θεσσαλονίκης). ζ) Ελληνογαλλικό Συμπόσιο, «Πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας ανηλίκων· επανεκπαίδευση, ένταξη»-Οργάνωση Εργαστήριο Εγκληματολογίας και

Δικαστικής Ψυχιατρικής Πανεπιστημίου Θράκης / Γεν. Γραμματείας Νέας Γενιάς / Κέντρο ερεύνης Vaucresson (C.N.R.S.) / Σύνδεσμος Κοινωνικών Λειτουργών Ελλάδος, 14-16 Οκτωβρίου 1988 (βλ. και *Πρακτικά εισηγήσεων*, επιμ. Λ. Μπεζέ, έκδ. Αντ. Σάκκουλα 1990). η) Πανελλήνιο Συνέδριο Επιμελητών των Δικαστηρίων Ανηλίκων-Οργάνωση Υπηρεσία Επιμελητών ανηλίκων Κατερίνης 8-10·9·1989.

Από άποψη «Ερευνών»⁷⁴ οι αναφορές περιορίζονται σε μικρό αριθμό: 1. Δ. Τσαούση - Ε. Κορρέ, *Η εγκληματικότητα των ανηλίκων εις την περιφέρειαν πρωτευούσης* (έκδ. του Ε.Κ.Κ.Ε. 1974), 2. Μεσημέρη Σταμάτη, *Η επίδραση του κοινωνικού περιβάλλοντος (οικογενειακού) στην παρανομία των ανηλίκων*, *Εκλογή* 40-41, 1976, σ. 8-14, 3. Λ. Μπεζέ, *Ανήλικοι Παραβάτες· μελέτη 20 περιπτώσεων* (Αθήνα/Κομοτηνή 1985) (Καταγραφή ιδρυματικής μεταχείρισης κοριτσιών), 4. Στ. Αλεξιάδη - Χ. Κοσμίδη - Θ. Μπαλίλα - Μ. Παπαζήση - Χ. Χατζόπουλου, *Η εγκληματικότητα των ανηλίκων εις την περιφέρειαν του πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης από 1958 μέχρι 1965* (Θεσσαλονίκη 1966), 5. Κ. Βουτσά - Π. Δέδε - Χ. Θεοχάρη - Μ. Καραγιάννη - Σ. Παπαδοπούλου, *Η εγκληματικότητα των ανηλίκων εις την περιφέρειαν πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης από 1958 μέχρι 1965* (Θεσσαλονίκη 1972). Η προσπάθεια συνεχίζεται με δύο έρευνες που η απαρχή της έναρξής τους τοποθετείται από παλιά: α) Αγλ. Τρωιάνου-Λουλά, με συνεργασία Σ. Δερμάτη και Μ. Ταβουλάρη, *Οι Μετέφηβοι και η ποινική-σωφρονιστική τους μεταχείριση*, β) Έρευνα με θέμα την εγκληματικότητα ανηλίκων, φορέα της το Εργαστήριο εγκληματολογίας και δικαστικής ψυχολογίας του πανεπιστημίου Θράκης, με ερευνητές πολυμελή ομάδα και υπεύθυνους τους Γ. Πανούση / Λ. Μπεζέ. Οι δύο αυτές έρευνες βρίσκονται σε στάδιο επεξεργασίας υλικού.

Νέα διάσταση στον κλάδο του Δικαίου των Ανηλίκων δόθηκε στη χώρα μας με την πανεπιστημιακή του διδασκαλία. Με την πρώτη εμφάνισή του οι ακαδημαϊκοί δάσκαλοι το δίδαξαν στα πλαίσια των εγκληματολογικών, σωφρονιστικών και ποινικών μαθημάτων. Για πρώτη φορά επιχειρήθηκε ειδική επί μέρους διδασκαλία του από τον Ι. Παπαζαχαρίου στην τότε Πάντειο Α.Σ.Π.Ε. και συγχρόνως στις Νομικές σχολές των δύο πανεπιστημίων μας, αλλά πάντα όχι ως αυτοτελές ανεξάρτητο μάθημα. Η επίσημη ευκαιρία δόθηκε από τη δυνατότητα που παρασχέθηκε με το νόμο πλαίσιο των

ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Για πρώτη φορά εμφανίσθηκε διδακτικό βοήθημα του Δικαίου ανηλίκων το 1985⁷⁵. Ακολουθεί η διδασκαλία του μαθήματος (επιλογής) στη Νομική της Αθήνας το 1986 με την έκδοση διδακτικού βοηθήματος του 1987⁷⁶. Η διδακτική αυτή προσέγγιση του ειδικού κλάδου με το μελλοντικό επιστημονικό δυναμικό της χώρας μας είναι βέβαιο ότι θα αποδώσει χρήσιμους καρπούς.

Η σημερινή μορφή της ποινικοσωφρονιστικής μεταχείρισης των ανηλίκων στη χώρα μας, από τους κρατικούς φορείς, μπορεί να απεικονισθεί συνοπτικά με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά: 1. Τη στασιμότητα ως προς την τυπική / νομοθετική λειτουργία. Συγκεκριμένα, εκτός από μεμονωμένες τροποποιήσεις, π.χ. τη συμπλήρωση του άρθρου 123 στα θεραπευτικά μέτρα με το ν. 1729/1987 άρθρο 18 για τα ναρκωτικά, δεν φαίνεται έντονη η παρουσία νομοθετικής δραστηριότητας⁷⁷. Νέα ρύθμιση επίσης είναι και αυτή που μεταβάλλει τον τρόπο διορισμού των ανακριτών και δικαστών ανηλίκων⁷⁸. 2. Η διάσταση νομοθετικού πλαισίου και πρακτικής: στην προκειμένη περίπτωση προηγείται η ουσιαστική πραγματοποίηση. Συγκεκριμένα και ενδεικτικά αναφέρεται ότι σχετικά με τα Ιδρύματα Αγωγής, ενώ το νομοθετικό πλαίσιο παραμένει από πέντε δεκαετίες το ίδιο (με αρχικό κεντρικό άξονα τον εγκλεισμό των «αντικοινωνικών ανηλίκων»), σήμερα ο αριθμός των νεαρών τροφίμων όλων των ιδρυμάτων της χώρας μας είναι ελάχιστος. Σχετικά είναι και τα στατιστικά στοιχεία που αποδεικνύουν τη συντριπτική υπεροχή των εξωιδρυματικών μέτρων (τουλάχιστον για τα παιδιά και τους εφήβους) και δείχνει ότι ακολουθείται η σύγχρονη κατεύθυνση προς την αποϊδρυματοποίηση (βλ. και παρακάτω για τις γενικές διεθνείς τάσεις αποδικαστηριοποίησης, αποεγκληματοποίησης, αποϊδρυματοποίησης)⁷⁹. Νομοθετικές προσπάθειες συνεχίζονται με τη μορφή νομοπαρασκευαστικών επιτροπών και ομάδων εργασίας, μετά την αποτελμάτωση που παρατηρήθηκε για αρκετά θέματα. Ιδιαίτερα για το σοβαρό θέμα των Ιδρυμάτων Αγωγής / Αναμορφωτικών Καταστημάτων, επί σειρά ετών είχαν κατατεθεί νομοσχέδια των οποίων δεν προχωρούσε η διαδικασία ψήφισης. Σήμερα επανεξετάζεται το θέμα από ομάδα εργασίας του Υπουργείου Δικαιοσύνης⁸⁰.

Τα διακρατικά ρεύματα, σε όλους σχεδόν τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας, εκφράζονται στην εποχή μας με τους

διεθνείς οργανισμούς. Στους νέους ορίζοντες που ανοίγονται στον ποινικοσωφρονιστικό χώρο που ενδιαφέρει το θεματικό μας αντικείμενο, κυρίαρχο όραμα αποτελούν βασικές αρχές νεότερων ιδεών. Και ενώ για χρονικές περιόδους οι δραστηριοποιήσεις φαίνονταν να έχουν κοπάσει, πρόσφατα μια νέα αναζωπύρωση εμφανίζεται και στον ειδικό κλάδο του δικαίου των ανηλίκων. Η νέα αυτή κινητοποίηση οφείλεται στις διεθνείς κατευθύνσεις για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που αντικατοπτρίζονται καλύτερα στους «νεαρούς πολίτες», τους αδυνατότερους των κοινωνιών και εμφανίζονται μέσα στα πλαίσια των διεθνών οργανισμών. Με τα νεότερα αυτά θεωρητικά ρεύματα (που επιβεβαιώνονται και με ερευνητικές εμπειρίες) έχουν εκσυγχρονιστεί και οι νομοθεσίες των κεντρικών ευρωπαϊκών χωρών⁸¹.

Οι νέες διεθνείς τάσεις, ιδιαίτερα στο Δίκαιο Ανηλίκων, μπορούν να σκιαγραφηθούν με τα παρακάτω: α) Περιορισμός δικαστηριακής και γενικότερα κρατικής παρέμβασης. β) Υπό αυστηρές προϋποθέσεις η στέρηση της ελευθερίας (οποιασδήποτε μορφής) και μόνο με εγγυήσεις, κυρίως συνταγματικές. γ) Ευρεία εφαρμογή των εναλλακτικών μέτρων στους ανηλίκους. δ) Δυνατότητα άσκησης ένδικου μέσου. ε) Συνδυασμός προτύπων προνοιακού και δικαιικού, καθώς και ειδικής-γενικής πρόληψης⁸². στ) Συγκερασμός της αρχής νομιμότητας με την αρχή της σκοπιμότητας (σε ορισμένες μόνο περιπτώσεις). ζ) Η μεταχείριση να βασίζεται σε ελάχιστους αντικειμενικούς «κανόνες». η) Καθορισμένος ο χρόνος μεταχείρισης. θ) Κύριος στόχος των κανόνων είναι η ευημερία των νεαρών ατόμων. ι) Θεωρητικό / Φιλοσοφικό υπόβαθρο οι ατομικές / συνταγματικές εγγυήσεις. Από τις διεθνείς επιδράσεις των νέων κατευθύνσεων⁸³ καθοριστικό ρόλοι παίζουν οι: 1) Η αποεγκληματοποίηση, 2) Η αποδικαστηριοποίηση και 3) Η αποϊδρυματοποίηση⁸⁴. Όλες οι σύγχρονες αυτές τάσεις απεικονίζονται σε κείμενα διεθνών Οργανισμών όπως: Οι Στοιχειώδεις Κανόνες του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών για την απονομή δικαιοσύνης σε νεαρά άτομα, 1985 (Γνωστοί ως κανόνες του Πεκίνου). ια) Σύσταση Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης του 1987 για τις κοινωνικές αντιδράσεις στη νεανική παραβατικότητα. ιβ) Κείμενο του United Nations Economic and Social Council Committee on Crime Prevention and Control-Vienna 5-16·2·1990.

Οι θεωρητικής μορφής κατευθύνσεις (στιγματισμού, φιλτραρίσματος, μαρξιστικών κτλ. θεωρήσεων, αντιπαράθεσης νέας κριτικής και παραδοσιακής εγκληματολογίας, κοινωνιολογικής ή άλλης επίδρασης) έδωσαν νέα ώθηση στην όλη πορεία και του Δικαίου ανηλίκων⁸⁵.

Με την έκταση της εγκληματικής / παραβατικής συμπεριφοράς (και ίσως και ακοινωνικής) των ανηλίκων στην εποχή μας, στην απαρχή σχεδόν του 21ου αιώνα, με τις κοσμογονικές μεταλλαγές αξιών και κοινωνικές ανακατατάξεις, την ανάγκη επανεξετάσεων όλων των μέχρι σήμερα δεδομένων ιδεών και τις καθιερωμένες (και τόσο χρήσιμες) αμφισβητούμενες απόψεις των πάντων, προκαλούνται τεράστια ερωτηματικά για τη ζητούμενη απάντηση και λύση των προβλημάτων. Ωστόσο, αν ανατρέξουμε στις αντίστοιχες ανησυχίες περασμένων δεκαετιών⁸⁶ διαπιστώνουμε (χωρίς να αμφισβητηθεί η σοβαρότητα του θέματος και η ανάγκη πραγματιστικής θεώρησης, και μη απομόνωσής του από τα υπόλοιπα κοινωνικά προβλήματα) τη συνεχιζόμενη κινδυνολογική μεγαλοποίηση του κοινωνικού φαινομένου της νεανικής εγκληματικότητας.

Όπως όλοι οι επιστημονικοί κλάδοι, και ο ειδικός αυτός του Δικαίου Ανηλίκων, συνεχίζει την εξελικτική του πορεία με επιρροές άλλοτε βαθύτερες και άλλοτε επιφανειακές, γυρεύοντας το δρόμο του. Αναμφισβήτητα, στη μικρής σχετικά διάρκειας ιστορική του διαδρομή δόθηκαν πρωτοποριακές και δυναμικές κατευθύνσεις, μερικές φορές ταχύρρυθμες και μερικές όχι. Η συνέχιση της πορείας του είναι δεδομένη αφού συνδέεται άρρηκτα με το δυναμικό στοιχείο που επικρατεί σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας. Έχοντας ωστόσο υπόψη τη συνεχή κίνηση αυτής της εξέλιξης διερωτάται κανείς αν είναι δυνατόν να δοθεί οριστική απάντηση στην αναζήτηση λύσης ως προς την αρνητική κοινωνικά συμπεριφορά που ονομάζεται «έγκλημα». Ανεξάρτητα αν πολλές από τις σύγχρονες προτάσεις που ακολουθούν τις διάφορες θεωρίες, φαίνονται ουτοπιστικές, πιστεύω σε μια διεπιστημονική προσπάθεια διεργασίας όπου θα συγκλίνουν αντίθετες απόψεις και θα αποτελούν εναρμόνιση φαινομενικών αντιπαράθεσεων⁸⁷. Ίσως αυτό οδηγήσει σε σωστότερες λύσεις προβλημάτων και σε διεξόδους που θα βασίζονται σε πανανθρώπινες αξίες και καλύτερες προοπτικές. Πράγμα που ισχύει και στον ιδιαίτερα ευαίσθητο χώρο του Δικαίου των ανηλίκων*.

1. Βλ. ωστόσο την πρόσφατη έκδοση Ι. Φαρσεδάκη, *Εγκληματολογικές σκέψεις από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας* (Αθήνα 1990) και από τις παλαιότερες Ν. Κουράκη, *Ποινική Καταστολή* (Αθήνα 1984 και 1986) καθώς και Γ.Ν. Ληξουριώτη, *Κοινωνικές και νομικές αντιλήψεις για το παιδί* (Αθήνα 1986) όπου ευρύτατες και ενδιαφέρουσες ιστορικές αναφορές.

2. Για το γενικό δίκαιο ανηλίκων και μια αναλυτική ιστορική εξέλιξη, βλ. την πρόσφατη έκδοση: Thilo Ramm, *Jugendrecht* (München 1990) όπου και πλήρης περιγραφή της ιστορικής πορείας του σε διεθνές επίπεδο, με έμφαση στη γερμανική και λεπτομερείς ερμηνευτικές αναφορές και διασυνδέσεις με όλους τους επί μέρους κλάδους και εμφανή ωστόσο την υπεροχή του αστικού δικαίου. Από την πλούσια διεθνή βιβλιογραφία, βλ. επιλεκτικά, *Zur Sozialgeschichte der Kindheit*, hrsg. von J. Martin / A. Nitschke (München 1986), H. Scherpner, *Geschichte der Jugendfürsorge* (Göttingen 1966).

3. Βλ. ενδεικτικά τα *Πρακτικά ιστορικότητας της παιδικής ηλικίας* (Αθήνα 1986) σ. 686, καθώς και Κ. Σοφianού, Το νομικό καθεστώς της παιδικής ηλικίας και της νεότητας 1833-1900. Συναγωγή Νόμων, Διαταγμάτων, Εγκυκλίων, Καταστατικών, Αθήνα: *Ιστορικό αρχείο ελληνικής νεολαίας*, αριθ. 16, τ. Ι, 1988.

4. Συγκεκριμένα στην Carolina — πρώτη κωδικοποίηση του γερμανικού ποινικού δικαίου του 1532 — όπου περιέχει μία μόνο ρύθμιση για τους νεαρούς «αλήτες» κάτω των 14 χρόνων, αντί ποινής θανάτου επιβάλλονται σωματικές ποινές, βλ. Fr. Schaffstein, *Jugendstrafrecht* (Stuttgart 1975) σ. 20.

5. Βλ. Γαρδίκας, *Εγκληματολογία Γ'*, σ. 688. Παπαζαχαρίου, *Μελέται Α'*, σ. 151 κε.

6. Σπινέλλη - Τρωιάνου, 1987, σ. 19 κε. και σημ. 2-8.

7. Εκτός των άλλων, βλ. και Németh Peter, Διαλέξεις περί δικαστηρίων και ιδρυμάτων ανηλίκων, στο *παράρτημα «Σωφρονιστικών Πληροφοριών»* (έκδ. Εθν. Τυπογραφείου 1940).

8. Η εισαγωγή ειδικών μέτρων για τους ανηλίκους και στη χώρα μας είχε ήδη προταθεί περί τα τέλη του 19ου αιώνα από τον εισαγγελέα Γ. Μπένση αλλά χωρίς αποτέλεσμα, βλ. *Θέμις* 8, 1897, σ. 578-582.

9. Άννας Παπαδημητρίου, *Παιδικά Δικαστήρια* (1931) σ. 25 κε.

10. Βλ. Χριστοδούλου, *Το Παιδί* 1936, σ. 9 κε. Παπαζαχαρίου, *Μελέται Α'*, σ. 151 κε. Πιπινέλη - Ποταμιάνου (Αθήναι 1956) σ. 36, σημ. 45 και 46. Επίσης και Κ.Δ. Σπινέλλη, *Ποινικά Χρονικά ΚΣΤ'*, 1976, σ. 788. Για τη γενικότερη ελληνική βιβλιογραφία στο διεθνή χώρο, βλ. ενδεικτικά/επιλεκτικά και με χρονολογική σειρά: Κωτούλα 1921 - Σκληρού 1923 - Σομαρίπα 1926 - Λαγάκου 1930 - Άννας Παπαδημητρίου 1930 - Ερ. Φράνκε (μετ. Στουδίτου) 1931 - Γάφου 1932, 1934, 1938 - Χριστοδούλου 1932, 1937, 1938 - Παπαγιάννη 1938 - Λοϊζίδη 1939 - Μικρουλέα 1940 - Κατεβαίνη 1951 - Μπακατσούλα 1952 - Μαυρομάτη 1958 - Βουγιούκα 1959 - Lopez Rey (μετ. Τριανταφυλλίδη) - Βεργόπουλου 1962 - L.W. Mayo 1963 - Προκοπίδη 1964 - Βλαστού 1965 - Πόθου 1971 - Θάνου 1978 - Κουκουτσάκη 1979 - Μπλεκάτση 1984 - Nath. Rothstein (ελεύθ. προσαρμογή Κουλούρη) 1985.

11. Βλ. Ληξουριώτη ό.π. 1987 προεισαγωγικά και σ. 178 κε. Το βιβλίο του

αποτελεί πρώτη ιστορική συμβολή για την παιδική ηλικία της προεπαναστατικής, επαναστατικής και μετεπαναστατικής περιόδου.

12. Βλ. Τουρτόγλου Μ., Οι ανήλικοι στο βυζαντινό και μεταβυζαντινό δίκαιο, *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών* 60, 1985, σ. 261-382, ιδία 367. Επίσης Troianos Sp., *Die Strafen im byzantinischen Recht*, στο *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 42, 1992 (τυπώνεται).

13. Στο εθιμικό δίκαιο της τουρκοκρατούμενης περιόδου για τις εκδηλώσεις σκληρότητας προς τους νέους για παραβάσεις «κανόνων ηθών» κυρίως όταν αφορούσαν κορίτσια, βλ. Ληξουριώτη ό.π. σ. 180 κε.

14. Βεργόπουλος Ι., *Το Παιδί* 1937, σ. 23 κε., Άννα Παπαδημητρίου 1931, σ. 20 κε.

15. Βλ. *Θέμις* 2, 1891, σ. 108 και 8, 1897, σ. 578, Ηλιόπουλος Τ., *Σύστημα ελληνικού ποινικού δικαίου Α'* (Αθήναι 1915) σ. 73.

16. Η εκτέλεση των ποινών στις κοινές φυλακές περιλάμβανε αλυσίδες, βαρίδια, σιδερένιες σφαίρες κτλ. Για τις απάνθρωπες και για μεγάλους ακόμη, πειθαρχικές ποινές, βλ. αναλυτικότερα στον Κουράκη, *Ποινική Καταστολή* ό.π.

17. Για τον καταλογισμό, βλ. Παύλου Σπ. 1991, σ. 245 σημ. 41.

18. Βλ. Ληξουριώτη ό.π. σ. 188 και αντίστοιχη σημ., καθώς και σ. 191-196. Επιφυλάξεις για τις κρίσεις του διατυπώνει ο Παύλου Σπ. ό.π. σ. 240.

19. Η πρόβλεψη του ειδικού τμήματος των φυλακών στο Αβερώνφειο προοριζόταν αρχικά για εκατό παιδιά 10-14 χρόνων. Επειδή όμως αποδείχθηκε ότι παιδιά αυτής της ηλικίας ήταν μόνο 12, φαίνεται ότι στην πράξη συμπληρώθηκε ο αριθμός και με μεγαλύτερα. Η ίδρυση και λειτουργία του τμήματος δεν έλυσε το πρόβλημα και έτσι η ιδέα για τη δημιουργία ειδικών φυλακών για ανηλίκους πραγματοποιήθηκε τελικά με την ιδιωτική πρωτοβουλία του πλούσιου ομογενή Αβέρωφ που διέθεσε το απαιτούμενο χρηματικό ποσό για την ανέγερση του ομώνυμου «Εφηβείου». Βλ. Κουράκης ό.π. σ. 210-216.

20. Χριστοδούλου 1937, σ. 8-11. Βεργόπουλος 1937, σ. 20 κε. Επισημαίνεται ότι ενώ της Αθήνας λειτούργησε αρχικά με ιδιωτική πρωτοβουλία, στη Θεσσαλονίκη ιδρύθηκε υπό την εποπτεία του Υπουργείου Κρατικής υγιεινής και αντιλήψεως. Γενικά για αναμορφωτικά καταστήματα, βλ. Βεργόπουλο 1936 και Προκοπίδη 1937. Επίσης Μικρουλέα 1940. Η ίδρυση των δύο αναμορφωτικών σχολείων συνέπεσε με την ψήφιση των νόμων του 1919 για την επαιτεία και αλητεία των ανηλίκων.

21. Για ιστορικές γενικά αναφορές, βλ. Γαρδίκας, *Εγκληματολογία Γ'*, σ. 699 κε., Παπαζαχαρίου *Μελέται Α'*, σ. 82 κε., Δ', σ. 42 κε., 60 κε., 145 κε., Βουγιούκας, *Συγκριτική έρευνα* (1956) σ. 5 κε., Τρωιάνου 1977, σ. 11-32.

22. Ωστόσο είναι ενδιαφέρουσα η αναφορά στη βιβλιογραφία μιας διδακτορικής διατριβής στο Παρίσι που εγκρίνεται το 1912, της ελληνίδας Ελένης Τρωιάνου, με θέμα το θεσμό των δικαστηρίων ανηλίκων. Βλ. Παπαζαχαρίου ό.π. Δ', σ. 145.

23. Η αυθαιρεσία που χαρακτήριζε τη συμπεριφορά των κρατικών οργάνων ήταν γενική και βασιζόταν στα τιμωρητικά πρότυπα της τότε εποχής. Κάθε έννοια σεβασμού ατομικών δικαιωμάτων ήταν άγνωστη και την θεωρούσαν ουτοπία. Βλ. Κουράκη Ν., *Δίκαιο Ανηλίκων και ανθρώπινα δικαιώματα*, στους *Εγκληματολογικούς Ορίζοντες Α'*, 1990, σ. 53.

24. Για την καθυστέρηση των δικαστηρίων ανηλίκων στη χώρα μας διατυπώθηκαν πολλές απόψεις και σχόλια. Βλ. ιδίως, Κωτούλα 1927, σ. 251 κε., Δαμασκηνού 1927, σ. 267 κε., όπου κατακρίνεται η προσπάθεια προσαρμογής του θεσμού στην κρατική οικονομία: «Δεν εισάγεται ο θεσμός στη δικαιοσύνη αλλά η δικαιοσύνη στο θεσμό». Άννα Παπαδημητρίου 1931, σ. 25 κε., όπου: «...αναγκαία η ανεύρεση (όχι χρημάτων που όταν υπάρχει πίστη και θέληση βρίσκονται) αλλά προσώπων». Χριστοδούλου 1938, σ. 333, όπου θεωρεί την καθυστέρηση κωλυσιεργία λόγω έλλειψης δραστηριότητας και αδιαφορίας για τη δημιουργία των αναγκαίων προϋποθέσεων (επιμελητών, ειδικών δικαστών, ιδρυμάτων κτλ.). Παπαζαχαρίου 1938, σ. 180-184 (βλ. και οικείο κεφάλαιο παρακάτω), όπου η δημιουργία δικαστηρίων ανηλίκων θεωρήθηκε ξενομανία και περιττή πολυτέλεια. Επίσης για σύγχρονη ερμηνεία, βλ. και Ληξουριώτη ό.π. σ. 198, όπου η γνωστή καθυστέρηση της υλοποίησης οφειλόταν στη νοοτροπία της ελληνικής κοινωνίας που αντιμετώπιζε σαν έργο ή μάλλον σαν πάρεργο το θέμα αυτό, των διαφόρων κοινωφελών συλλόγων κυριών. (Επ' αυτού όμως υπενθυμίζεται ότι στους συλλόγους αυτούς που εξέφραζαν έτσι κι αλλιώς την πολύτιμη ιδιωτική πρωτοβουλία σε πολλά κοινωνικά θέματα, συμμετείχαν, εκτός του εισαγγελέα Ρηγανάκου που εκπόνησε τον επίμαχο νόμο (5098), και δικαστές, εισαγγελείς, δικηγόροι.) Τελικά πολλοί και ποικίλοι οι λόγοι, όχι μόνο ο οικονομικός, του οποίου γινόταν κατά κόρο χρήση, κυρίως η νοοτροπία της αναβλητικότητας, επιφύλαξης, αμφισβήτησης, δισταγμού και άκρατου συντηρητισμού και η φανερή έλλειψη κοινωνικοπολιτικής θέλησης.

25. Για τη μονομερή δικαστική δράση, βλ. Κωτούλα, σ. 252 κε., όπου: Οι Εισαγγελείς δεν θέλησαν ωστόσο να εφαρμόσουν τη δυνατότητα αυτή της άσκησης μιας τόσο σοβαρής αποστολής που τους εμπιστεύθηκε η πολιτεία και ο νομοθέτης. Δεν τον εφάρμοσαν ακόμη και στην Αθήνα με τη δικαιολογία (από πολλούς) ότι ήταν ένα καθήκον, ως αρμοδιότητα, πάρεργον. Και συνεχίζει ο συγγραφέας το σχόλιο: «Σε μας πρυτανεύει το συντηρητικό πνεύμα σε μεταρρυθμίσεις για τη δικαστηριακή διαδικασία».

26. Με σχετική υπουργική εγκύκλιο υποδεικνύεται η καθιέρωση στα πλημμελειοδικεία των μεγάλων αστικών κέντρων ειδικών δικασίμων για υποθέσεις ανηλίκων, βλ. Κωτούλας, *Α.Π.Ε.* 1927, σ. 262 κε., Βεργόπουλος 1937, σ. 26 κε. Για την ειδική εφαρμογή διοικητικών μέτρων, βλ. και Φράνκε Ερβ. 1931, σ. 4.

27. Ζάμπος 1932, σ. 5 κε. Επίσης Ε. Φωτάκης 1930, σ. 50 κε. Κωτούλας 1930, σ. 2 κε., του ίδιου, *Δικαστική* 1932, σ. 750 κε. και 1933, σ. 20 κε.

28. Παπαζαχαρίου ό.π. Γ', σ. 82 κε. Σχετικά με την επιτροπή σύνταξης ειδικού κώδικα ανηλίκων με πρόεδρο τον Ν. Χωραφά και μέλη τον Ι. Παπαζαχαρίου και τον Χρ. Γιώτη, βλ. Παπαζαχαρίου ό.π. Γ' σ. 82 κε.

29. Βλ. Μικρουλέα Η. 1940, σ. 109.

30. Βλ. Κωτούλα 1921 και 1930, Χριστοδούλου 1932, Γάφος 1933.

31. Ως καταγραφή του φαινομένου, βλ. *Θέμις* από 1940-1950 και *Ε.Ε.Ν.* την ίδια δεκαετία, όπου αναφέρονται μόνο: 1) Α.Π. 220/1941, οι αγορανομικές παραβάσεις είναι αρμοδιότητα των ειδικών δικαστηρίων ανηλίκων, α.ν. 2135/1939, *Θέμις* 1942, σ. 327, 2) Γνμδ (εισ. Μπουρόπουλου) με θέμα την ανανέωση θητείας δικαστού ανη-

λίκων Αθήνας και Πειραιά (τοποθετείται ο πρόεδρος πρωτοδικών), *E.E.N.* 1945, σ. 253, 3) Γνμδ αριθ. 12/12.3.1947 (εισ. Μπουρόπουλου) με θέμα το χωρισμό ποινικής δίωξης ανήλικου από αυτήν του συμμετόχου του ενηλίκου, *E.E.N.* 1947, σ. 238 και *Θέμις* σ. 124.

32. Την κίνηση προώθησαν οι: Ι. Βεργόπουλος, Μ. Μαυρομάτη, Ι. Ζαγκαρόλας, Θεοδωράκης, και παλαιότερα Βάλληνδας κ.ά., βλ. Παπαζαχαρίου, *Μελέται Δ'*, σ. 59 σημ. 2.

33. Συγκεκριμένα των επί πολλές δεκαετίες προϊσταμένων των Υπηρεσιών της Αθήνας Μ. Γιαννακοπούλου, του Πειραιά Σπ. Σημαντήρη και της Θεσσαλονίκης Πρ. Νικολάου. Χωρίς να παραγνωρίζεται η συμβολή και των υπολοίπων υπευθύνων των περιφερειακών πόλεων.

34. Βλ. σχετική σημ. 28 παραπάνω. Για τη σύγχρονη άποψη ενοποίησης των διατάξεων του Δικαίου Ανηλίκων σε ενιαίο κώδικα, βλ. Χάϊδου, *Θεσμικό* 1989, σ. 111 κε. και Αλεξιάδη 1991, σ. 172.

35. Οι πρώτοι ερμηνευτές, Γαρδίκας, *Π.Χρ.* 1951, σ. 213 και 219, Καρανίκας, *Οι επικίνδυνοι ανήλικοι* (Θεσσαλονίκη 1949) σ. 22, με το σκεπτικό αυτό διέκριναν τους ανήλικους σε ηθικά εγκαταλειμμένους, σωματικά και ψυχικά νοσούντες, σε ανώμαλους, ανάπηρους και κανονικούς.

36. Βλ. Βουγιούκα, *Π.Χρ.* 1954, σ. 251 κε. και Τρωιάνου, *Π.Χρ.* 1975, σ. 268 κε.

37. Οι επιμελητές ανήκαν αρχικά στις Εταιρίες Προστασίας Ανηλίκων, αλλά το 1954 δημιουργήθηκε η αυτοτελής Υπηρεσία τους. Βλ. Τρωιάνου 1977, ό.π.

38. Βλ. άρθρα 129-133 για τη συρροή, τη δυνητική μείωση της ποινής, τη μη καταψήφιση του ασφαλιστικού μέτρου παραπομπής σε κατάσταση εργασίας, την έκτιση της ποινής χωριστά από ενηλίκους κτλ., βλ. Βεργόπουλο, *Π.Χρ.* 1952, σ. 559.

39. Βλ. Γαρδίκας 1951, Βεργόπουλο 1952, Βουγιούκα 1956 κ.ά. για τα εγκλήματα ανηλίκων σε βαθμό κακουργημάτων και την εκδίκαση από τα τριμελή που δημιουργήθηκαν, για τον ποινικό σωφρονισμό και την υφή του κτλ.

40. Συγκεκριμένα το 1933 σε δημοσίευμα Γάφου Η., Η έννοια της διακρίσεως εις το ποινικόν δίκαιον των ανηλίκων, *Δικαστική Ε'*, σ. 612 κε. Βλ. και Σπινέλλη - Τρωιάνου 1987, ό.π., σ. 25 κε., σημ. 35-38. Επίσης Αλεξιάδη, *Πρακτικά ελληνογαλλικού Συμποσίου* (1990) σ. 162 κε.

41. Ως κύριοι λόγοι, εκτός των άλλων υπήρξαν η αδυναμία λειτουργίας λόγω του δυσκίνητου από την πληθώρα των μελών του. Βλ. Τρωιάνου 1987, ό.π., σ. 135 κε.

42. Η ιδιωτική αυτή παρέμβαση ως δυνατότητα σωφρονιστικής μεταχείρισης φάνηκε ανορθόδοξη και κατακρίθηκε για τη «συμπολίτευση» των διατάξεων αυτού του νόμου με τον Π.Κ. που ρυθμίζει πάγια και ομοιόμορφα, χωρίς ανισότητες, την ποινική μεταχείριση, βλ. Βεργόπουλο, ό.π., όπου παρά τις αντιρρήσεις του για την παρέμβαση αυτή, εξαιρεί την ποιοτική μεταχείριση των τροφίμων από το μη κρατικό αυτό φορέα (αργότερα Ε.Ο.Π.).

43. Πρόκειται για τους σχολιασμένους κώδικες των Τούση-Γεωργίου, Ζησιάδη, Μπουρόπουλου, αργότερα Βαβαρέτου κ.ά. Ενδεικτική είναι και η προσθήκη νεότερων ερμηνειών όπως του Α. Κονταξή, *Κώδικα Ποινικής Δικονομίας Α' και Β'* 1989,

και *Ποινικού Κώδικα* Α' και Β' 1991, καθώς και του Λ.Χ. Μαργαρίτη, *Υπεράσπιση*, 1, 1991, σ. 953-978.

44. Χωραφάς, Μαγκάκης, Δέδες, Κατσαντώνης, Καρράς, Μανωλεδάκης, κ.ά. Επισημαίνεται η δυσχέρεια αναζήτησης σε γενικά έργα (με τίτλο μη ενδεικτικό) ανεύρεσης θεμάτων που περιέχουν και θέματα του Δικαίου Ανηλίκων.

45. Ενδεικτικά, βλ. Ανδρουλάκη, *Συρροή* (1968) κ.ά.

46. Έστω και αν ακόμη σε κάποια περιφερειακά δικαστήρια δεν τηρείται με απόλυτο σεβασμό η δικονομική αυτή ρύθμιση. Βλ. Τρωιάνου, *ΝοΒ* 1982, σ. 380 κε.

47. Το θέμα ακόμη απασχολεί τις νομοπαρασκευαστικές επιτροπές του Υπουργείου Δικαιοσύνης, και γενικά το νομικό κόσμο.

48. Βλ. Δ. Δημνιά, Ανάγκη θέσπισης διοικητικών μέτρων στις παραβάσεις ανηλίκων του Κ.Ο.Κ., *Π.Χρ.* (αλληλογραφία) 1978, σ. 715. Επίσης Τ. Σαλκιτζόγλου, Η αποποινικοποίηση των αδικημάτων του 614/1977 και τα δικαστήρια ανηλίκων, Ανακοίνωση στο Α' Συνέδριο Επιμελητών Ανηλίκων στην Κατερίνη το Σεπτέμβριο 1989 (δακτυλογραφημένο).

49. Ωστόσο για την αποτελεσματική λειτουργία των δημόσιων πλέον αυτών Υπηρεσιών γεννήθηκαν πρόσφατα πολλά ερωτηματικά και διατυπώθηκαν επιφυλάξεις που φαίνεται να σκιάζουν την τεράστια συμβολή τους.

50. Βλ. και Σπινέλλη-Τρωιάνου 1987, σ. 64. Επίσης και Τ. Σαλκιτζόγλου, Ο ρόλος της Αστυνομίας και της Εισαγγελίας στην πρόληψη της εγκληματικότητας ανηλίκων, *Αστυνομική Επιθεώρηση*, Ιαν. 1989, σ. 33-36.

51. Η ίδρυσή της, από το 1989, αποβλέπει σε ευρύτερη κοινωνική προσφορά και οφείλεται όπως και η ευθύνη λειτουργίας της, στον επιμελητή Δ. Δημνιά.

52. Του 1932 και 1934· βλ. και ανατύπωση στο *Μελέται* Α', σ. 149 κε. και Β', σ. 5 κε. Βλ. και σημ. 7.

53. Για την επισήμανση και ανάπτυξη της ειδικότητάς τους, βλ. Ι. Παπαζαχαρίου, *Μελέται* Γ', σ. 150 κε.

54. Από Σολιώτη, Σπηλιώτη, Καρανίκα, βλ. Παπαζαχαρίου, *Μελέται* Γ', σ. 50 κε.

55. Ι. Παπαζαχαρίου 1938, σ. 181 επ., βλ. και Άννα Παπαδημητρίου 1931, σ. 25 κε.

56. Βλ. Δαμασκηνό 1927, Κωτούλα 1927, Γάφο 1932, Χριστοδούλου 1933.

57. Βλ. Παπαζαχαρίου, *Μελέται* Γ', σ. 82 κε. καθώς και εισηγητική έκθεση από Σιφναίου, *Πανδέκται Νόμων και Διαταγμάτων 1926-1980*, 1939, σ. 2245.

58. Ι. Παπαζαχαρίου, Οι ανήλικοι εγκληματίαι κατά τα παρ' ημίν και αλλαχού κρατούντα, Α', 1932 και Β', 1934.

59. Για την απουσία γυναικών στο δικαστικό σώμα, βλ. Κωνσταντινίδη 1930, σ. 64-69.

60. Σπινέλλη - Τρωιάνου 1987, σ. 66, ιδίως σημ. 19.

61. Λεπτομερή αναφορά, βλ. Τρωιάνου 1977.

62. Ι. Παπαζαχαρίου, *Μελέται* Γ', σ. 5 κε. Για την πρόβλεψη σχολής επιμελητών και ειδικού προσωπικού ιδρυμάτων αγωγής ανηλίκων, βλ. και Σολιώτη 1937, σ. 321.

63. Ι. Παπαζαχαρίου, *Μελέται εκ της επιστήμης της νεότητας ως και της κοινωνικής παθολογίας* (Αθήναι 1976) σ. 30 κε.

64. Για τις δραστηριότητες και τα δημοσιεύματα της Εταιρίας Προστασίας Αποφυλακισμένων Θεσσαλονίκης, βλ. Καρανίκα Δ. κ.ά.

65. Βλ. Ι. Παπαζαχαρίου, *Χριστιανισμός και Ποινικό Δίκαιο* (Αθήναι 1958) ιδίως σ. 120.

66. Για τις κατευθύνσεις των «προτύπων» τιμωρητικού, προνοιακού, δικαιοκού χαρακτήρα, βλ. Σπινέλλη - Κουράκη (συνεργασία Ν. Κουλούρη), *Σωφρονιστική Νομοθεσία* (Αθήνα 1990).

67. Στην παρέμβαση των πραγματογνωμόνων και ψυχιάτρων για την επιβολή ποινικής κύρωσης που υποκατέστησε σε πολλές περιπτώσεις το δικαστικό έργο, αναγκαία η αντίστοιχη συνταγματική εγγύηση, Βλ. Φιλιππίδη Τ., *Εγχειρίδιον Ψυχολογίας* (1981) σ. 70 κε. και Κουράκη ό.π. σ. 280.

68. Ενισχυτικά αυτών των επιφυλάξεων είναι τα αποτελέσματα εμπειρικών ερευνών που αποδεικνύουν μικρότερο ποσοστό υποτροπής στους κρατούμενους που υποβλήθηκαν σε ειδική κοινωνικοθεραπευτική μεταχείριση, βλ. Κουράκη ό.π. 1991, σ. 279 κε.

69. Αναλυτικότερα για την εξασφάλιση ορισμένων δικονομικής φύσης δικαιωμάτων, βλ. και Κουράκη Ν., *Δίκαιο Ανηλίκων και ανθρώπινα δικαιώματα, Εγκληματολογικοί ορίζοντες* (Αθήνα 1991) σ. 67 κε.

70. Σχετικά με το θέμα, βλ. Κουλούρη Ν., στα *Χρονικά Πανεπιστημίου Θράκης* 1, 1991, σ. 144 κε. και 150 κε., όπου και Β. Παππάς, *Το ποινικό πρόβλημα* (Αθήνα 1986), Κουράκης Ν., Η «αποκλιμάκωση» της ποινικής καταστολής στους *Εγκληματολογικούς Ορίζοντες* (Αθήνα/Κομοτηνή 1991) σ. 131. Βλ. κυρίως Δημόπουλος Χ., *Abolitionismus* (Αθήνα/Κομοτηνή 1990).

71. Βλ. Η. Δασκαλάκη 1982, Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου 1984, Β. Παππά 1986, Ν. Κουράκη 1986, Στ. Αλεξιάδη 1989 κ.ά.

72. Βλ. Κουράκη ό.π. σ. 91 κε.

73. Τρωιάνου 1977, ό.π.

74. Η αναφορά τους είναι ενδεικτική αφού δεν είναι απόλυτα ακριβής ο αριθμός όλων των ερευνών που έχουν πραγματοποιηθεί. Εκτός απ' αυτό με την έλλειψη προγραμματισμού και συστηματικής διεργασίας στον ελληνικό χώρο δεν φαίνεται να έχουν αξιοποιηθεί τα έστω περιορισμένα εμπειρικά δεδομένα.

75. Πρόκειται για τον Ι. Φαρσεδάκη, *Παραβατικότητα και κοινωνικός έλεγχος των ανηλίκων* (Αθήνα 1985).

76. Σπινέλλη - Τρωιάνου, *Δίκαιο Ανηλίκων. Ποινικές ρυθμίσεις - εγκληματολογικές προεκτάσεις* (Αθήνα 1987). Ακολουθούν αργότερα τα νεότερα της Χάϊδου Ανθ., *Το θεωρητικό και θεσμικό πλαίσιο του κοινωνικού ελέγχου των ανηλίκων* (1989) και *Η ιδρυματική και εξωιδρυματική μεταχείριση των ανηλίκων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό* (1990).

77. Παρατηρείται όμως μια προσπάθεια εκσυγχρονισμού στα νεότερα — έστω και ελάχιστα — θέματα που αφορούν τους ανηλίκους. Συγχρόνως όμως και το περίεργο φαινόμενο ανακολουθίας, δηλαδή μιας ανανεωμένης νομοθεσίας με ένα σύστημα υποδομής αμετάβλητης πρακτικής εφαρμογής.

78. Με τον ν. 1756/1988 κώδικα Οργανισμού δικαστηρίων και κατάσταση δι-

καστικών λειτουργιών, άρθρο 4, και το ν. 1868/1989 άρθρο 5 που τροποποιεί το άρθρο 26 του πρώτου.

79. Για τις δύο πρώτες έχουν γίνει συγκεκριμένες προτάσεις και σχέδια, διοικητικής αντιμετώπισης των τροχαίων παραβάσεων. Δυστυχώς όμως υπάρχουν υπονοίες ότι υπήρξαν αντιδράσεις από αρμόδιους των κεντρικών δικαστηρίων ανηλίκων.

80. Τελευταίο ήταν το σχέδιο για τις Μονάδες μέριμνας και αγωγής νεότητας του 1984. Σήμερα (1992) με πρόεδρο τον εφέτη δικαστή ανηλίκων Π. Κακκαλή και μέλη από το προσωπικό διαφόρων φορέων αγωγής ανηλίκων, υπηρεσιακούς παράγοντες καθώς και πανεπιστημιακούς, ομάδα εργασίας επεξεργάζεται θέματα από όλο το φάσμα του Δικαίου των ανηλίκων.

81. Βλ. ενδεικτικά Γερμανίας τον *Strafvollzugsänderungsgesetz 20·12·1984 (1·1·1985)*, U. Eisemberg, *Jugendgerichtsgesetz mit Erläuterungen* (München 1988).

82. Μέσα στα πλαίσια των ενωτικών λεγομένων θεωριών, ως προς τη σύνθεση της φύσης και του σκοπού της ποινής και των λειτουργιών της, βλ. Ν. Παρασκευόπουλου, *Φρόνημα και καταλογισμός στο ποινικό δίκαιο* (Θεσσαλονίκη 1987) και Παύλου ό.π. σ. 245, 246.

83. Αρκετές φορές στο παρελθόν οι κατευθύνσεις του ποινικοσωφρονιστικού δικαίου υλοποιήθηκαν πρώτα στη μεταχείριση των ανηλίκων, αφού ο χώρος τους αποτέλεσε τελεολογικά στόχο του σωφρονιστικού ιδεατού προτύπου. Στη νεότερη εποχή ακολουθεί τις σύγχρονες κατευθύνσεις.

84. Αναλυτικότερα, βλ. Σπινέλλη - Τρωιάνου 1987, σ. 107 κε.

85. Σημαντική η προσφορά μελετών που μεταφέρουν το συσχετισμό νέων εγκληματολογικών θεωριών στο δίκαιο ανηλίκων. Αξιόλογο δείγμα αυτού του είδους, βλ. Κ.Δ. Σπινέλλη, *Ανήλικοι εγκληματίαι ή νεαροί παραβάτες; Το πρόβλημα υπό το πρίσμα της «θεωρίας της ετικέτας»*, Π.Χρ. 1976, σ. 769 κε. Βλ. επίσης Η. Δασκαλάκη, *Η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης* (Αθήνα/Κομοτηνή 1985), Ι. Φαρσεδάκη, *Παραβατικότητα και κοινωνικός έλεγχος των ανηλίκων* (Αθήνα 1985). Καθώς και Η. Δασκαλάκη, *Η μεταχείριση των ανηλίκων παραβατών, Πρακτικά Σεμιναρίου Θεσσαλονίκης* (1986), σ. 103-110, Ντ. Μιχαήλ, *Περιθωριοποίηση της νεολαίας και μεταπολεμικές μορφές νεανικής εγκληματικότητας, Πρακτικά*, ό.π., σ. 91-102, Γ. Πανούση, *Προβλήματα ένταξης και προσαρμογής των νέων στις σύγχρονες μεγαλουπόλεις, Πρακτικά*, ό.π., σ. 111-116.

86. Παρασκευόπουλος, *NoB* 1988, σ. 732 κε.

87. Οι νέοι ορίζοντες που διανοίγονται δίνουν την εικόνα της δημιουργίας μιας αρμονικής λειτουργίας της παγκόσμιας κοινότητας που θα στηρίζει το νέο οικοδόμημά της στην ελπίδα προς τους νέους, την αγάπη (με την έννοια της παγκοσμιότητας) και τη δικαιοσύνη.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΙΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
ΚΑΙ ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ ΑΝΗΛΙΚΩΝ*

- 1921 Α. ΚΩΤΟΥΛΑΣ, *Οι νεαροί εγκληματίαι* (Αθήναι 1921).
- 1923 Α.Ι. ΣΚΛΗΡΟΣ, Τα δικαστήρια παίδων εν Γαλλία, *Δικαιοσύνη* 1, 1923, σ. 401 κε., 431 κε.
- 1925 Σ. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΣ, *Αι γυναίκαι και οι ανήλικοι εγκληματίαι* (Αθήνα 1925).
- Α. ΡΗΓΑΝΑΚΟΣ, Δια την ηθικήν αποκατάστασιν των κρατούμενων γυναικών και ανηλίκων, *Δικαιοσύνη* 3, 1925, σ. 118-119.
- 1926 Α. ΚΩΤΟΥΛΑΣ, Η ποινική δικαιοσύνη εις τας σχέσεις της με το παιδί, *Δικαιοσύνη* 4, 1926.
- Σ.Σ. ΣΟΜΑΡΙΠΑΣ, Παρατηρήσεις επί τε του νόμου περί δικαστηρίων των παίδων εν Βελγίω και της ανάγκης οργανώσεως τοιούτων παρ' ημίν, *Δικαιοσύνη* 4, 1926, σ. 130 κε.
- 1927 Α.Ν. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, Επί του νομοσχεδίου των παιδικών δικαστηρίων, *ΑΠΕ* (Αρχείον Ποινικών Επιστημών) 1, 1927, σ. 267 κε.
- Α. ΚΩΤΟΥΛΑΣ, *Αι σωφρονιστικάί προσπάθειαι και ο αγών κατά της εγκληματικότητος παρά τη παιδική και εφηβική ηλικία εν Ελλάδι* (Αθήνα 1927).
- Α. ΚΩΤΟΥΛΑΣ, Παιδικά δικαστήρια εν Ελλάδι, *ΑΠΕ* 1, 1927, σ. 251 κε.
- Α. ΡΗΓΑΝΑΚΟΣ, *Περί της αναγκαιότητος δημιουργίας δικαστηρίων ανηλίκων* (Αθήναι 1927).
- Α. ΡΗΓΑΝΑΚΟΣ, Περιληπτική ανάλυσις του Σχεδίου Νόμου περί Δικαστηρίων Ανηλίκων, *ΑΠΕ* 1927, σ. 177 κε.
- Α.Ι. ΣΚΛΗΡΟΣ, Τα ισχύοντα σωφρονιστικά συστήματα εν Ευρώπη, *ΑΠΕ* 1927, σ. 135 κε.
- 1928 Α. ΚΩΤΟΥΛΑΣ, Περί λειτουργίας εφηβοδικείων και δικαστικής προστασίας ανηλίκων, *ΑΠΕ* 2, 1928, σ. 6 κε.
- 1929 Χ.Π. ΓΙΩΤΗΣ, Επί του νομοσχεδίου περί δικαστηρίων και παίδων (Αθήνα 1929).

*Η συλλογή της οφείλεται στους: Σ. Δερμάτη και Ν. Κουλούρη.

- 1930 Α. ΚΩΤΟΥΛΑΣ, Δικαστήρια Ανηλίκων, *Το Παιδί* 1, 1930, σ. 1-25.
 Η. ΛΑΓΑΚΟΣ, Σωφρονιστικά ιδρύματα και δικαστήρια δι' ανηλίκους (Αγγλία, Βέλγιο), *Το Παιδί* 1, 1930, τχ. 3, σ. 3 κε., 25-35, 1931, τχ. 7, σ. 19-28.
 ΑΝΝΑ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Η προστασία του παιδιού εις την χώραν μας και εις το εξωτερικόν, *Το Παιδί* 1, 1930, σ. 4 κε.
 ΠΟΥΛΑΤΖΑΣ, Νεανική Εγκληματικότητα και κινηματογραφική λογοκρισία, *Το Παιδί* 1, 1930, σ. 32 κε.
 Π. ΣΚΟΥΡΙΩΤΗΣ, Η καταπολέμησις της αλητείας και επαιτείας των παιδιών εις τας μεγάλας πόλεις, *Το Παιδί* 1930, σ. 22-31.
 Ε. ΦΩΤΑΚΗΣ, Δικαστήρια ανηλίκων, *Το Παιδί* 2, 1930, σ. 43 κε.
- 1931 Α. ΚΩΤΟΥΛΑΣ, *Ο ανήλικος εν τω παρ' ημίν ποινικώ δικαίω* (Αθήνα 1931).
 Α. ΚΩΤΟΥΛΑΣ, Η αλητεία των παίδων εν ταις επαρχίαις, *Το Παιδί* 1931, σ. 45-52.
 ΑΝΝΑ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Παιδικά δικαστήρια, *Το Παιδί* 1931, σ. 1-27 [Παπαζαχαρίου, *Μελέται Δ'*, σ. 30-49].
 Κ. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Ο σωφρονισμός των νεαρών εγκληματιών παρ' ημίν (Αθήνα 1931).
 Α. ΣΤΟΥΛΙΤΟΥ, Ο νέος νόμος 5098 περί δικαστηρίων ανηλίκων, *Δικαιοσύνη Θ'*, 1931, σ. 305.
 ΕΡΒΕΤ ΦΡΑΝΚΕ, Τι έχει γίνει για τα παιδικά δικαστήρια στην Γερμανία (μετάφρ. Αγν. Στουδίτου), *Το Παιδί* 1931, σ. 3 κε.
- 1932 Η. ΓΑΦΟΣ, Τα δικαστήρια ανηλίκων εις την Σοβιετικήν Ρωσίαν, *Δικαστική* IV, 1932, σ. 675-676.
 Η. ΓΑΦΟΣ, Η σύνθεσις των δικαστηρίων ανηλίκων, *Δικαστική* IV, 1932, σ. 568-569.
 Η. ΓΙΑΝΝΟΥΚΟΣ, *Η διαπαιδαγώγησις των ανηλίκων και τα παιδικά δικαστήρια* (Αθήνα 1932).
 Α. ΖΑΜΠΟΣ, Ο νέος ελληνικός νόμος περί δικαστηρίων ανηλίκων, *Το Παιδί* 13, 1932, σ. 3-16.
 Α. ΚΩΤΟΥΛΑΣ, Τα παιδικά δικαστήρια εν Ελλάδι, *Δικαστική* 4, 1932, σ. 750-751, 1933, σ. 19-22.

- Ι.Κ. ΠΑΠΑΖΑΧΑΡΙΟΥ, *Οι ανήλικοι εγκληματίαι κατά τα παρ' ημίν και αλλαχού κρατούντα*, Α' (Αθήνα 1932), Β' (Αθήνα 1934).
- Ι.Κ. ΠΑΠΑΖΑΧΑΡΙΟΥ, Επί της εφαρμογής του ν. 5098 περί δικαστηρίων ανηλίκων, *Το Παιδί* 14, 1932, σ. 26-45.
- Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Ο νόμος περί δικαστηρίων ανηλίκων, *Δικαιοσύνη* 1932, σ. 214 κε.
- Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Το εν Γερμανία Ποινικόν Δίκαιον των ανηλίκων, *Δικαιοσύνη* 1932, σ. 237 κε.
- Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Παρατηρήσεις τινές επί του νόμου περί δικαστηρίων ανηλίκων, *Δικαιοσύνη* 1932, σ. 334.
- 1933 Η. ΓΑΦΟΣ, Η κίνησις της εγκληματικότητος ανηλίκων, *Δικαστική* V, 1933, σ. 178-179, 228-229.
- Η. ΓΑΦΟΣ, Η έννοια της διακρίσεως, *Δικαστική* V, 1933, σ. 612 και 637, *ΑΠΕ* II, 1938, σ. 75 κε., *ΑΠΕ* III, 1939, σ. 93 κε.
- Α. ΚΟΥΤΣΟΥΜΑΡΗ, Ο κινηματογράφος και η επίδρασις αυτού εις την αύξησιν της εγκληματικότητος ανηλίκων, *Το Παιδί* 1933, σ. 21-31.
- Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Καθήκοντα και δικαιώματα της εν Γερμανία υπηρεσίας προστασίας ανηλίκων, *Το Παιδί* 17, 1933, σ. 19 κε.
- Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Η δημόσια βοήθεια των ανηλίκων εν Αμβούργω, *Το Παιδί* 1933, σ. 22-41.
- 1934 Η. ΓΑΦΟΣ, Τα νέα δικαστήρια ανηλίκων εν Ιταλία, *Δικαστική* 1934, σ. 570-571.
- Α. ΚΩΤΟΥΛΑΣ, Τα παιδικά δικαστήρια και η λειτουργία αυτού του θεσμού εν Ελλάδι, *ΕΕΝ* 1934, σ. 857 κε.
- Ι.Κ. ΠΑΠΑΖΑΧΑΡΙΟΥ, Εισηγητική Έκθεσις επί του σχεδίου νόμου προνοίας υπέρ των ανηλίκων, *Το Παιδί* 23, 1934, σ. 6 κε.
- 1936 Ι. ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, Τα εν λειτουργία Αναμορφωτικά Σχολεία, *Εργασία* 1936, σ. 1021, 1095, 1215.
- Ε. ΓΚΙΝΟΠΟΥΛΟΥ, Η λειτουργία της Εταιρείας Προστασίας Ανηλίκων εν τη φυλακή, *Το Παιδί* 35, 1936, σ. 21 κε.
- Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Η καταπολέμησις της εγκληματικότητος των ανηλίκων (Σύρος 1936).
- Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Η θέσις του αναμορφωτικού σχολείου εις τον αγώνα κατά του εγκλήματος, *Το Παιδί* 35, 1936, σ. 5-24.

Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Αναμορφωτικά Σχολεία, *Σωφρονιστικάί Πληροφορίαι* γ', 1936, σ. 37-38.

1937 Ι. ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, Αναμορφωτικά Καταστήματα και αναμορφωτική μεταχείρισις, *Το Παιδί* 42, 1937, σ. 5-28 και *Σωφρονιστικάί Πληροφορίαι* 1937, σ. 18-19, 24-25.

Α. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, Επί του σχεδίου νόμου σχετικού προς τα δικαστήρια ανηλίκων, *ΑΠΕ* 1937, σ. 267 κε.

Λ. ΚΑΡΑΝΙΚΑΣ, Αι προϋποθέσεις της εφαρμογής του ν. 5098 περί δικαστηρίων ανηλίκων, *Σωφρονιστικάί Πληροφορίαι* II, 1937, σ. 2-7.

Α. ΚΩΤΟΥΛΑΣ, Ο θεσμός των δικαστηρίων ανηλίκων, *ΑΠΕ* 1937, σ. 239-244.

Ι.Κ. ΠΑΠΑΖΑΧΑΡΙΟΥ, Εισηγητική Έκθεσις επί του οργανισμού της εσπερινής σχολής επιμελητών ανηλίκων, *Το Παιδί* 46, 1937, σ. 33 κε.

Χ. ΠΡΟΚΟΠΙΔΗΣ, Η μουσική εις τα αναμορφωτικά ιδρύματα, *Σωφρονιστικάί Πληροφορίαι* 1937, σ. 12 κε.

Χ. ΠΡΟΚΟΠΙΔΗΣ, Αναμορφωτικά Σχολεία και αναμορφωτική αγωγή, *Σωφρονιστικάί Πληροφορίαι* 1937, σ. 21 κε.

Σ. ΣΟΛΙΩΤΗΣ, Τα παιδικά δικαστήρια, *ΑΠΕ* 1937, σ. 319-323.

Π. ΣΠΗΛΙΩΤΗΣ, Περί της δυνατότητος εφαρμογής του νόμου 5098/1931, *Το Παιδί* 42, 1937, σ. 5 κε.

Θ. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Η στοιχειώδης σχολική εκπαίδευσις εις τα αναμορφωτικά σχολεία, *Σωφρονιστικάί Πληροφορίαι* 1937, σ. 13-15.

Σ. ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ, Προσπάθειαι και αποτελέσματα του αναμορφωτικού καταστήματος αρρένων Αθηνών, *Σωφρονιστικάί Πληροφορίαι* 1937, σ. 9 κε.

Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Το αναμορφωτικόν σχολείον Σύρου, *Εργασία* 372, 1937, σ. 158.

Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Υπηρεσίαι προστασίας ανηλίκων, *Δικαστική* 17-18, 1937, σ. 372.

Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Η διάρκεια της εις το αναμορφωτικόν σχολείον παραμονής των ανηλίκων και η οργάνωσις εργασίας, *Εργασία* 386, 1937, σ. 492.

Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Η κίνησις του αναμορφωτικού σχολείου από του 1921-1937, *Σωφρονιστικάί Πληροφορίαι* δ, 1937, σ. 8.

- 1938 Ι. ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, Περί ενός σχεδίου νόμου, *Το Παιδί* 47, 1938, σ. 10 κε.
- Κ. ΓΑΡΔΙΚΑΣ, Η νεαρά ηλικία (στο: Η ποινική ευθύνη), *ΑΠΕ* 1938, σ. 258.
- Η. ΓΑΦΟΣ, Ο νέος Ελβετικός Ποινικός Κώδικας και το ποινικόν δίκαιον ανηλίκων, *ΑΠΕ* 1938, σ. 75 κε.
- Σ. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ, Επί του νόμου περί Δικαστηρίων Ανηλίκων, *Σωφρονιστικά Πληροφορία* 1938, σ. 10-13.
- Θ. ΚΟΥΜΠΗΣ, Περί σωφρονισμού και ανασωφρονισμού των ανηλίκων εν Ελλάδι, *Το Παιδί* 1938, σ. 49-50, 68-69.
- Γ. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗΣ, Φυλακαί και αναμορφωτικά ιδρύματα εις Αμερικήν, *ΑΠΕ* 1938, σ. 82-86.
- ΑΝΝΑ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Τα δικαστήρια ανηλίκων εν Ελλάδι, *Το Παιδί* 39-47, 1938, σ. 48 κε.
- Ι.Κ. ΠΑΠΑΖΑΧΑΡΙΟΥ, Επί της προλειάνσεως του εδάφους προς εφαρμογήν του ν. περί δικαστηρίων ανηλίκων, *ΑΠΕ* 1938, σ. 180-184.
- Ι.Κ. ΠΑΠΑΖΑΧΑΡΙΟΥ, Μεταχείρισις των ανηλίκων παρά τοις αντιστοιχείς δι' αυτούς καταστήμασι, *Το Παιδί* 48, 1938, σ. 5 κε., 49, σ. 5 κε.
- Χ. ΠΡΟΚΟΠΙΔΗΣ, Η κοινωνική ανάγκη των αναμορφωτικών καταστημάτων, *Το Παιδί* 49-50, 1938, σ. 39 κε.
- Σ. ΣΟΛΙΩΤΗΣ, Περί του τρόπου οργανώσεως των παιδικών δικαστηρίων, *Το Παιδί* 1938, σ. 5-21.
- Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Ο επικήδειος του ν. 5098 περί δικαστηρίων ανηλίκων, *ΑΠΕ* 1938, σ. 333-335.
- Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Αι ποινικαί διατάξεις αφορώσαι εις τους ανηλίκους εις το Μεξικανικόν Δίκαιον, *Σωφρονιστικά Πληροφορία* III, 1938, σ. 23 κε.
- 1939 Ι. ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, Σωφρονιστική πολιτική δι' ανηλίκους, *Σωφρονιστικά Πληροφορία* IV, 1939, τχ. α', σ. 14-19, 550.
- Ι. ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, Αλητεία, Επαιτεία, Πορνεία ανηλίκων, *Το Παιδί* 56, 1939, σ. 18 κε.
- Η. ΓΑΦΟΣ, Το πρόβλημα των ανηλίκων εγκληματιών, *ΑΠΕ* III, 1939, σ. 93-94.
- Σ. ΛΟΪΖΙΔΗΣ, Ο αγγλικός νόμος περί παίδων και νεαρών προσώπων της 13.4.1933, *ΑΠΕ* III, 1939, σ. 194.

P. NEMETHS, Διαλέξεις, *Σωφρονιστικά Πληροφορία* IV, 1939, Β', σ. 103 κε. (και επόμενα τεύχη).

I.K. ΠΑΠΑΖΑΧΑΡΙΟΥ, Επί των καταθέσεων των ανηλίκων, *Το Παιδί* 51, 1939, σ. 6 κε.

A. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, Ο ρόλος των ασύλων ανηλίκων εις την κοινωνικήν υπηρεσίαν, *Το Παιδί* 59, 1939, σ. 15 κε.

X. ΠΡΟΚΟΠΙΔΗΣ, Νεανική εγκληματικότητα και κινηματογραφική λογοκρισία, *Το Παιδί* 57, 1939, σ. 24 κε.

X. ΠΡΟΚΟΠΙΔΗΣ, Το προστατευτικό μέτρο της τοποθετήσεως εις οικογένειαν, *Το Παιδί* 59, 1939, σ. 18 κε.

Θ. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Η σεξουαλική εκπαίδευσις εις τα αναμορφωτικά καταστήματα, *Το Παιδί* 58, 1939, σ. 12 κε.

Θ. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Ποινάι και ανταμοιβάι εις τα αναμορφωτικά συστήματα, *Το Παιδί* 60, 1939, σ. 25 κε.

A. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Περί της αναγκαιότητος οργανώσεως αναμορφωτικής αγωγής, *Το Παιδί* 57, 1939, σ. 9 κε.

1940 I. ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, Ο νέος νόμος περί της εκδικάσεως των πταισμάτων των ανηλίκων, *Το Παιδί* 62, 1940, σ. 4 κε.

E. ΒΡΟΝΤΑΚΗΣ, Η πρώτη συνεδρίασις του Δικαστηρίου Ανηλίκων εν Αθήναις, *Το Παιδί* 64, 1940, σ. 20 κε.

K. ΓΑΡΔΙΚΑΣ, Η επίδρασις της αγωγής επί της εγκληματικότητος, *ΑΠΕ* 4, 1940, σ. 161-180.

H. ΓΑΦΟΣ, Η δημιουργία των δικαστηρίων ανηλίκων, *Το Παιδί* 65, 1940, σ. 1 κε.

H. ΜΙΚΡΟΥΛΕΑΣ, Η παιδική εγκληματικότητα εν Ελλάδι και αλλαχού. Τα άσυλα και τα αναμορφωτικά καταστήματα (Θεσσαλονίκη 1940).

I.K. ΠΑΠΑΖΑΧΑΡΙΟΥ, Γενική εξέτασις του προβλήματος της εκπαιδεύσεως εις τας φυλακάς ανηλίκων, *Σωφρονιστικά Πληροφορία* 1940, σ. 124 κε.

X. ΠΡΟΚΟΠΙΔΗΣ, Παραβατικά Παιδιά, *Το Παιδί* 68, 1940, σ. 9 κε.

X. ΠΡΟΚΟΠΙΔΗΣ, Το ατομικόν δελτίον ανηλίκων εις τα αναμορφωτικά καταστήματα, *Σωφρονιστικά Πληροφορία* 1940, σ. 133 κε.

ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Η οργάνωσις της εργασίας εις τας φυλακάς και εις τα αναμορφωτικά καταστήματα, *Σωφρονιστικά Πληροφορία* 2, 1940, σ. 146 κε., 3, 1940, σ. 279 κε.

- Θ. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Το παιγνίδι και η διασκέδασις εις την αναμορφωτικήν αγωγήν, *Το Παιδί* 70, 1940, σ. 18 κε.
- Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Ο ΑΝ 2135 και οι δικασταί ανηλίκων, *ΑΠΕ* 4, 1940, σ. 12-14.
- Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Μονομελή ή τριμελή δικαστήρια ανηλίκων, *ΑΠΕ* 4, 1940, σ. 51-52.
- 1941 Ι.Κ. ΠΑΠΑΖΑΧΑΡΙΟΥ, Γενικά παρατηρήσεις επί των κινήτρων των ανηλίκων εις το αδίκημα του εμπρησμού, *Το Παιδί* 77, 1941, σ. 3.
- Χ. ΠΡΟΚΟΠΙΔΗΣ, Προφορική διαδικασία του τμήματος ανηλίκων της Εταιρείας Προστασίας Φυλακισμένων, *Το Παιδί* 85, 1941, σ. 28 κε.
- Χ. ΠΡΟΚΟΠΙΔΗΣ, Αναμορφωτικά ιδρύματα, *Το Παιδί* 86, 1941, σ. 15 κε.
- 1942 Γ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗ-ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, Η αύξησις της νεανικής εγκληματικότητος, *Το Παιδί* 80-81, 82-83, 84, 1942, σ. 7 κε., 25 κε. και 29 κε.
- Ι. ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, Η σύγχρονος αλητεία των ανηλίκων, *Το Παιδί* 85, 1942, σ. 15 κε.
- Χ. ΠΡΟΚΟΠΙΔΗΣ, Αναμορφωτικά Καταστήματα, *Το Παιδί* 1942, σ. 4-5.
- 1943 Α. ΜΗΤΣΑΚΗΣ, Η έκτισις της ποινής των ανηλίκων, *Θεμ. Αγγ.* 1943, σ. 348-349.
- 1944 Ι. ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, Το πρόβλημα της παραβατικότητος των μεταπολεμικών ανηλίκων, *Το Παιδί* 106-109, 1944, σ. 3 κε.
- Β. ΖΑΒΡΑΣ, Το σωφρονιστικό κατάστημα Κασσαβετείας, *Το Παιδί* 1944, σ. 26 κε.
- 1948 Ε. ΓΚΙΝΟΠΟΥΛΟΣ, Τα παιδικά δικαστήρια εις την Ελλάδα και ο σωφρονισμός των ανηλίκων (Αθήνα 1948).
- Α. ΚΑΡΑΝΙΚΑΣ, *Σωφρονιστική Α'* (1948) σ. 398 κε.
- Γ. ΚΑΤΩΠΟΔΗΣ, Σωφρονιστήριον Ανηλίκων, *Σωφρονιστική Επιθεώρησις* 1948 σ. 28-31.
- Χ. ΠΡΟΚΟΠΙΔΗΣ, Η εγκληματικότης των ανηλίκων κατά την διάρκειαν του πολέμου, *Σωφρονιστικά Πληροφορία* 1948, σ. 140 κε.
- Φ. ΧΑΝΙΩΤΟΥ, Κοινωνική Αναπροσαρμογή των κοριτσιών, *Σωφρονιστική Επιθεώρησις* 1948, σ. 176 κε.

- Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Η Προφυλάκισις των ανηλίκων, *Σωφρονιστική Επιθεώρησις* 1948, σ. 173-175.
- 1949 Λ. ΚΑΜΒΥΣΗΣ, Η μεταχείρισις των ανηλίκων υπό σωφρονιστικήν σκοπιάν (Αθήναι 1949).
- Α. ΚΑΡΑΝΙΚΑΣ, *Οι επικίνδυνοι ανήλικοι*, δημοσίευμα Νο 1 Εταιρείας Προστασίας Αποφυλακιζομένων (Θεσσαλονίκη 1949).
- Κ. ΝΙΚΗΤΑΣ, Η εκπαίδευσις και η προστασία των ανηλίκων (Αθήναι 1949).
- Χ. ΠΡΟΚΟΠΙΔΗΣ, Χαρακτηριστικά Ιδρύματα ανηλίκων εν Ελβετία, *Σωφρονιστικάί Πληροφορίαι* 1949, σ. 14 κε.
- 1950 Σ. ΑΡΓΥΡΟΣ, Η εγκληματικότητα των ανηλίκων (Στατιστική των ετών 1940-1949), *Αρχεία Νομολογίας* 1950.
- Α. ΚΑΤΣΑΟΥΝΗΣ, *Επιβλαβής Τύπος και παιδική εγκληματικότητα*, δημοσίευμα Νο 2 Εταιρείας Προστασίας Αποφυλακιζομένων (Θεσσαλονίκη 1950).
- ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ, *Η προστασία της εγκληματούσης νεότητος εις τας Ηνωμένας Πολιτείας* (1950) σ. 15-18.
- ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ, *Σωφρονιστήρια ανηλίκων εν Βελγίω* (1950) σ. 19-20.
- 1951 Ν. ΓΑΒΑΛΑΣ, Επί της αρμοδιότητος του Τριμελούς Δικαστηρίου Ανηλίκων, *Ποινικά Χρονικά Α΄*, 1951, σ. 264 κε.
- Κ. ΓΑΡΔΙΚΑΣ, Οι ανήλικοι εγκληματίαι, *Ποινικά Χρονικά Α΄*, 1951, σ. 212-213, 265-280.
- Ι. ΖΑΓΚΑΡΟΛΑΣ, Τροποποίηση του άρθρου 339 Π.Κ. δια του α.ν. 1623/1951, *Ποινικά Χρονικά Α΄*, 1951, σ. 50.
- Γ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ, Επιχείρησις ασελγών πράξεων πατρός επί θυγατρός νεωτέρας των 16 ετών, *Ποινικά Χρονικά Α΄*, 1951, σ. 436-437.
- Λ. ΚΑΡΑΝΙΚΑΣ, Τα αίτια της αλητείας και της εγκληματικότητος των ανηλίκων, *Σωφρονιστική Επιθεώρησις* 1951, σ. 146-153.
- Κ. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Προφυλάκισις ανηλίκου: ανεπίτρεπτος, κατά Κ.Π.Δ., *ΕΕΝ* 1951, σ. 606.
- Ι. ΣΑΡΡΕΑΣ, Παρατηρήσεις τινές περί της αποπλανήσεως μετά τον νέον Ποινικόν Κώδικα, *Ποινικά Χρονικά Α΄*, 1951, σ. 437-439.

- Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, *Η εγκληματικότητα των ανηλίκων κατά τα στατιστικά δεδομένα*, δημοσίευμα Νο 4 Εταιρείας Προστασίας Αποφυλακιζομένων (Θεσσαλονίκη 1951).
- 1952 Ι. ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, *Αι περί ανηλίκων ποινικά διατάξεις*, *Ποινικά Χρονικά Β'*, 1952, σ. 550-559.
- Χ. ΓΙΩΤΗΣ, *Περί συστάσεως ιδίου σώματος ανακριτών και δικαστών ανηλίκων*, *Ποινικά Χρονικά Β'*, 1952, σ. 41-44.
- Α. ΚΑΤΕΒΑΙΝΗΣ, *Αναμορφωτικά ιδρύματα των Ην. Πολιτειών της Αμερικής*, *Ποινικά Χρονικά Α'*, 1951, σ. 534 κε., Β', 1952, σ. 94 κε.
- Γ. ΚΑΤΩΠΟΔΗΣ, *Κοινωνική αναπροσαρμογή ανηλίκων*, *Σωφρονιστική Επιθεώρησις* 1952, σ. 161-176.
- Μ. ΜΠΑΚΑΤΣΟΥΛΑΣ, *Ο νέος Γαλλικός Νόμος περί ανηλίκων εγκληματιών*, *Ποινικά Χρονικά Β'*, 1952, σ. 196-201.
- Χ. ΠΡΟΚΟΠΙΔΗΣ, *Κτίρια Αναμορφωτικών Ιδρυμάτων*, *Σωφρονιστική Επιθεώρησις* 1952, σ. 10-16.
- Τ. ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ, *Η επίδρασις του κινηματογράφου επί της εγκληματικότητος των ανηλίκων*, δημοσίευμα Νο 6 Εταιρείας Προστασίας Αποφυλακιζομένων (Θεσσαλονίκη 1952).
- 1953 Ι. ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, *Ανήλικοι (Θεμελιώδεις έννοιαι της Εγκληματολογίας και του Π.Α. περί αυτών)*, *Αστυνομικά Χρονικά Γ'*, 1953, σ. 442-446.
- Κ.Θ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Το παραστράτημα των ανηλίκων, Πρόληψις και καταπολέμησις αυτού*, δημοσίευμα Νο 9 Εταιρείας Προστασίας Αποφυλακιζομένων (Θεσσαλονίκη 1953).
- Ν. ΕΞΑΡΧΟΠΟΥΛΟΣ, *Μορφαί της αγωγής των ψυχικώς ανωμάτων παιδών*, *Σωφρονιστική Επιθεώρησις* 1953, σ. 43 κε.
- JEAN CHAZAL, *Η ιατρο-ψυχολογική και κοινωνική εξέτασις των ανηλίκων εγκληματιών*, *Σωφρονιστική Επιθεώρησις* 1953, σ. 57-65.
- Γ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ, *Σχέση του άρθρου 347 προς το άρθρον 339 Π.Κ.*, *Αρμενόπουλος* 7, 1953, σ. 261-266.
- Α. ΚΑΤΕΒΑΙΝΗΣ, *Ενδεικνύομενη βελτίωσις του θεσμού των παιδικών δικαστηρίων εν Ελλάδι*, *Αρχείο Νομολογίας* 1953, σ. 253 κε.
- ΑΛ. ΜΑΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Η δημοκρατία των παιδιών παρά την Civitavecchia της Ιταλίας*, *Π.Χρ. Γ'*, 1953, σ. 157-158.

Ρ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Η προστασία του παιδιού*, δημοσίευμα Νο 9 Εταιρείας Προστασίας Αποφυλακιζομένων (Θεσσαλονίκη 1953).

Ι.Κ. ΠΑΠΑΖΑΧΑΡΙΟΥ, Περί των επί των ανηλίκων εγκληματιών επιβαλλομένων θεραπευτικών μέτρων, *Ποινικά Χρονικά* Γ', 1953, σ. 281-302.

Ι.Κ. ΠΑΠΑΖΑΧΑΡΙΟΥ, Ποινικόν Δίκαιον ανηλίκων, *Αστυνομικά Χρονικά* 1953, σ. 109-114.

ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ, *Νέαι προσπάθειαι υπέρ των ανηλίκων*, 1953, σ. 109-114.

Ν. ΤΖΑΒΕΛΛΑΣ, Ο Σωφρονιστικός Περιορισμός, *Ποινικά Χρονικά* Γ', 1953, σ. 416.

1954 Κ. ΒΟΥΓΙΟΥΚΑΣ, Εγκληματούντες ανήλικοι και Ποινικό Μητρώο, *Ποινικά Χρονικά* Δ', 1954, σ. 251-254.

Κ. ΒΟΥΓΙΟΥΚΑΣ, Αναμορφωτικά καταστήματα και ανήλικοι, *Ποινικά Χρονικά* Δ', 1954, σ. 517 κε.

Α. ΖΑΡΓΑΝΗΣ, Αρμοδιότης δικαστού ανηλίκων δια πταίσματα και το αδίκημα παραμελήσεως εποπτείας ανηλίκου, *Ποινικά Χρονικά* Δ', 1954, σ. 158-160.

Κ. ΚΥΡΙΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ποινική ανηλικότητα, χρόνος κρίσεως, αρμοδιότης δικαστηρίων ανηλίκων επί εισαγωγής εις δίκην μετά συμπλήρωσιν 17ου έτους, *ΕΕΝ* 1954, σ. 377.

Χ. ΠΡΟΚΟΠΙΔΗΣ, Σύγχρονα Αναμορφωτικά Σχολεία, *Σωφρονιστική Επιθεώρησις* 1954, σ. 159-163.

ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ, *Η κίνησις των Δικαστηρίων Ανηλίκων, από της εφαρμογής του νέου Ποινικού Κώδικος*, 1954, σ. 75-76.

Α. ΤΟΥΣΗΣ, Παραπλάνησις ανηλίκων εις χρέη, *Θέμις* 65, 1954, σ. 77-82.

1955 Α. ΚΑΜΒΥΣΗΣ, *Τινά επί του άρθρου 360 Π.Κ.* (Αθήνα 1955).

Ι. ΚΟΥΣΟΥΛΟΣ, Περί συγχωνεύσεως και αναστολής του κατ' ανηλίκων επιβαλλομένου περιορισμού και περί του θεσμού των Επιμελητών Ανηλίκων, *ΝοΒ* 3, 1955, σ. 700-702.

ΜΑΡΙΑ ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗ, *Μέσα και επιτεύγματα εν τη μερίμνη υπέρ των παρεκτρεπομένων ανηλίκων* (Αθήναι 1955).

Σωφρονιστική Επιθεώρησις, *Μια εικών της εγκληματικότητας των ανηλίκων εν Ελλάδι*, 1955, σ. 79 κε.

- ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ, *Η περί ανηλίκων νέα νομοθεσία της Δυτικής Γερμανίας*, 1955, σ. 120 κε.
- 1956 Κ. ΒΟΥΓΙΟΥΚΑΣ, *Κοινωνική Πρόνοια υπέρ των ανηλίκων*, δημοσίευμα Νο 17 Εταιρείας Προστασίας Αποφυλακιζομένων (Θεσσαλονίκη 1956).
- Κ. ΒΟΥΓΙΟΥΚΑΣ, *Το εν Ελλάδι ισχύον επί ουσιαστικό και δικονομικό Π.Δ.*, δημοσίευμα Νο 15 Εταιρείας Προστασίας Αποφυλακιζομένων (Θεσσαλονίκη 1956).
- Κ. ΒΟΥΓΙΟΥΚΑΣ, *Συγκριτική έρευνα επί του ποινικού δικαίου των ανηλίκων*, δημοσίευμα Εταιρείας Προστασίας Αποφυλακιζομένων (Θεσσαλονίκη 1956).
- Γ. ΚΑΤΩΠΟΔΗΣ, *Στατιστική έρευνα της εγκληματικότητας των ανηλίκων*, *Σωφρονιστική Επιθεώρησις* 1956, σ. 172 κε.
- Ι.Κ. ΠΑΠΑΖΑΧΑΡΙΟΥ, *Αναμορφωτική αγωγή ανηλίκων εγκληματιών, υπό το κράτος του Ελληνικού Ποινικού Κώδικος, έτους 1950*, *Αστυνομικά Χρονικά* 1956, σ. 3449 κε.
- Α. ΠΙΠΙΝΕΛΗ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, *Η εγκληματικότητα των ανηλίκων ως ψυχολογικόν και παιδαγωγικόν πρόβλημα* (Αθήναι 1956).
- ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ, *Εν Ίδρυμα δι' ανηλίκους εις Νότιον Αφρικήν*, 1956, σ. 125 κε.
- 1957 Ε. ΑΝΔΡΙΑΝΑΚΗΣ, *Συγκριτικόν Δίκαιον επί των Δικαστηρίων Ανηλίκων* (Αθήναι 1957).
- Ι. BERGIER, *Κέντρα Παιδικής Καθοδηγήσεως-Το ιατροπαιδαγωγικόν Κέντρον του Βω*, *Σωφρονιστική Επιθεώρησις* 1957, σ. 51-59.
- Π. ΗΛΙΑΔΗΣ, *Εισαγωγή εις την παιδικήν εγκληματολογίαν* (Πειραιεύς 1957).
- ΜΑΡΙΑ ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗ, *Τα κατά των ανηλίκων τελούμενα αδικήματα ως κοινωνικόν φαινόμενον και νομικόν πρόβλημα*, *Αστυνομικά Χρονικά* 5, 1957, σ. 4706-4713.
- Κ. ΠΑΠΑΠΟΛΥΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Το Σωφρονιστήριον Ανηλίκων Κασσαβετείας*, *Σωφρονιστική Επιθεώρησις* 1957, σ. 140-141.
- ΕΛΕΝΗ ΣΠΑΝΟΥ, *Η σωφρονιστική αγωγή των ανηλίκων*, *Ποινικά Χρονικά Ζ'*, 1957, σ. 217 κε., 273 κε., 288.
- ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ, *Το Συμβούλιον Συντονισμού των μέτρων δια τους ανηλίκους*, 1957, σ. 8-14.

- 1958 Κ. ΒΟΥΓΙΟΥΚΑΣ, Ποινική ανηλικότητα, *Ποινικά Χρονικά Η'*, 1958, σ. 56-62.
- Μ. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗ, Εξελίξεις και μεταρρυθμίσεις εις την εν Ιδρύμασι μεταχείρισιν των παρεκτρεπομένων ανηλίκων, *Σωφρονιστική Επιθεώρησις*, 1958, σ. 166-174.
- Χ. ΠΡΟΚΟΠΙΔΗΣ, Εταιρεία Προστασίας Ανηλίκων Πειραιώς, *Σωφρονιστική Επιθεώρησις* 1958, σ. 67 κε.
- 1959 Ι. ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, Τα καταστήματα των Ανηλίκων, *Σωφρονιστική Επιθεώρησις* 1959, σ. 41-43.
- Κ. ΒΟΥΓΙΟΥΚΑΣ, Διεθνής Ένωσις Δικαστικών Ανηλίκων, *Ποινικά Χρονικά Θ'*, 1959, σ. 64 κε.
- (Μνημόσυνον) Β. Καρατζά: Διαλέξεις - Μαθήματα προς τους επιμελητάς ανηλίκων, δημοσίευμα Νο 19 Εταιρείας Προστασίας Αποφυλακιζομένων (Θεσσαλονίκη 1959).
- Α. ΜΠΟΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Η αρμοδιότης του Μονομελούς Δικαστηρίου Ανηλίκων, *Ποινικά Χρονικά Θ'* 1959, σ. 296 κε.
- Ι.Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Μελέται εκ του δικαίου ανηλίκων Α'-Δ'* (Αθήναι 1959-1963).
- Φ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Το επαγγελματικό απόρρητον των επιμελητών ανηλίκων, *Εφημερίς Ελληνικής και Αλλοδαπής Νομολογίας* 1959, σ. 485-503.
- Χ. ΠΡΟΚΟΠΙΔΗΣ, Περιπτώσεις υποτροπής εις την αναμόρφωσιν των ανηλίκων, *Σωφρονιστική Επιθεώρησις* 1959, σ. 166-173.
- Α. ΤΣΗΤΣΟΥΡΑ, Η πρόληψις της εγκληματικότητος ανηλίκων, εις τ. μνήμης Καρατζά, Θεσσαλονίκη 1959, σ. 83 κε.
- 1960 Γ. ΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, Χρονικά όρια ασκήσεως του δικαιώματος εγκλήσεως υπό του νομίμου αντιπροσώπου του παθόντος ανηλίκου, *Ποινικά Χρονικά Ι'*, 1960, σ. 604-607.
- Σ. ΚΑΝΙΝΙΑΣ, Η μεταβολή της κατηγορίας επί αποπλανήσει παίδων, *Ποινικά Χρονικά Ι'*, 1960, σ. 555 κε.
- Φ. ΚΟΚΚΙΝΟΣ, Γενικαί σκέψεις επί της παιδικής εγκληματικότητος, *Ποινικά Χρονικά Ι'*, 1960 σ. 223 κε.
- Μ. LOPEZ-REY, Πρόληψις και μεταχείρισις της εγκληματικότητος των ανηλίκων, *Σωφρονιστική Επιθεώρησις* 1960, σ. 227 κε.
- Α. ΜΙΧΟΣ, Περί συνθέσεως των δικαστηρίων ανηλίκων, *Ποινικά Χρονικά Ι'*, 1960, σ. 60.

ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ, *Ένιαι απόψεις της μεταπολεμικής εγκληματικότητας των ανηλίκων εν Ευρώπη* 1960, σ. 118 κε.

ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ, *Η συμβολή των Εταιρειών Προστασίας Ανηλίκων εις την πρόληψιν της εγκληματικότητας* 1960, σ. 97 κε.

1961 Ι. ΖΑΓΚΑΡΟΛΑΣ, Ο χαρακτηρισμός των υπό ανηλίκων διαπραττομένων εγκλημάτων και πλημμελημάτων, *Ποινικά Χρονικά* ΙΑ΄, 1961, σ. 231-233.

Γ. ΗΣΑΪΑΣ, Υποβολή εγκλήσεως υπό νομίμου αντιπροσώπου μετά την συμπλήρωσιν του 17ου έτους του ανηλίκου, *Ποινικά Χρονικά* ΙΑ΄, 1961, σ. 165 κε.

Κ. ΚΑΛΛΙΑΣ, *Η εγκληματικότητα και ιδίως των ανηλίκων* (Αθήνα 1961).

Χ. ΠΡΟΚΟΠΙΔΗΣ, Οι παιδονόμοι εις τα αναμορφωτικά καταστήματα ανηλίκων - Αι φυλακαί της Γαλλίας, *Εφημερίς των Φυλακών* 1961, σ. 209 κε.

ΕΛΕΝΗ ΣΠΑΝΟΥ, Το αγγλικόν σωφρονιστικόν σύστημα Borstal, *Ποινικά Χρονικά* ΙΑ΄, 1961, σ. 305 κε., 369 κε.

Σωφρονιστική Επιθεώρησις, *Κέντρο κρατήσεως δι' ανηλίκους* 1961, σ. 213 κε.

Α. ΤΣΗΤΣΟΥΡΑ, *Νέαι μορφαί της αντικοινωνικής συμπεριφοράς των ανηλίκων - Πρόληψις των εξ αμελείας αδικημάτων*, δημοσίευμα Νο 20 Εταιρείας Προστασίας Αποφυλακιζομένων (Θεσσαλονίκη 1961).

Χ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Το Σωφρονιστικό Κατάστημα Κασσαβετείας, *Σωφρονιστική Επιθεώρησις* 1961, σ. 103 κε.

1962 Ι. ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, Πρόληψις και καταστολή της εγκληματικότητας ανηλίκων εν Ολλανδία, *Σωφρονιστική Επιθεώρησις*, 1962, σ. 190 κε.

Κ. ΒΟΥΓΙΟΥΚΑΣ, Η επίδρασις του κινηματογράφου επί των αντικοινωνικών εκδηλώσεων των ανηλίκων, *Ποινικά Χρονικά* ΙΒ΄, 1962, σ. 577-587.

Κ. ΒΟΥΓΙΟΥΚΑΣ, *Ο δικαστής ανηλίκων και αι παρ' αυτό βοηθητικά Υπηρεσίαι του ιατρού, του επιμελητού και του παιδαγωγού*, δημοσίευμα Νο 22 Εταιρείας Προστασίας Αποφυλακιζομένων (Θεσσαλονίκη 1962).

- Χ. ΠΡΟΚΟΠΙΔΗΣ, 40 χρόνια αναμορφώσεως παραστρατημένων παιδιών στην Ελλάδα (Αθήναι 1962).
- Χ. ΠΡΟΚΟΠΙΔΗΣ, 150 περιπτώσεις ιδιαιτέρως δυσαγώγων ανηλίκων, *Σωφρονιστική Επιθεώρησης* 1962, σ. 243 κε.
- Χ. ΠΡΟΚΟΠΙΔΗΣ, Συνέλευσις Συμβουλευτικής Επιτροπής δια την απροσάρμοστον και εγκληματούσαν νεότητα, *Σωφρονιστική Ενημέρωσις* 1962, σ. 29 κε.
- Ι. ΡΟΥΣΣΟΣ, Το έγκλημα της αποπλανήσεως παίδων, *Ποινικά Χρονικά* ΙΒ', 1962, σ. 316-317.
- 1963 Α. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ, Παιδική εγκληματικότητα, αίτια και θεραπεία αυτής (Αθήναι 1963).
- Ι. ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, Ο συντονισμός των μέτρων εις τα προβλήματα των ανηλίκων και η συμβολή των ιδιωτικών οργανώσεων, *Σωφρονιστική Επιθεώρησης* 1963, σ. 161 κε.
- Λ.Υ. ΜΑΥΟ, Η εγκληματικότητα των ανηλίκων εις Η.Π.Α., *Σωφρονιστική Επιθεώρησης* 1963, σ. 99 κε.
- Χ. ΠΡΟΚΟΠΙΔΗΣ, Κοινωνικοί λειτουργοί εις Αναμορφωτικά Καταστήματα Ανηλίκων, *Εφημερίς των Φυλακών* 1963, σ. 201 κε.
- 1964 Χ. ΠΡΟΚΟΠΙΔΗΣ, Θεσμοί αντιμετώπισεως της εγκληματικότητος ανηλίκων εις Η.Π.Α., *Σωφρονιστική Επιθεώρησης* 1964, σ. 209 κε.
- Β. ΦΟΥΤΑ-ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, Το πρόβλημα της αντικοινωνικότητος ανηλίκων και το Δικαστήριο (Αθήναι 1964).
- Ε. ΦΡΟΝΙΜΟΣ, Προβλήματα εκ της εγκληματικότητος ανηλίκων, *Ελληνική Δικαιοσύνη* 5, 1964, σ. 366-369.
- 1965 Γ. ΒΛΑΣΤΟΣ, Η νομοθεσία ανηλίκων, η προστασία αυτών και ο δικαστής ανηλίκων εν Γαλλία, *Αρμενόπουλος* ΙΘ', Θεσσαλονίκη 1965.
- Γ. ΤΖΑΝΕΤΗΣ, Η επίπληξις ανηλίκου, *ΝοΒ* 13, 1965, σ. 85-87.
- Χ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ, Επαιτεία ανηλίκων, *Σωφρονιστική Επιθεώρησης* 1965, σ. 3 κε.
- Α. ΤΣΕΒΑΣ, Περί παραγραφής του Ν.Δ. 4367/64 εν σχέσει προς τα εγκλήματα ανηλίκων και τα μέτρα ασφαλείας, *Ποινικά Χρονικά* ΙΕ', 1965, σ. 189-191.
- UNESKO, Η εγκληματικότητα των ανηλίκων, ως πρόβλημα της

- συγχρόνου κοινωνίας, *Σωφρονιστική Επιθεώρησης* 1965, σ. 149 κε.
- ΕΥΣΤ. ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ, *Πολιτική παιδικής προστασίας* (Αθήναι 1965).
- 1966 Σ. ΑΛΕΞΙΑΔΗ - Χ. ΚΟΣΜΙΔΗ - Θ. ΜΠΑΛΙΔΗ - Μ. ΠΑΠΑΖΗΣΗ - Χ. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ, *Η εγκληματικότητα των ανηλίκων εν Θεσσαλονίκη από του 1958 μέχρι του 1965*, δημοσίευμα αριθ. 2 Εταιρείας Κοινωνικής Αγωγής Εφήβων (Θεσσαλονίκη 1966).
- Κ. ΒΟΥΓΙΟΥΚΑΣ, *Η αστυνομία ως παράγων προλήψεως της εγκληματικότητας των ανηλίκων*, δημοσίευμα Εταιρείας Προστασίας Αποφυλακιζομένων (Θεσσαλονίκη 1966).
- Ι. ΔΑΣΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Προσδιορισμός των ορίων εφαρμογής του ν.δ. 4000/1959 και της έννοιας της «ιδιαζούσης θρασυτητος», *Ποινικά Χρονικά* ΙΣΤ', 1966, σ. 252-254.
- Μ. ΣΥΜΠΕΘΕΡΟΣ, *Αι εκτροπαί των ανηλίκων και η κοινωνία* (Αθήνα 1966).
- 1967 Ι. ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, Ζητήματά τινα εκ της εκτελέσεως των περί ανηλίκων μέτρων του Π.Κ., *Ποινικά Χρονικά* ΙΖ', 1967, σ. 449-458.
- Μ. ΜΠΑΚΑΤΣΟΥΛΑΣ, Η μέριμνα υπέρ των ανηλίκων, *Σωφρονιστική Επιθεώρησης* Κ', 1967, σ. 113-116.
- Ι. ΡΟΥΣΣΟΣ, Η αιμομιξία, *Αρμενόπουλος* 21, 1967, σ. 370-372.
- 1968 Β. ΠΑΠΑΘΕΟΥ, Η έγκλησις περί των αξιοποιίνων πράξεων αφορουσών το πρόσωπον των δικαστικώς απηγορευμένων ανηλίκων, *NoB* 16, 1968, σ. 213-215.
- 1969 Κ. ΒΟΥΓΙΟΥΚΑΣ, *Το εν Ελλάδι ισχύον επί των ανηλίκων ουσιαστικόν και δικονομικόν δίκαιον* (Αθήναι-Θεσσαλονίκη 1969).
- Π. ΜΑΣΤΑΚΟΥΡΗΣ, *Το έγκλημα της αιμομιξίας* (Αθήνα 1969).
- Π. ΝΑΚΟΣ, *Φταίει και το σχολείο*, δημοσίευμα No 38 Εταιρείας Προστασίας Αποφυλακιζομένων (Θεσσαλονίκη 1969).
- Π. ΨΑΡΡΑΚΗΣ, Η συνάφεια εις τα εγκλήματα των ανηλίκων, *Ελληνική Δικαιοσύνη* 10, 1969, σ. 142-143.
- 1970 Σ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ, Πρακτική και σκοπιμότης της ποινικής ευθύνης των γονέων εις τας περιπτώσεις παιδικής εγκληματικότητος, *Αρχείον Νομολογίας* 1970, σ. 265 κε.

- Λ. ΝΤΖΙΩΡΑΣ, Είναι νόμω δυνατή η διάπραξις του εγκλήματος της αποπλάνησεως παιδων εις βάρος εγγάμου; *Ποινικά Χρονικά Κ'*, 1970, σ. 149 κε.
- Ι. ΣΑΡΡΕΑΣ, Τινά περί προφυλακίσεως ανηλίκων, *Δικαιοσύνη* 1970, σ. 643-644.
- Α. ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ, Η δικονομική και εν γένει ποινική μεταχείριση των εγκληματούντων παιδων, *Δικαιοσύνη* 1970, σ. 409-412.
- 1971 Ι. ΜΥΓΙΑΚΗΣ, Ζητήματα εκ του άρθρου 339 Π.Κ., *Ποινικά Χρονικά ΚΑ'*, 1971, σ. 508-510.
- Λ. ΝΤΖΙΩΡΑΣ, Είναι επιτρεπτή η εξαίρεσις των κακουργημάτων και των πολιτικών εγκλημάτων των ανηλίκων από τα μικτά ορκωτά δικαστήρια κατ' άρθρον 112 παρ. 2 του Συντάγματος; *Ποινικά Χρονικά ΚΑ'*, 1971, σ. 342-343.
- Μ.Ε. ΠΟΘΟΣ, *Εγκληματικάί περιοχαί και συμμορίαί ανηλίκων*, έκδοση Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (Ε.Κ.Κ.Ε.) (Αθήνα 1971).
- 1972 Κ. ΒΟΥΤΣΑ - Π. ΛΕΛΕ - Χ. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗ - Μ. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ - Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Η εγκληματικότητα των ανηλίκων εις την περιφέρειαν του Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης από του 1958 μέχρι του 1965*, δημοσίευμα αριθ. 3 της Εταιρείας Κοινωνικής Αγωγής Εφήβων (Θεσσαλονίκη 1972).
- Χ. ΔΑΝΙΛΟΥΛΗΣ, Το ν.δ. 4000/1959 και αι περιπτώσεις εφαρμογής του, *Ποινικά Χρονικά ΚΒ*, 1972, σ. 652-653.
- ΜΑΛΒΙΝΑ ΚΑΖΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Κοινωνικοί λειτουργοί και Επιμεληταί Ανηλίκων* (Αθήναι 1972).
- Χ.Α. ΚΑΝΕΛΛΟΣ, *Η ποινική μεταχείρισις των ανηλίκων* (Αθήναι 1972).
- Ι. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Η κοινωνική προστασία του παιδιού στην ελληνική νομοθεσία* (εκδ. Ε.Κ.Κ.Ε. 1972).
- Μ. ΣΚΡΙΒΑΝΟΣ, Νεολαία και ναρκωτικά, *Αστυνομικά Χρονικά* 20, 1972, σ. 152-155.
- 1973 Χ.Α. ΚΑΝΕΛΛΟΣ, *Η αγωγή ως παράγων προλήψεως της εγκληματικότητος των ανηλίκων* (Αθήναι 1973).
- Α. ΚΑΤΣΑΝΤΩΝΗΣ, Η «αποπλάνησις παιδων» κατ' άρθρον 339 Π.Κ., *Ποινικά Χρονικά ΚΓ'*, 1973, σ. 775-782.
- 1974 Γ. ΚΟΥΒΕΛΗΣ, Φυλάκιση και ποινικός σωφρονισμός, *Ποινικά Χρονικά ΚΔ'*, 1974, σ. 311-313.

- Ι. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Η κοινωνική προστασία του παιδιού εις την ελληνικήν νομοθεσίαν* (1974).
- Κ. ΣΤΑΜΑΤΗΣ, Περί σωματικής βλάβης ανηλίκων, *Ποινικά Χρονικά ΚΔ'*, 1974, σ. 714.
- Λ.Γ. ΤΣΑΟΥΣΗΣ - Ε.ΚΟΡΡΕ-CRUEGER, *Η εγκληματικότητα των ανηλίκων εις την περιφέρειαν πρωτευούσης*, έκδοση Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (Ε.Κ.Κ.Ε.) (Αθήνα 1974).
- 1975 Α. ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ, *Σωματική βλάβη ανηλίκων* (Αθήνα 1975).
- Η. ΓΑΦΟΣ, Νεαρά Ηλικία, *Ποινικά Χρονικά ΚΕ'*, 1975, σ. 705 κε.
- Χ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ, Περί ευεργετικού υπολογισμού ημερών εργασίας και επί σωφρονισμού ανηλίκων, *Ποινικά Χρονικά ΚΕ'*, 1975, σ. 593-595.
- ΑΓΛ. ΤΡΩΙΑΝΟΥ-ΛΟΥΛΑ, Προβλήματα προκύπτοντα εκ της εφαρμογής των περί ποινικού Μητρώου διατάξεων επί ανηλίκων, *Ποινικά Χρονικά ΚΕ'*, 1975, σ. 268-285.
- 1976 Ι.Ε. ΔΑΡΖΕΝΤΑΣ, Η αρπαγή ανηλίκου εξ εγκληματολογικής απόψεως, *Ποινικά Χρονικά ΚΣΤ'*, 1976, σ. 5-15.
- Χ.Λ. ΔΕΔΕΣ, Δογματικά προβλήματα του δικαίου ανηλίκων, *ΝοΒ* 24, 1976, σ. 241-249.
- Ε. ΚΑΜΠΟΥΡΙΔΗΣ, *Η αποπλάνηση παίδων* (Αθήνα 1976).
- Κ.Λ. ΣΠΙΝΕΛΛΗ, Ανήλικοι εγκληματίες ή νεαροί παραβάτες; Το πρόβλημα της «θεωρίας της ετικέτας», *Ποινικά Χρονικά ΚΣΤ'*, 1976, σ. 789-800.
- Ι. ΠΑΠΑΖΑΧΑΡΙΟΥ, *Μελέται εκ της επιστήμης της νεότητας και της κοινωνικής παθολογίας* (Αθήνα 1976²)
- 1977 ΕΛΕΝΗ ΑΓΑΘΩΝΟΣ-ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ, Αναδρομική μελέτη του συνδρόμου του κακοποιημένου παιδιού, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 30-31, 1977, σ. 275-284.
- ΕΛΕΝΗ ΑΓΑΘΩΝΟΣ-ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ, Το σύνδρομο του κακοποιημένου παιδιού, *Εκλογή* 42, 1977, σ. 4-10, και στο *Ιατρική* 31, Το σύνδρομο του κακοποιημένου παιδιού 1977, σ. 258-275.
- Κ.Α. ΣΠΙΝΕΛΛΗ, Καθοδήγηση του νομοθέτη από εμπειρικά δεδομένα. Μια δοκιμαστική έρευνα με αφορμή το άρθρο 121 Π.Κ., *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 30-31, 1977, σ. 301-305.

ΑΓΛ. ΤΡΩΙΑΝΟΥ-ΛΟΥΛΑ, *Η Υπηρεσία Επιμελητών των Δικαστηρίων Ανηλίκων εν Ελλάδι* (Αθήναι 1977).

- 1978 Κ. ΑΒΡΑΑΜ, Έννοια, στοιχεία και θέματα επί αρπαγής ανηλίκου, *Εφημερίδα Ελλήνων Νομικών* 45, 1978, σ. 265-266.

Γ. ΛΟΥΛΟΣ, Η αποπλάνηση ανηλίκου κατά το άρθρο 339 Π.Κ., *Αρμενόπουλος* 32, 1978, σ. 763-766.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΘΑΝΟΥ, Αναμορφωτική Μεταχείριση των εγκληματιών και των σε «ηθικό κίνδυνο» ανηλίκων στη Γαλλία, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 33-34, 1978, σ. 383-412.

ΑΓΛ. ΤΡΩΙΑΝΟΥ-ΛΟΥΛΑ, Εγκληματικότητα ανηλίκων και Κοινωνιολογία, *Δελτίο Συνδέσμου Επιμελητών Δικαστηρίων Ανηλίκων* 7, 1978, σ. 3-4.

Ν. ΦΩΤΑΚΗΣ, Ψυχολογικές απόψεις για την εγκληματικότητα των νέων στη σύγχρονη κοινωνία, *Αρμενόπουλος* 32, 1978, σ. 641-653.

- 1979 ΕΛΕΝΗ ΑΓΑΘΩΝΟΣ-ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ, Κοινωνική εργασία με οικογένεια κακοποιημένου παιδιού, *Εκλογή* 48, 1979, σ. 36-40.

Ε.Ι. ΔΑΡΖΕΝΤΑΣ, Ανήλικοι ανθρωποκτόνοι, *Αρμενόπουλος* 33, 1979, σ. 1081-1092.

Η. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ, Η μεταχείριση του ανηλίκου εγκληματία, *Εκλογή Θεμάτων Κοινωνικής Πρόνοιας* 50, 1979, σ. 3-11.

ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΚΟΥΚΟΥΤΣΑΚΗ, Σύγχρονες τάσεις στη σωφρονιστική μεταχείριση νεαρών ενηλίκων εγκληματιών, *Ποινικά Χρονικά ΚΘ'*, 1979, σ. 732-738.

ΕΛΕΝΗ ΚΟΤΟΠΟΥΛΗ-ΚΡΙΤΣΕΛΗ, Ποινική μεταχείριση των ανηλίκων παραβατών του νόμου. Ανακοίνωση στις *Premières Journées méditerranéennes de Griminologie comparée*, Κολυμπάρι Κρήτης 1979.

Γ.Μ. ΚΡΙΠΠΑΣ, *Η προστασία των ανηλίκων εν τω ποινικώ δικαίω* (Αθήνα 1979).

Β. ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ, Βιασμοί ανηλίκων, *Εκλογή* 1979, σ. 35-36.

Κ.Α. ΣΠΙΝΕΛΛΗ, Ο νευρωτικός, ο αποκοινωνικοποιημένος και ψευδοκοινωνικός ανήλικος. Η διδακτική και πρακτική αξία της τυπολογίας των Jenkins και Hewitt, *Δελτίο Συνδέσμου Επιμελητών Δικαστηρίων Ανηλίκων*, 1979.

ΑΓΛ. ΤΡΩΙΑΝΟΥ-ΛΟΥΛΑ, Νομοθετικές βελτιώσεις για την

πληρέστερη νομική προστασία του παιδιού, *Αρμενόπουλος* 33, 1979, σ. 1092-1098.

ΑΓΛ. ΤΡΩΙΑΝΟΥ-ΛΟΥΛΑ, Η εισαγωγή ανηλίκου σε ίδρυμα αγωγής και η άσκησης της αστικής επιμέλειάς του, *Ποινικά Χρονικά ΚΘ'*, 1979, σ. 193-212.

Π. ΦΙΛΟΘΕΟΣ ΦΑΡΟΣ, Το ψυχολογικά κακοποιημένο παιδί, *Εκλογή Θεμάτων Κοινωνικής Πρόνοιας* 50, 1979, σ. 37-40.

1980 Α. ΒΛΑΧΟΣ, Η αρπαγή ανηλίκου νεώτερου των 14 ετών υπό της μητρός αυτού, *Ποινικά Χρονικά Λ'*, 1980, σ. 910-911.

Γ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ, *Σκοτώνουν τους νέους με τα ναρκωτικά* (Αθήνα 1980).

Γ. ΠΟΥΛΗΣ, Η ποινική προστασία του δικαιώματος επιμέλειας και τα όριά της, *Ποινικά Χρονικά Λ'*, 1980, σ. 793-795.

ΑΓΛ. ΤΡΩΙΑΝΟΥ-ΛΟΥΛΑ, Φυγή και εξαφανίσεις νέων, *Εκλογή* 53, 1980, σ. 185-190.

1981 Π. ΕΠΙΒΑΤΙΑΝΟΣ - Ν. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ, Το σύνδρομο του χτυπημένου παιδιού στην Ελλάδα, *Γαληνός* 23(6), 1981, σ. 1047-1052.

ΤΙΤΟΣ ΜΑΤΘΑΙΑΚΗΣ, πρ. Μητροπολίτης Παραμυθίας, Η εκ μέρους της εκκλησίας αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, *Αστυνομικά Χρονικά*, Δεκ. 1981, σ. 799 κε.

Α. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ, Η συρροή ανάμεσα στα εγκλήματα του βιασμού και της αποπλάνησης παιδιών είναι φαινομενική ή αληθινή; *Αρμενόπουλος* 35, 1981, σ. 75 κε.

Π. ΠΑΠΑΔΑΤΟΣ, Η κοινωνικοποίηση των νέων στη σύγχρονη Δημοκρατική κοινωνία και η πρόληψη της εγκληματικότητας, *Ελεύθερη θεώρηση* 8, 1981, *ΝοΒ* 32, 1984, σ. 577 κε.

Ι. ΡΟΥΣΣΟΣ, Το άρθρο 339 Π.Κ. και το ανήλικον άτομον εάν είναι άγαμον, *Ποινικά Χρονικά ΛΑ'*, 1981, σ. 94 κε.

Σ. ΣΙΔΕΡΗΣ, Αρπαγή ανηλίκων, *Ποινικά Χρονικά ΛΑ'*, 1981, σ. 114-124.

Χ. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΙΔΗΣ, Η προστασία της ανηλικότητας κατά το ελληνικό ποινικό δίκαιο, *ΕΕΝ* 48, 1981, σ. 125-133.

1982 Ε. ΑΝΔΡΙΑΝΑΚΗΣ, *Η επίδραση της ηλικίας στην εγκληματολογική παρεκτροπή τ. Α'-Β'*, εκδόσεις Κέντρου Εγκληματολογικών Ερευνών (Αθήνα 1982).

Ε. ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΣ, *Προστασία του ανηλίκου* (Αθήνα 1982).

Ν.Γ. ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ, Η έννοια της περιθωριακότητας σαν εργαλείο κοινωνιολογικής έρευνας, *Δίκαιο και Πολιτική* 1982, σ. 65-110.

Ι. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Έλληνες σπουδαστές και ναρκωτικά (Αθήνα 1982).

ΑΓΛ. ΤΡΩΙΑΝΟΥ-ΛΟΥΛΑ, Ο ανήλικος παραβάτης και η δίκη του, *ΝοΒ* 30, 1982, σ. 377-389.

1983 Α. ΚΟΝΤΑΞΗΣ, Γονική μέριμνα και έγκλησις, *Ποινικά Χρονικά* ΛΓ', 1983, σ. 761-764.

1984 Λ. ΔΗΜΗΝΑΣ, Η ανάγκη εκσυγχρονισμού της νομοθεσίας ανηλίκων, *Αρμενόπουλος* 38, 1984, σ. 339-349.

Α. ΚΟΝΤΑΞΗΣ, Περί προφυλακίσεως ανηλίκων μετά τον Ν. 1128/81, *Ποινικά Χρονικά* ΛΑ', 1984, σ. 555-558.

Ν. ΜΑΚΡΗΣ, Αρμοδιότητα επί συμμετοχής και ανήλικος, *Αρχείο Νομολογίας* 35, 1984, σ. 386 κε.

Ι. ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗΣ, Η παιδική ηλικία ως αυτοτελές έννομο αγαθό στο ποινικό δίκαιο, *ΝοΒ* 32, 1984, σ. 1105-1114.

ΕΛΠΙΔΑ ΜΠΛΕΚΑΤΣΗ, Η μεταχείριση των ανηλίκων εγκληματιών στο γαλλικό και στο ελληνικό δίκαιο, *Επιστημονική Επετηρίδα Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης* 5, 1984, σ. 125-140.

ΑΓΛ. ΤΡΩΙΑΝΟΥ-ΛΟΥΛΑ, Σχόλια στην υπ. αρ. 87/1983 απόφαση του Μονομελούς Δικαστηρίου Ανηλίκων Πειραιώς, *Ποινικά Χρονικά* ΛΑ', 1984, σ. 230.

Ι. ΦΡΑΤΖΕΣΚΑΚΗΣ, *Εγκληματικότητα των νέων. Αίτια και μέτρα προς αντιμετώπισή της* (Αθήνα 1984).

1985 ΛΟΥΚΙΑ ΜΠΕΖΕ, *Ανήλικοι παραβάτες (Μελέτη 20 περιπτώσεων)* (Αθήνα-Κομοτηνή 1985).

NATHALIE ROTHSTEIN, ελεύθερη προσαρμογή Ν. ΚΟΥΛΟΥΡΗΣ, - Teen court - Ανήλικοι δικάζουν ανηλίκους, *Δελτίο Εγκληματολογικής Ενημέρωσης* 1, 1985, σ. 12-14.

Κ.Α. ΣΠΙΝΕΛΛΗ, Ο ανήλικος παραβάτης του Νόμου, *Δελτίο Εγκληματολογικής Ενημέρωσης* 1, 1985, σ. 5-7.

Ν. ΤΣΑΚΟΣ, Η εγκληματικότητα των ανηλίκων στην Χαλκιδική κατά τα έτη 1979-1983, *Ενημερωτικό Δελτίο Ελληνικού Τμήματος της Διεθνούς Εταιρείας Κοινωνικής Αμύνης* 8, 1985, σ. 3-21.

- UNITED NATIONS SOCIAL DEFENCE INSTITUTE, ελεύθερη προσαρμογή Α. ΕΥΓΕΝΙΔΗΣ, Κοινωνικά απροσάρμοστοι ανήλικοι και ανθρώπινα δικαιώματα στο πλαίσιο της αστικής ανάπτυξης, *Δελτίο Εγκληματολογικής Ενημέρωσης* 1, 1985, σ. 14-16.
- Ι. ΦΑΡΣΕΔΑΚΗΣ, *Παραβατικότητα και κοινωνικός έλεγχος των ανηλίκων* (Αθήνα 1985).
- 1986 Σ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ, Εγκληματικότητα ή «παραβατικότητα» των ανηλίκων; *Ποινικά Χρονικά* ΛΣΤ', 1986, σ. 113-120.
- Η. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ, *Η μεταχείριση των ανηλίκων παραβατών* (έκδοση Γραφείου Νεολαίας Δήμου Θεσσαλονίκης 1986).
- Ν. ΚΟΥΛΟΥΡΗΣ, Probation (δοκιμασία), *Δελτίο Εγκληματολογικής Ενημέρωσης* 3, 1986, σ. 12-20.
- Ν. ΚΟΥΡΑΚΗΣ, Ανήλικοι παραβάτες και ποινική δικαιοσύνη, *ΝοΒ* 34, 1986, σ. 175-179.
- Γ. ΛΗΞΟΥΡΙΩΤΗΣ, *Οι κοινωνικές και νομικές αντιλήψεις για το παιδί τον πρώτο αιώνα του νεοελληνικού κράτους* (Αθήνα-Γιάννενα 1986).
- Χ. ΜΟΥΖΑΚΙΤΗΣ, Χαρακτηριστικά κακοποιημένων εφήβων και κατευθύνσεις για παρέμβαση, *Εκλογή Θεμάτων Κοινωνικής Πρόνοιας* 69, 1986, σ. 25-33.
- Σ. ΠΑΥΛΟΥ, Αποπλάνηση παιδιών (άρθρο 339 Π.Κ.) και παρά φύση ασέλγεια με ανήλικο (άρθρο 347 παρ. 1 περ. β' Π.Κ.), *Αρμενόπουλος* 40, 1986, σ. 574-579.
- ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ, *Ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας και της νεότητας*, Αθήνα 1-5·10·1984, τ. Ι, ΙΙ (Αθήνα 1986) (έκδ. Γραμματείας Νέας Γενιάς).
- ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟΥ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Οι νεαροί παραβάτες απέναντι στην κοινωνία, τους θεσμούς, τους νόμους - Κοινωνική ένταξη ή αντιπαλότητα*; Θεσσαλονίκη 12-14·12·1985 (Θεσσαλονίκη 1986) (έκδ. Γραφείο Νεολαίας Δήμου Θεσσαλονίκης).
- ΚΑΚΙΑ ΣΑΜΟΥΡΙΔΗ, Ο ρόλος του Επιμελητή Ανηλίκων στην ποινική μεταχείριση των ανηλίκων, *Δελτίο Εγκληματολογικής Ενημέρωσης* 1, 1986, σ. 15-19.
- 1987 ΕΛΕΝΗ ΑΓΑΘΩΝΟΣ-ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ (επιμέλεια), *Κακοποίηση και παραμέληση παιδιού*, έκδοση Ινστιτούτου Υγείας Παιδιού (Αθήνα 1987).

- Ν. ΚΟΥΡΑΚΗΣ, Σύγχρονος πολιτισμός και ανομία των νέων, στον Τιμητικό Τόμο *Προσφορά στον Γεώργιο Μιχαηλίδη-Νουάρο*, τ. Β' (Αθήνα-Κομοτηνή 1987), σ. 117-139.
- Ζ. ΛΟΥΤΣΗ, Η παραβατικότητα των ανηλίκων και η αντιμετώπισή της από το Δικαστήριο Ανηλίκων Αθηνών, *Κοινωνική Εργασία* 7, 1987, σ. 193-197.
- Μ. ΛΥΡΑΣ, Εκπαίδευση και εγκληματικότητα. Βασισμένο σε ένα άρθρο του Τ. Pink, *Κοινωνική Εργασία* 7, 1987, σ. 168-176.
- Κ. ΜΙΧΑΗΛ, Περιθωριοποίηση των νέων και μεταπολεμικές μορφές νεανικής εγκληματικότητας, *Αρμενόπουλος* 1987, σ. 203-214.
- Χ. ΜΟΥΖΑΚΙΤΗΣ - Π. ΣΑΛΚΙΤΖΟΓΛΟΥ, Το νομικό καθεστώς για την κακοποίηση-παραμέληση του παιδιού στην Ελλάδα και τα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο κοινωνικός λειτουργός, *Εκλογή Θεμάτων Κοινωνικής Πρόνοιας*, Απρίλιος-Μάιος 1987, σ. 77 κε.
- ΛΟΥΚΙΑ ΜΠΕΖΕ, Εγκληματικότητα και κρίση ταυτότητας στην εφηβεία, *Έγκλημα και Κοινωνία* 1, 1987, σ. 22-32.
- Γ. ΠΑΝΟΥΣΗΣ, Προβλήματα στην ψυχική ισορροπία των παιδιών και εγκληματογένεση, *Κοινωνική Εργασία* 7, 1987, σ. 181-189.
- Ι. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ-ΓΑΛΕΤΑΚΗ, Εταιρεία Προστασίας Ανηλίκων Αθηνών, *Κοινωνική Εργασία* 7, 1987, σ. 190-192.
- Π. ΣΑΛΚΙΤΖΟΓΛΟΥ, Η κακοποίηση-παραμέληση των παιδιών και το Ελληνικό Δίκαιο (στο: *Κακοποίηση-παραμέληση παιδιών*), έκδοση Ινστιτούτου Υγείας Παιδιού (Αθήνα 1987), σ. 225-230.
- Κ.Α. ΣΠΙΝΕΛΛΗ - ΑΓΛ. ΤΡΩΙΑΝΟΥ-ΛΟΥΛΑ, *Δίκαιο Ανηλίκων* (Αθήνα 1987).
- ΑΓΛ. ΤΡΩΙΑΝΟΥ-ΛΟΥΛΑ, Η ποινική νομοθεσία των ανηλίκων (Αθήνα-Κομοτηνή 1987).
- Χ. ΤΣΟΥΡΑΜΑΝΗΣ, Η βία στα γήπεδα και η κοινωνικοποίηση των νέων, *Έγκλημα και κοινωνία* 2, 1987, σ. 74-79.
- Χ. ΤΣΟΥΡΑΜΑΝΗΣ, Το έγκλημα σε παιδικά comics, *Έγκλημα και Κοινωνία* 4, 1987, σ. 180-186.
- Ι. ΦΡΑΤΖΕΣΚΑΚΗΣ, Αντικοινωνική συμπεριφορά των νέων (Αθήνα-Κομοτηνή 1987).

- 1988 Α. ΑΣΤΡΙΝΑΚΗΣ, Νέα φαινόμενα και μορφές περιθωριοποίησης της νεολαίας στις σύγχρονες κοινωνίες, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 68Α, 1988, σ. 56-96.
ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΜΥΝΗΣ, Συζήτηση στοργυλής τραπέζης: Η βία στο σχολείο, *Ενημερωτικό Δελτίο Ελληνικού Τμήματος της Διεθνούς Εταιρείας Κοινωνικής Αμύνης* 17, 1988, σ. 3-30.
Γ. ΠΑΝΟΥΣΗΣ, Χουλιγκανισμός: ένα κοινωνικό πρόβλημα με δύο «πρόσωπα», *Αθλητική Ψυχολογία* 1988.
Ν. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ, Η Διαπαιδαγώγηση ως προβληματικός στόχος των στερητικών της ελευθερίας μέσων του ποινικού δικαίου των ανηλίκων, *ΝοΒ ΛΗ'*, 1988, σ. 732 κε.
Χ. ΤΣΟΥΡΑΜΑΝΗΣ, *Η συμπεριφορά των hooligans* (Αθήνα-Κομοτηνή 1988).
- 1989 ΧΡ. ΝΟΒΑ-ΚΑΛΤΣΟΥΝΗ, Η συνεργασία Αστυνομίας και κοινωνικής εργασίας στην πρόληψη της νεανικής παραβατικότητας, *Αστυνομική Επιθεώρηση*, Μάιος 1989, σ. 306-310.
Γ. ΠΑΝΟΥΣΗΣ, Νεανική Εγκληματικότητα: Το «παιγνίδι» και η «πρόκληση», *Ενημερωτικό Δελτίο Ελληνικού Τμήματος της Διεθνούς Εταιρείας Κοινωνικής Αμύνης* 18, 1989, σ. 5-25.
Κ.Α. ΣΠΙΝΕΛΛΗ - ΑΓΛ. ΤΡΩΙΑΝΟΥ-ΛΟΥΛΑ, Παρατηρήσεις στο δίκαιο ανηλίκων με αφορμή την απόφαση 14/1987 του Τριμελούς Εφετείου Ανηλίκων Αθηνών, *Ποινικά Χρονικά* ΛΘ', 1989, σ. 538ε.
Τ. ΣΑΛΚΙΤΖΟΓΛΟΥ, Ο ρόλος της Αστυνομίας και της Εισαγγελίας στην πρόληψη της εγκληματικότητας ανηλίκων, *Αστυνομική Επιθεώρηση* 1989, σ. 33-36.
ΑΝΘΩΖΩΗ ΧΑΪΔΟΥ, *Το θεωρητικό και θεσμικό πλαίσιο του κοινωνικού ελέγχου των ανηλίκων* (Αθήνα 1989).
- 1990 ΣΤ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ, Προς απο-εγκληματοποίηση του (Ποινικού) Δικαίου των Ανηλίκων, *Πρακτικά ελληνογαλλικού Συμποσίου* (Οκτώβριος 1988-1990) σ. 161-173.
Α. ΒΑΣΙΛΙΑΣ - Ε. ΑΓΑΘΩΝΟΣ-ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Κακοποίηση-παραμέληση παιδιών: Οδηγός για επαγγελματίες*, έκδοση Ινστιτούτου Υγείας Παιδιού (Αθήνα 1990).
Γ. ΓΑΛΑΝΗΣ, Παραβατικότητα ανηλίκων και σχολική εκπαίδευση, *Επιστημονική Επετηρίδα του Παιδαγωγικού Τμήματος Α.Ε.* (Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 1990) σ. 65-120.

Π. ΚΑΙΣΑΡΗΣ, Νομικά ζητήματα σε δίκες ανηλίκων, *Ποινικά Χρονικά Μ'*, 1990, σ. 121 κε.

Α. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ, Η δικονομική μεταχείριση του ποινικού σωφρονισμού, *Μελέτες για εμβάθυνση στην Ποινική Δικονομία* (Θεσσαλονίκη 1990) σ. 63 κε.

Χ. ΜΟΥΖΑΚΙΤΗΣ, Ψυχολογική κακοποίηση του παιδιού. Διάγνωση-θεραπεία, *Κοινωνική Εργασία* 20, 1990, σ. 243-254.

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΪΔΗΣ, Μητροπολίτης Δημητριάδος, Τα δικαιώματα του παιδιού και οι παραβιάσεις των, *NoB*, Αθήνα 1990.

ΗΡΑΚΛΕΙΑ ΠΕΠΠΑ, Όταν τα παιδιά κακοποιούνται, *Ψυχολογικό Σχήμα* 3, 1990, σ. 18 κε.

Α. ΤΖΑΝΕΤΗΣ, Ορισμένες σκέψεις για τη σχέση της αρπαγής ανηλίκων με τα εγκλήματα της παράνομης βίας και της αποπλάνησης, *Ποινικά Χρονικά Μ*, 1990, σ. 350 κε.

Π. ΤΣΑΤΙΝΗΣ - Ν. ΜΠΑΛΑΤΗΣ: Εξέλιξη του θεσμού των δικαστηρίων ανηλίκων στην Ελλάδα, *Νομική Επιθεώρηση* 8, 1990, σ. 42 κε.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΝΟΒΑ-ΚΑΛΤΣΟΥΝΗ, Παραβατικότητα ανηλίκων, *Στατιστική Επιθεώρηση του 3ου Τμήματος Ανηλίκων Δημοσίας Τάξης* (Αθήνα 1990).

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΛΛΗΝΟΓΑΛΛΙΚΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ: Πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων - Επανεκπαίδευση, ένταξη, Αθήνα 14-16·10·1988 (Αθήνα 1990).

Ι. ΦΡΑΝΤΖΕΣΚΑΚΗΣ, Το πρόβλημα των παιδιών-θυμάτων της βίας στην οικογένεια και προτεινόμενα μέτρα προς αντιμετώπισή του, «*Θυματολογικά*» τχ. 1 (Η βία στην οικογένεια), Αθήνα 1990, σ. 45 ε.

ΑΝΘΩΖΩΗ ΧΑΪΔΟΥ, Η ιδρυματική και εξωιδρυματική μεταχείριση των ανηλίκων στην Ελλάδα και το εξωτερικό (Αθήνα 1990).

1991 UMBERTO GATTI, Η ειδική προστασία των ανηλίκων και των νεαρών ενηλίκων εγκληματιών που στερήθηκαν την ελευθερία τους, *Πρακτικά «42ου Διεθνούς Σεμιναρίου Εγκληματολογίας»* (Αθήνα 1991) σ. 383ε.

Α. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, Οι ελάχιστοι κανόνες των Ηνωμένων Εθνών, που αφορούν την απονομή της δικαιοσύνης στους

ανηλίκους (ή κανόνες του Beijing) στο πλαίσιο της εγκληματολογίας, *Πρακτικά «42ου Διεθνούς Σεμιναρίου Εγκληματολογίας»* (Αθήνα 1991) σ. 365ε.

Ν. ΚΟΥΡΑΚΗΣ, Δίκαιο ανηλίκων και δικαιώματα του ανθρώπου. Παλιότερες και νεότερες τάσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό, *Πρακτικά «42ου Διεθνούς Σεμιναρίου Εγκληματολογίας»* (Αθήνα 1991) σ. 387ε.

Λ.Χ. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ, Κριτική επισκόπηση νομολογίας κατά θέματα. Μέρος Α': Δικαστήρια Ανηλίκων, *Υπεράσπιση* 1, 1991, 953-978.

ΣΤ. ΠΑΥΛΟΥ, Το θεσμικό πλαίσιο της ποινικής καταστολής της εγκληματικότητας των ανηλίκων στην Ελλάδα κατά τον 19ο αι. (1834-1911), *Αφιέρωμα Κ. Βαβούσκου* τ. Δ' (Θεσσαλονίκη 1991) σ. 237-247.

ΑΓΛ. ΤΡΩΙΑΝΟΥ-ΛΟΥΛΑ, Περιθωριακές ομάδες (στο Ν. Κουράκης, *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες*, Β', *Ειδικά Εγκληματολογικά θέματα*) (Αθήνα-Κομοτηνή 1991).

Ι. ΦΑΡΣΕΔΑΚΗΣ, α) Η κοινωνική πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων και β) Ο εγκλεισμός των ανηλίκων και τα δικαιώματα του ανθρώπου (στο *Η κοινωνική αντίδραση στο έγκλημα και τα όριά της*) (Αθήνα 1991) σ. 191-200, 257-280.

ΑΝΘΟΖΩΗ ΧΑΪΔΟΥ, Η αντιμετώπιση των ανηλίκων από το ποινικό σύστημα: στέρηση της ελευθερίας και παραβίαση δικαιωμάτων, *Πρακτικά «42ου Διεθνούς Σεμιναρίου Εγκληματολογίας»* (Αθήνα 1991) σ. 421ε.

* Η σύνταξη του παραπάνω μελετήματος ολοκληρώθηκε το Νοέμβριο του 1991 και παραδόθηκε αμέσως για εκτύπωση. Επομένως, μεταγενέστερα από το χρονικό αυτό σημείο δημοσιεύματα, συνέδρια, νέοι νόμοι κ.τ.ό. δεν έχουν συμπεριληφθεί, εφόσον δεν ήταν δυνατό να ληφθούν υπόψη.